

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HZ. ÖMER'İN EBÛ HANÎFE'NİN FIKHINA ETKİSİ

Medine ŞEN
1230207065

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Adnan KOŞUM

ISPARTA – 2016

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Medine ŞEN	
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri	
Tez Başlığı	HZ. ÖMER VE EBÜ HANİFE'NİN GÖRÜŞLERİNDEKİ BENZERLİK VE EBÜ HANİFE'NİN USÛLÜNDE HZ. ÖMER ETKİSİ	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	HZ. ÖMER'İN EBÜ HÂNİFE'NİN FIKHINA ETKİSİ	
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 29/04/2016 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Prof. Dr. Adnan KOŞUM	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Hüseyin CERTEL	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Ahmet DURAN	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 28-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrenci, yeni tez konusu belirler.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Hz. Ömer’in Ebû Hanîfe’nin Fıkhına Etkisi” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Medine ŞEN
05/05/2016

(ŞEN, Medine, *Hz. Ömer'in Ebû Hanîfe'nin Fıkına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2016)

ÖZET

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in rüyalarıyla ilmine işaret edilmiş olan Hz. Ömer (r.a.)'in ve İmam-ı Azam olarak şöhret bulan Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûta b. Mah'ın fur'û fıkha ve fıkıh usûlüne olan katkıları, çözümsüz görünen meseleler için, Kur'an ve Sünnet ışığında akıl süzgecinden geçirip ortaya koydukları çareler takdire şayandır ve tüm Müslümanların kabulüdür.

Hz. Ömer'in ve Ebû Hanîfe'nin hayatları, karakteristik özellikleri, uygulamalarında ölçü aldıkları prensipler açısından dikkat çekici bir benzerliğe sahiptir. Bu benzerliklerin paralelinde bir şey daha vardır ki o da, Ebû Hanîfe'nin icihad sistematığının oluşumunda Hz. Ömer'in mühim bir etkiye sahip olmasıdır.

Usûlde, Hz. Ömer'in Ebû Hanîfe'yi etkilemesinin pek çok sebepleri vardır. Hz. Ömer'in İslâm Hukuku'nun öncülüğünü yapmış olması göz önünde bulundurularak, değerli iki fakihin özellikle hüküm istinbatındaki yöntemleri açısından aynı zemin üzerinde olmaları sadece Hz. Ömer ile değil, aynı zamanda Ebû Hanîfe ile de ilgilidir.

Anahtar Kelimeler

Hz. Ömer, Ebû Hanîfe, İslâm Hukuku, Usûl.

(ŞEN, Medine, *The Effect of Hazrat Umar on Abû Hanîfa's Fiqh*, Master Thesis, Isparta, 2016)

ABSTRACT

The contributions of Hazrat Umar (R.A) - whose wisdom was indicated in the dreams of Hazrat Muhammad (s.a.w) - and Abû Ḥanîfa Nu'mân ibn Thābit ibn Zūṭā ibn Marzubān - famous as Imām e Azam- to the branches and method of fiqh, their solutions filtered through the mind in the light of Qur'an and Sunnah to the seemingly unsoluble problems are praiseworthy and they are accepted by all Muslims.

It is observed that Hazrat Umar and Abû Ḥanîfa shows a remarkable resemblance in terms of their lifestyle, characteristic qualities and principles in their way of practice. In parallel to these similarities there is another issue: Hazrat Umar has a great influence on the formation of Abû Ḥanîfa's systematic of ijtihad.

In practice, the fact that Hazrat Umar had influenced Abû Ḥanîfa can be based on many reasons. Considering Hazrat Umar's pioneering in the Islamic Law, the fact that two precious fiqh scholars share the same grounds especially in terms of the methods of asserting judgement is not just about Hazrat Umar but also about Abû Ḥanîfa.

Key Words

Hazrat Umar, Abû Hanîfa, Islamic Law, Method.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	ii
YEMİN METNİ SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER VE EBÛ HANİFE’NİN ORTAK ÖZELLİKLERİ VE EBÛ HANİFE’NİN USÛLÜNDE HZ. ÖMER ETKİSİ

1. HZ. ÖMER VE EBÛ HANİFE’NİN ORTAK ÖZELLİKLERİ.....	5
1.1 İstişâre.....	6
1.2 İnsana, Akla ve İlme Verilen Önem	8
1.3 Dini Hayat ve Ehl-i Beyt Sevgileri.....	13
2. HZ. ÖMER’İN EBÛ HANİFE’NİN USÛLÜNE ETKİSİ.....	17
2.1 Kûfe ve Rey.....	17
2.2 Fıkıh Yöntemleri ve İctihad Anlayışları	21
2.3 Ana Kaynak Olarak Kitab’a Verdikleri Önem.....	26
2.4 Sünnet ve Hadis Konusundaki Tutumları	29
2.5 Uygulamalarında Aklî Yöntemlerin Yeri	38
2.5.1 Kıyas	38
2.5.2 İstihsân	43
2.6 Mesâlih-i Mürsele ve Zamana Göre Değişim	48
2.6.1 Mesâlih-i Mürsele.....	48
2.6.2 Ahkâmın Değişmesi	50

İKİNCİ BÖLÜM	53
--------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN EBÛ HANÎFE ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE ÖRNEKLER

1. TEŞEKKÛL DÖNEMİ HANEFÎ LİTERATÜRÜNDE HZ. ÖMER'E YAPILAN ATIFLARIN İSTATİSTİKSEL ANALİZİ	53
2. HZ. ÖMER'İN EBÛ HANÎFE ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE ÖRNEKLER.....	55
2.1 Teyemmüm	55
2.2 Terâvih Namazı	56
2.3 İstiskâ Namazı	56
2.4 Makâm-ı İbrahim'de İki Rekât Namaz Kılmanın Vacip Oluşu	57
2.5 Ölen Kadının Cenaze Namazı	57
2.6 Savaşta Elde Edilen Ganimetin Taksimi.....	58
2.7 Sâime Atlardan Zekât Alınması Konusu	58
2.8 Hristiyan Beni Tağlib Kabilesinden Zekât Alınıp, Alınmayacağı Konusu	59
2.9 Mûellefe-i Kulûb'a Zekât Verilmesi Konusu.....	59
2.10 Haccın Farziyeti.....	60
2.11 Evli Bir Adamın Gece Ve Gündüzleri İbadet Etmesi.....	61
2.12 Gayrimüslim Birinin Karısının Müslüman Olmasının Neticeleri	62
2.13 Zinâ Eden Erkek ve Kadının Bulundukları Yerden Sürgün Edilmeleri	62
2.14 Zinâ Cürmünde Şahitlik İçin Adâlet Şartı.....	63
2.15 Kıtık Zamanında Yapılan Hırsızlık	63
2.16 Kısas Hakkı Sahiplerinden Birinin Affetme Yetkisi	64
2.17 Zimmîyi Öldüren Müslümana Kısas Uygulanması	64
2.18 Müdebber Kölenin Seçimi	65
2.19 Davada Yemin Konusu	65
2.20 Mirasçı Olmanın Sebepleri.....	66
2.21 Satıcının Görme Muhayyerliği.....	66
SONUÇ.....	68
KAYNAKLAR.....	71
ÖZGEÇMİŞ.....	79

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EIMW	: Encyclopedia of Islam and the Muslim World
Fak.	: Fakültesi
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm yılı
r.a.	: Radıyallahu Anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfalar arasında
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
ts.	: Yayın tarihi yok
Üni.	: Üniversitesi
vd.	: Ve devamı ve diğerleri
y.y.	: Basım yeri / Yayınevi yok

ÖNSÖZ

Müslüman birey ve toplumların hayatlarını İslâm dini'ne göre düzenlemesi, disipline etmesi bağlamında son derece önemli bir yere sahip olan İslâm Hukuku, bilindiği gibi vahiy kaynaklıdır. Kur'an-ı Kerim, İslâm hukukunun iki temel naklî delilinin birincisidir. Bu delillerin ikincisi ise Hz. Peygamber''in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünnetidir.

İslâm Hukuku'nun muhtevasını oluşturan nakli deliller, hüküm kaynağı olarak sınırlı iken, olaylar sınırsızdır ve değişen zaman ve şartlarla birlikte çözüm bekleyen meseleler artmaya devam etmektedir. Böyle bir durumda toplumun yeni ihtiyaçlarına, Kur'an ve Sünnet ışığında cevap verecek, İslâm'ın evrenselliğini ortaya koyacak şahsiyetler elbette var olmuştur.

Hiz. Ömer ve Ebû Hanîfe, ortaya çıkan problemlerin çözümünde, fikhî birikimleriyle kendilerinden sonraki nesillere öncülük etmişlerdir. "Hz. Ömer'in Ebû Hanîfe'nin Fıkhdına Etkisi" konulu tezimizle İslâm Fıkhdı'nda derin izlere sahip olan Hiz. Ömer ile İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin karakterlerindeki benzerlikler, yaşadıkları devrin şartlarındaki ortak noktalar ve Ebû Hanîfe'nin ictihâd faaliyetlerinde Hiz. Ömer'in etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, derslerinde konulara farklı açılardan bakmamızı sağlayan; çok değerli fikir, bilgi ve deneyimleriyle yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Adnan KOŞUM'a, kıymetli vakitlerini ayırıp tezimle ilgili görüşlerini paylaşan değerli hocalarımız Yrd. Doç. Dr. Ahmet DURAN ve Arş. Grv. Fatih Emrah ORUÇ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Medine ŞEN

Isparta 2016

GİRİŞ

İslâm Devleti'nin ikinci halifesi olan Hz. Ömer, izah ve beyan ettiği pek çok fikhî meselelerle sadece başında bulunduğu devletin değil, İslâm Fıkhı'nın da önderi olmuştur. Karşılaştığı yeni meselelere ürettiği çözümlerle fikhin dinamik kalmasını sağlamış, gelecek müctehidlerin yol göstericisi ve yöntem öğreticisi olmuştur. Hz. Ömer'in etkisiyle başlayan dinamizm, Hanefî mezhebinin kurucusu, fıkıh akademilerinin değerli hocası İmam-ı Azam Ebû Hanîfe (ö. 150/766) ile devam ettirilmiştir. Ebû Hanîfe, hocalarından devraldığı bilgi birikimini, kendi düşünce sistemiyle sentezleyerek İslâm Hukuk sisteminin oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. İmam Şâfiî (ö. 204/820), onun hakkında “İnsanlar fıkihta Ebû Hanîfe'nin iyâlidir.” demiştir.¹

“Hz. Ömer'in Ebû Hanîfe'nin Fıkına Etkisi” konulu tezimiz ile Ebû Hanîfe'nin fikhî uygulamalarında ve ictihâd usûlünde Hz. Ömer'den ne derece etkilendiğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak; Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbatındaki metodlarını etkileyen ortak özelliklerinin ana hatlarıyla ele alınması, ictihâd usullerinin incelenmesi ve bu çalışmanın amacına uygun örneklerin tespit edilmesi, çalışmanın yöntemi olarak benimsenmiştir.

Tezimiz hazırlanırken bütüncül bir çalışma yapma gayesi gözetilmiştir. Araştırmamızın birinci bölümünde Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin kısaca hayatlarına, şahsiyet ve görüşlerindeki benzerliklere değinilmiştir. Bu benzerliklere değinilmesinde Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin ictihad mantıklarının şekillenmesinde etkin olan koşulları ortaya koymak amaçlanmıştır. Bunun yanında Hz. Ömer'in Ebû Hanîfe'nin usûlüne etkisi üzerinde durulmuş ve bu alandaki tesirin başlangıç noktasını oluşturan Kûfe ve rey konusu incelenmiştir. Bu bölümün son kısmına gelindiğinde Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin ictihad mantıkları, fıkıh yöntemlerini neler üzerine kurdukları, hüküm istinbatındaki sıralamaları üzerinde durularak konuyu daha açık bir zemine çekecek ve mukayese yapma imkânı sağlayacak konular belirli ve özel hatlarıyla incelenmiştir.

¹ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Menâkıbu'l-İmam Ebî Hanîfe ve Sâhibeyh Ebî Yusuf ve Muhammed b.el-Hasen*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî-Ebûl-Vefâ el-Afgânî, y.y., Beyrut, h.1408, s. 30; Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmi ve Edilletuhu*, I-VIII, Darul-Fıkr, Dımaşk, 1404/1984, I, 30.

Tezimizin ikinci bölümü ise daha önce söylediğimiz gibi bütüncül bir çalışmanın parçası olarak, hem usûlden hem fûru’u fıkıhtan örneklerle harmanlanmış, Hz. Ömer’in Ebû Hanîfe üzerindeki tesirinin boyutu meselesi de böylece açıklığa kavuşturulmuştur.

Çalışmamızı hazırlarken Hz. Ömer’in Ebû Hanîfe’nin Fıkıhına olan etkisini bu başlıkla müstakil olarak ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak, Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe’nin (ayrı ayrı) İslâm Hukuku’na olan katkıları ile ilgili pek çok çalışma yapıldığı görülmüştür. Hz. Ömer ile ilgili Mısırlı âlimlerden Muhammed Biltâcî’nin *Menhecu Ömera’bni’l-Hattâb fi’t-Teşrî’ Dirâsetün Müstev’ibe li Fıkhi Ömer ve Tânzîmatih* isimli eseri, Muhammed Revvâs Kal’acî’nin *Mevsû’atu Fıkhi Ömera’bni’l-Hattâb* isimli eseri, Muhsin Koçak’ın *Hz. Ömer ve Fıkhi* konulu doktora tezi ile *İslâm Hukuku’nda Hükûmlerin Değişmesi Açısından Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları* isimli eseri, Ali Galip Gezgin’in *Özgün Bir Kur’an Yorumu-Hz. Ömer Örneği* isimli eseri incelenmiştir.

Ebû Hanîfe ile ilgili de ez-Zehebî (ö. 748/1348)’nin *Menâkıbu’l-İmam Ebî Hanîfe ve Sâhibeyh Ebî Yusuf ve Muhammed b.el-Hasen* isimli eseri, Muhammed Ebû Zehra(ö. 1394/1974)’nın *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruh, Ârâuhû ve Fıkhu* isimli eseriyle *İslâm Hukuku Metodolojisi* isimli eseri, İsmail Hakkı Ünal’ın *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* isimli eseri en çok başvurduğumuz kaynaklardır. Hanefî fıkıh kaynaklarından; Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805)’nin *el-Câmiu’s-Sağîr, Kitâbu’l-Âsâr, el-Asl ve Kitâbu’l-Hucce’si*, Ebû Yûsuf(ö. 182/798)’un *Kitabu’l-Âsâr, Kitâbü’l-Harâc, İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ ve er-Redd alâ Siyeri’l-Evzâi* isimli eserleriyle es-Serahsî(ö. 483/1090)’nin, bu mezhebe ait görüşlerin delillerinin açıklandığı *el-Mebsut* adlı eseri ve Ömer Nasuhi Bilmen(ö. 1971)’in *Hukuku İslâmiye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu* faydalandığımız eserler arasındadır.

Ayrıca müsteşriklerden Joseph Schacht’ın, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* ve Ignaz Goldziher’in *Die Zâhiriten (Ihr Lehrsystem Und Ihre Geschichte)* isimli eseri yararlanılan kaynaklardır. Bununla birlikte Diyanet İslâm Ansiklopedisi başta olmak üzere, İslâm Tarihi, İslâm Fıkıh Tarihi, İslâm Mezhepler Tarihi alanlarında Türkçe, Arapça ve İngilizce birçok kitap, tez ve makaleden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER VE EBÛ HANİFE’NİN ORTAK ÖZELLİKLERİ VE EBÛ HANİFE’NİN USÛLÜNDE HZ. ÖMER ETKİSİ

Hiz. Ömer

Hiz. Ömer en meşhur rivayete göre, Hiz. Peygamber’in hicretinden kırk sene önce², diğler bir rivayete göre ise Büyük (Dördüncü) Ficâr savaşından dört yıl kadar önce doğmuştur.³ Babası Hattâb b. Nufeyl, annesi ise Ebû Cehil’in kız kardeşı, Haşim b. Muğire’nin kızı Hanteme’dir.⁴ Hiz. Ömer’in dedelerinden Adıyy, Hiz. Peygamber’in dedelerinden Mürre’nin kardeşidir. Bu nedenle Hiz. Ömer’in nesebi sekizinci batında Hiz. Peygamber (s.a.v.)’in nesebiyle de birleşmektedir.⁵ Hiz. Ömer’in çocukluğuna dair ve hayatının ilk devirlerine ait durumları tamamıyla bilinmemektedir. Çocukluğu esnasında babası tarafından deve çobanlığı ile vazifelendirilmiş, gençliğinde ise Arap eşrafının meşgul oldukları yüksek işlerle vakit geçirmiştir.⁶

Hiz. Ömer, Arapların başlıca işi olan ticaretle meşgul olmuştur. Hiz. Ömer’in bu meşguliyeti, bilâhare kazandığı büyüklüğün en mühim kaynaklarından biri olmuştur. Bu sayede uzak memleketleri ziyaret etmiş, büyük adamlarla görüşme imkânı elde etmiştir. Hiz. Ömer’in Müslümanlığı kabulünden önce taşıdığı insana saygı, yüksek duygu, tecrübeperverlik, dirayet gibi üstün vasıfları bu uğraşlarının bir semeresi olmuştur.⁷

Hiz. Ömer, Peygamberimiz (s.a.v.)’in peygamberliğinin altıncı senesinde Müslümanlığı kabul etmiştir.⁸ Hiz. Ömer’in Müslüman oluşunun Resûl-i Ekrem’in, “Ya Rabbi! İslâmiyet’i Ömer b. Hattâb veya Amr b. Hişâm (Ebû Cehil) ile teyit et”⁹ duasının bir tezahürü olduğu belirtilmektedir.¹⁰ Abdullah b. Mes’ud (ö. 33/653),

² Şibli, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, I-IV, çev. Ömer Rıza Doğrul, Eser Matbaacılık, İstanbul, 1974, IV, 197.

³ İbn’ül-Cevzi, Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Menakıbu Emiri ’l-Mü’minin Ömer b. El-Hattab*, Daru İbn Haldûn, İskenderiyye, ts., s.13.

⁴ İbn Sa’d, Muhammed, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü’l Hancı, Kahire, 2001, III, 245; İbn’ül-Cevzi, a.g.e., s. 13.

⁵ Şibli, a.g.e., IV, 195; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Ma’ârif*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, s. 104-105.

⁶ Şibli, a.g.e., IV, 197-198.

⁷ Şibli, a.g.e., IV, 199.

⁸ Şibli, a.g.e., IV, 203.

⁹ Tirmizî, “*Menâkıb*”, 17.

¹⁰ Fayda, Mustafa, “*Ömer*”, *DİA*, XXXIV, 44.

“Ömer’in Müslümanlığı fetih, hicreti nusret, emirliği de rahmet idi” demiştir.¹¹ Katıldığı seriyeler dışında Resûl-i Ekrem’in yanından hiç ayrılmayan Hz. Ömer, kumandanlığını Resulullah’ın yaptığı bütün savaşlarda, Hudeybiye Antlaşması, Umretû’l-kazâ ile Vedâ haccında bulunmuştur.¹² Güçlü kişiliği ile insanlarda büyük tesir uyandırdığı kaynaklarda sıkça vurgulanmıştır.¹³ Hz. Ömer’e, Efendimiz tarafından; İslâm dinini kabul etmesi, onu kuvvetlendirmesi ve hakkı bâtıldan ayırarak adâleti tam yerine getirmesi gibi sebeplerle “Faruk” lakabı verilmiştir.¹⁴

Hz. Ömer, hicretin 23. senesinde, Muğire b. Şûbe’nin kölesi olan Mecûsî Ebû Lü’lû tarafından şehit edilmiştir.¹⁵ Hz. Ömer’in vefatı üzerine Saîd b. Zeyd: “Ömer’in ölümü İslâm (kalesinde) öyle bir gedik açtı ki, artık o, kıyamete kadar kapanmaz” demiştir.¹⁶ Abdullah b. Mes’ud ise “Ömer İslâm için koruyucu bir kale idi, insanlar ona girer ve bir daha çıkmazlardı. Ömer ölünce kale yıkıldı, insanlar İslâm’dan çıkıyor ve bir daha girmiyorlar” demiştir.¹⁷

Ebû Hanife

Ebû Hanîfe Numan b. Sâbit b. Zûta b. Mah, Hanefî mezhebinin kurucusu olup 80 (699) yılında Kûfe’de doğmuştur.¹⁸ Hangi millete mensup olduğu konusunda değişik görüşler mevcuttur. Fars menşeli olduğunu¹⁹ söyleyenlerin yanında, Türk olma ihtimalinin kuvvetine işaret edenler de vardır.²⁰ İmam-ı Süyûtî; Hz. Peygamber’in, “İlim Süreyya’da asılı bulunsaydı bile, Fars neslinden bir adam mutlaka ona ulaşip sahip olurdu”²¹ hadisini Ebû Hanîfe’nin Fars oluşuna delil olarak göstermiştir.²² Varlıklı bir

¹¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, III, 250.

¹² Fayda, Mustafa, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 44.

¹³ Blankinship, Khalid Yahya, “Umar”, *EIMW*, II, 705.

¹⁴ Aydın, Abdullah, *İslâm’ın İkinci Halifesi, Hz. Ömer*, Müjde Yayınevi, İstanbul, ts., s. 31-32.

¹⁵ İbn Kesîr, Ebû’l-Fida’ İsmail, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, I-XX, thk. Muhammed Hassan Ubeyd, Dâr İbn Kesîr, Beyrut, 1431/2010, VII, 268; İbnü’l-Esîr, Ebu’l-Hasan, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, I-X, thk. Ebû’l-Fida’ Abdullah el-Kâdî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, II, 447-448.

¹⁶ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbu’l-Eşrâf*, I-XIII, Darü’l-Fikr, Beyrut, 1996, X, 445; İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 345.

¹⁷ Belâzürî, *a.g.e.*, X, 444.

¹⁸ Zehabî, *Menâkıbu’l-İmam Ebî Hanîfe ve Sâhibeyh Ebî Yusuf ve Muhammed b.el-Hasen*, s. 13; Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s. 11; Bakkal, Ali, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2012, s. 59.

¹⁹ Wheeler, Brannon M., “Abu Hanifa”, *EIMW*, I, 8.

²⁰ Gaznevî, Sirâcuddîn Ebû’l-Hafs, *el-Ğurrettü’l-Munîfe fi Tahkiki’l-İmam Ebî Hanîfe*, Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, Beyrut, 1406/1986, s. 7; Keskiöğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 110; Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, s. 60.

²¹ Müslim, *“Fezâilu’s-Sahâbe”*, 230.

²² Algül, Hüseyin – Şahin, Ahmed, *Dört Halife ve İslâm Büyükleri*, Tercüman İslâmi Eserler Serisi-3, İstanbul, 1986, s. 62.

kumaş tüccarının oğlu olan Ebû Hanîfe, bir taraftan baba mesleğini sürdürmüş, diğer taraftan da tahsilini devam ettirmiştir.²³ Babası Sâbit, Hz. Ali ile görüşmüş, zürriyeti hakkında Hz. Ali'nin hayır ve bereket duasına nail olmuştur.²⁴ Ebû Hanîfe'nin kendisinin de on beş kadar sahâbi ile görüştüğü ifade edilmektedir.²⁵

Hayatının elli iki yılı Emeviler, on sekiz yılı da Abbasiler devrinde geçmiştir. Son Emevi Halifesi ve Abbasilerden de Mansur (ö. 775) kendisine kadılık teklifinde bulunmuşlar, fakat Ebû Hanîfe tarafından reddedilmişlerdir. Bu sebeple hapse atılıp, işkence görmüştür. Dayak ve işkencenin tesiriyle veya zehirlenerek hapiste öldüğüne dair rivayetler vardır. Bunun yanında hapisten çıkarılarak gözetiminde bulundurulduğu, ders vermekten, halkla münasebetten men edildiği, evinde 150 (767) senesinde vefat ettiği kaydedilmiştir.²⁶

1. HZ. ÖMER VE EBÛ HANÎFE'NİN ORTAK ÖZELLİKLERİ

Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin ictihad yöntemlerini anlamak açısından onların, hüküm verirken neleri kendilerine ölçü aldıklarının belirtilmesi, uygulamalarına etki eden faktörlerin bilinmesi önemlidir. Usulde Hz. Ömer'in Ebû Hanîfe'yi etkilemesi pek çok sebebe dayandırılabilir. Hz. Ömer'in İslâm Hukuku'nun öncülüğünü yapmış olmasının yanında, özellikle Ebû Hanîfe'nin yöntemleri açısından aynı zemin üzerinde olmasının sadece Hz. Ömer ile değil, Ebû Hanîfe ile de ilgisi vardır. Bu açıdan onların ictihâd ederken önemsedikleri birçok ortak husustan önemli olduğunu düşündüklerimize alt başlıklar halinde değinilecektir. Ayrıca Hz. Ömer'i ve Ebû Hanîfe'yi ictihâd yöntemlerinden dolayı eleştirenlerin de, Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin, sadece akla dayanarak uygulamada bulunduğu şeklindeki mesnetsiz iddialara sarılmalarının isabetli olmadığı açıklanmaya çalışılacaktır. Zira bu bölümdeki belirtilecek ilk ortak özellik istișâre konusudur. Daha sonra Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin insana, akla ve ilme verdikleri önemle, dini hayat ve ehl-i beyt sevgilerine üç alt başlık altında değinilecektir.

²³ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 11; Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, s. 60.

²⁴ Özel, *a.g.e.*, s. 11.

²⁵ Bakkal, *a.g.e.*, s. 60.

²⁶ Özel, *a.g.e.*, s. 11-12.

1.1 İstişâre

Danışma, görüş alma manasına gelen²⁷ ve dinimizin büyük önem verdiği istişâre, İslâm dünyasının problemlerinin çözümünün başlangıç noktasını oluşturmaktadır. İslâm Hukuku'nda istişârenin yeri ve önemi büyüktür. İstişâre, ictihâd, icma birbirinden bağımsız değildir. İcma'nın hangi türü olursa olsun, öncesinde başvurulmuş yol istişâredir.

Kur'an-ı Kerim'de Uhud Savaşı'nın hemen akabinde, “İşlerde onlarla istişâre et”²⁸ buyrulmuş, Peygamberimiz'e istişârede bulunması emredilmiştir. Bu konudaki bir diğer âyet de şöyledir: “Onlar öyle kimselerdir ki Rab'lerinin çağrısına kulak verip, namazı hakkıyla ifâ ederler ve işlerini istişâre ile yürütürler...”²⁹. Görüldüğü gibi burada istişârenin namazla birlikte zikredilmesi de manidardır. Sa'id b. el-Müseyyeb'in (ö. 94/712) nakline göre Hz. Ali'nin nass bulunmayan yerde nasıl hükmedeceklerini sorması üzerine Rasûlullah (s.a.v.): “Müminlerden ilim sahibi olanları toplayıp istişâre edin, bir kişinin reyine göre hükmetmeyin.” buyurmuştur.³⁰

Hz. Ömer

Hz. Ömer de istişâreye büyük önem vermiş; idarecilere, âlimlere ve müçtehitlere istişâreyi tavsiye etmiştir. Şa'bî'nin (ö. 103/721), Şurayh'tan (ö. 78/697) nakline göre Hz. Ömer, ona: “Kitaptan açıkça anlayabildiğinle hükmet, eğer kitabın tamamını bilemezsen Rasûlullah'ın (s.a.v.) hükmettiği ile hükmet. Bunun hepsini bilemezsen doğru yolda olan âlimlerin kazâlarıyla hükmet. Bunların da tümünü bilemezsen re'yinle ictihâd et, âlim ve sâlih kişilerle de istişâre eyle” demiştir.³¹

Hz. Ömer, şurayı canlı ve devamlı işler vaziyette tutabilmek gayesiyle, ileri gelen sahabilerin Medine'den ayrılmalarına izin vermemiş, onlara danışmadan bir hükümde bulunmamıştır.³²

²⁷ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., IV, 434-435; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 214

²⁸ Âli İmrân, 3/159.

²⁹ Şûrâ, 42/38.

³⁰ İbn Abdilber, en-Nemerî, *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi*, I-II, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zuheyri, Dâru İbni'l Cevzi, Riyad, 1414/1994, II, 852-853, Hadis no: 1611, 1612.

³¹ İbn-i Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *İ'lâmü'l-Muvakkî'in an Rabbi'l-Âlemîn*, I-VII, Dar İbni'l-Cevzi, y.y., 1423, II, 115.

³² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 300; Gezgin, A.Galip, *Özgün Bir Kur'an Yorumu - Hz. Ömer Örneği*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009, s.171.

Mevlânâ Şiblî, Hz. Ömer'in her meseleyi ekseriyetin oyu ile hallettiğini söylemiştir.³³ Bunun bir örneği, fethedilen topraklar konusunda yaptığı istişaredir. Hz. Ömer bu konuda muhacir, ensar, Evs ve Hazrec kabilesinin önde gelenleri ile uzun müzakerelerde bulunmuş sonra "bir hüccet bulduğunu" söyleyerek Haşr suresinden bazı ayetleri okumuş ve meseleyi karara bağlamıştır.³⁴ Hz. Ömer, hanım sahâbîlerle de istişâre etmiştir. Hatta Hz. Peygamber'in en sevgili eşi olması nedeniyle kendisine on iki bin dirhem tahsis ettiği Hz. Aişe, başta kadınlarla ilgili konular olmak üzere, çeşitli fikhî meselelerde Hz. Ömer'in sürekli başvurduğu danışmanı gibidir. Hz. Ömer, kadınlarla veya Hz. Peygamber'in ev hayatıyla ilgili her hükmü ona havale etmektedir. Bu konularda ihtisas bakımından hiçbir erkek veya kadını Hz. Aişe'ye denk görmemiştir. Şabi, Hz. Ömer'in bir meseleyi bir ay düşündüğü ve sahâbe ile istişâre edip bir mecliste yüzlerce meselenin halledildiğini söyler.³⁵

Ebû Hanîfe

İstişâre konusunda Ebû Hanîfe'ye bakıldığında, Ebû Hanîfe'nin ders verme usulünde onun tedris faaliyetinde dikkat ettiği en önemli hususlardan birisi olarak talebeleriyle yaptığı istişâre göze çarpacaktır.³⁶ Muvaffak el-Mekki (ö. 568/1172) bunu şöyle anlatır: "Ebû Hanîfe, mezhebini taleberiyle istişâre esasına dayandırmıştır. Onlarla istişâre etmeksizin kendi başına dinde bir içtihatta bulunmamış, Allah, Peygamber ve mü'minler için nasihatta bulunurken aşırıya gitmemiştir. O, meseleleri tek tek ortaya atar, talebelerini dinler, kendi görüşünü söyler, onlarla bir ay, hatta daha fazla münakaşa ederdi. Bu meseleler hakkında görüşlerinden biri ağırlık kazanınca, Ebû Yûsuf bir esas olarak onu tespit ederdi. Nihayet o, bütün esasları böylece tespit etmiş ve mezhep bu şekilde oluşmuştur. En doğrusu ve gerçeğe en yakın olanı da budur. İnsanlar için bu, daha tatmin edici bir yoldur. Tek başına ictihâd yapanların ve sadece kendi görüşüne bağlananların mezhebinden daha iyidir."³⁷

Aslında Ebû Hanîfe'nin hayatına bakıldığında, gerek ticaretten dolayı halkla sürekli iletişim halinde olmasının, gerek pek çok yere yaptığı seyahatlerde ilim elde

³³ Şiblî, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 351.

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim el-Ensârî, *Kitâbü'l-Harâc*, Dâru'l-Maârif, Beyrut, 1399/1979, s. 25-27.

³⁵ Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu - Hz. Ömer Örneği*, s. 172.

³⁶ Ünal, İ.Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 21.

³⁷ Mekki, el-Muvaffak b. Ahmed, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, I-II, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1981, I, 391.

etmek için gayret sarf etmesinin onu hep istişareye götürdüğü görülecektir. Ebû Hanîfe, hac esnasında İmam Mâlik (ö. 179/795)'e gitmiş, onunla fıkıh müzakeresi yapmıştır. İmam Evzâi (ö. 157/774) ile görüşmüş, onunla fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu seyahatler esnasında kendi fetvâlarını başkalarına arz etmiş, onlar hakkında başkalarının ne dediklerini duymuş, tenkitleri dinlemiş ve zayıf noktalarını tespit etmiştir.³⁸

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe; düşünmeden, müzakere etmeden meseleleri çözüme kavuşturmamışlar, ictihadlarında “Şûrâ Meclisi”ni etkin olarak kullanmışlar ve fikhî hükümleri karara bağlarken istişareye başvurmayı ilke edinmişlerdir.

1.2 İnsana, Akla ve İlme Verilen Önem

Hz. Ömer

Hz. Ömer'in kişilik özelliklerine bakıldığında, toplum hayatında pek önemli yer tutan adalet olgusunun onda bir yaşam tarzı haline geldiği herkesçe kabul görmüştür. O, öyle bir adalet ortaya koymuştur ki onun adını duyan devlet adamları derhal kendilerine çeki düzen verme ihtiyacı duymuşlardır. Adaletle ilişkin konularda hiçbir ayrıcalık yapmamıştır.³⁹ Emrindekilerden birine merhametsizce davranıp soğuk bir günde, derinliğini anlamak için, bir ırmağa zorla sokup ölümüne sebep olan bir idareciyi derhal azletmiş ve ölen adamın diyetini ödetmiştir.⁴⁰ Başka bir idareciyi de halktan birine haksız yere yüz kırbaç attığı için aynı cezaya çarptırmıştır.⁴¹

Hz. Ömer'in eşitlikçi tavrı sadece Müslümanlar için değildir. O, zımmîlerin hukukunu da aynı titizlikle korumuştur. Hz. Ömer'in devrinde galip milletler mağlup milletleri köle gibi kullanırken, bu memleketlerin fethiyle burada yaşayan insanlar mahkumiyetten kurtulmuş, canları ve malları Müslümanların canı ve malı gibi

³⁸ Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhuhi*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, y.y., 1947, s. 86.

³⁹ Algül-Şahin, *Dört Halife ve İslâm Büyükleri*, s. 24.

⁴⁰ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, I-XXXI, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1989, 24, 68.

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 274.

korunmuştur.⁴² Hz. Ömer'in Kudüs'de İliyya halkı için yazdırdığı berât, zimmilerin hukukunun korunduğuna dair önemli bir gösterge olmuştur.⁴³

Hz. Ömer, toplumu ilgilendiren bir konu ortaya çıkınca halkı Mescid-i Nebevî'ye çağırır, iki rek'at namaz kılındıktan sonra minbere çıkıp konuyu halka açardı. Halkın soru sormasına ve haklarını aramasına imkân tanır, kendisinin eleştirilmesini isterdi.⁴⁴ Tayin ettiği idarecilerin de halktan kopmamalarını, onların dertleriyle yakından ilgilenmelerini ve onlara karşı merhametli olmalarını isteyen Hz. Ömer, Kûfe valisi Sa'd b. Ebi Vakkas (ö. 55/675)'ın vilayet konağı olarak yaptırdığı binanın kapılarını, halkın kendisine müracaatını güçleştireceği düşüncesiyle yaktırmıştı.⁴⁵

Hz. Ömer'in kişiliğini yansıtan bir özelliği de onun, idaresi altında bulunan halkıyla empati kurması, onların dertleriyle yakından ilgilenerek, problemlerine çözümler sunmasıdır.⁴⁶ Hz. Ömer, insanlara bazı şeyleri yasakladığı zaman, öncelikle kendi ailesini bir araya toplayarak onlara, "Ben insanlara bazı hususları yapmalarını yasakladım. Kuşların ete baktıkları gibi, muhakkak insanlar da size bakıp dururlar, Allah'a yemin ederim ki, şayet (sizden) birisi bu yasağı ihlal ederse mutlaka ona iki kat ceza uygulayım"⁴⁷ diye uyarmıştır.

Hz. Ömer, karşılaştığı her meselede daima akılcı yaklaşmayı ilke edinmiştir. Herhangi bir konuda karar vermeden önce, o mesele üzerinde bütün boyutlarıyla, olumlu ve olumsuz taraflarıyla düşünmüş, daha sonra o işi yapmaya karar vermiştir. Uygulamaları da verdiği bu karar doğrultusunda olmuştur.⁴⁸

Hz. Ömer'in akılcı yaklaşımlarıyla ilgili örnekler çoktur. Hz. Ömer; Hz. Peygamber'in, arkadaşlarından cihâd için biat aldığı ağaca karşı halkın arasında hürmet artınca bu ağacı kestirmiştir.⁴⁹ Bir defasında ise; Hz. Ömer, Hacc vazifesini yaptıktan sonra Medine'ye dönerken yol üzerinde Hz. Peygamber'in bir kere namaz kıldığını bir

⁴² Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 415-416.

⁴³ Hz. Ömer tarafından İliyya halkına verilen berât için bkz. Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk – Târihu't-Taberî*, nşr. Ebû Suhayb el-Keremî, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Ürdün, ts, s. 628-629.

⁴⁴ Fayda, Mustafa, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 47.

⁴⁵ Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, thk. Filâdîmîr Circâs, Leyden, 1888, s. 131.

⁴⁶ Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu - Hz. Ömer Örneği*, s. 58.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 454.

⁴⁸ Gezgin, *a.g.e.*, s. 69.

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 96.

camiiye herkesin koştuğunu görmüş ve: “İsrailoğullarının yıkılması ve helak olmasına sebep, onların, peygamberlerine  id hatıraları mabetlere  evirmeleridir.” demiştir.⁵⁰

H . Ömer’in ilme olan hassasiyetini öğrenmek için ise, onun İsl miyeti kabulünden önceki hayatına bakmak yeterli olacaktır. Zira Peygamberimizin gönderilmesi sırasında Kureyş içinde sadece yetmiş kişi okuma yazma bilmektedir ve H . Ömer, sayıları pek az olan bu grup içinde bulunuyordu. O, daha Müslüman olmadan önce okuma ve yazmayı öğrenmiştir.⁵¹ H . Ömer’in ilme verdiği önemle ilgili şu sözü kaynaklarda yer almaktadır: “Ey insanlar, ilimle meşgul olun, şüphesiz Allah’ın muhabbet elbisesi vardır. Kim ilimden bir mesele öğrenirse, Allah onu kendi elbisesi ile giydirecektir. Eğer o kimse bir günah işlerse, bu elbisenin soyulup alınmasını geceleyin Allah’tan dilemelidir”⁵²

H . Ömer; valilerini, kumandanlarını ve diğer devlet adamlarını bilgin ve kabiliyetli kişiler arasından seçmiş ve onlara gittikleri yerde ilmi yaymalarını, İslâm’ı gereği gibi anlatmalarını tavsiye etmiştir. O, Efendimiz’den intikal eden ve H . Eb  Bekir devrinde korunmuş zihniyeti, hayat ve terbiye ilkelerini yeni nesillere aktarabilmek için yoğun bir eğitim- ğretim faaliyetine girmiştir.⁵³ Medine’de çocukların eğitimi için görevliler tayin eden H . Ömer,  ocuklara Kur’an-ı Kerîm, okuma yazma ve Arap Dili kaidelerinin yanında ens b bilgisi, şiir, darbı-mesel, yüzme, binicilik ve atıcılığın öğretilmesini istemiş, bu konuda valilere emirler göndermiştir. Kur’an-ı Kerîm  ğrenen çocuklara beyt lmalinden maaş bağlamıştır. Bu  ğretim faaliyetlerinden h r veya köle bütün çocuklar faydalanmıştır.⁵⁴ İlme de ilim adamına da büyük önem veren H . Ömer’in devrinin tüm k milleri, şairleri, neseb bilginleri, H . Ömer tarafından taltif edilmiş ve m k fat almışlardır.⁵⁵

H . Ömer ilim ve irfanın neşrine hakkıyla çalışmış, Ashâb ve ilim adamlarını fıkıh ve hadis öğretmek için her tarafa göndermiştir.⁵⁶ H . Ömer sadece dini ilimlere değil, diğer ilimlere de önem vermiş ve bu ilimleri öğrenmeyi teşvik etmiştir. O: “şu n c m (yıldızlar) ilminden size kara ve deniz karanlıklarında yol gösterecek kadar ve şu

⁵⁰ şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 461.

⁵¹ şibli, *a.g.e.*, IV, 199.

⁵² K fiyeci, Muhyiddin Eb  Abdillâh Muhammed b. Süleymân, *et-Tey s r F  Kavaidi İlmi’t-Tefsir*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin Zehebi, Mektebetü’l Kudsi, Kahire, 1998, s. 74.

⁵³ Algül-şahin, *Dört Halife ve İslâm Büyükleri*, s. 20.

⁵⁴ Fayda, Mustafa, “Ömer”, *D  *, XXXIV, 50.

⁵⁵ şibli, *a.g.e.*, IV, s. 505.

⁵⁶ şibli, *a.g.e.*, IV, s. 399.

ensab (sayı, tarih bilgisi) ilminden de sizleri birbirinize kaynaştıracak kadar öğrenin”⁵⁷ demiştir.

Ebû Hanîfe

Ebû Hanîfe'nin insanlar ve toplum hakkındaki görüşleri, fertlerin hak ve özgürlüklerinin korunması, insanın şahsiyetinin ön planda tutulması gibi ilkelere dayanmaktadır. Ebû Hanîfe hürriyet âşığı bir fakih olarak kendi hürriyetini koruduğu gibi, başkalarının hürriyetini de hakkıyla takdir etmiştir. Onun için fıkıh meselelerini hallederken ictihadiyle insanın tasarruf haklarına ve iradesine hürmet etmeye son derece gayret göstermiştir.⁵⁸ Ebû Hanîfe'nin sosyal hayattaki problemlere çözüm sunarken, insanın yapısını ve ihtiyaçlarını kavramış olması, insan merkezli yaklaşımları etkili olmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre temel kural, aksi ispat edilene kadar insanların borçsuz ve sorumsuz olduğudur. İhtilaflı konularda o, daima fakir ve güçsüz tarafı gözetme amacını göz önünde bulundurmuştur. Mâliki mülkünde tasarruftan meneden tedbirlerin uygun görülmeşi, sefihin ve borçlunun hacr edilmeyeceği, şüpheli durumlarda hadlerin uygulanmaması bu çerçevede düşünülebilir.⁵⁹

Ebû Hanîfe, zımmıyı öldürüren Müslümana kısas uygulanacağı görüşünü benimsemiş,⁶⁰ böylece gayri müslimlerin hak ve hürriyetlerinin, canlarının ve mallarının korunması hususunda bir ayırım gözetilmediğini göstermiştir.

Ebû Hanîfe'nin sahip olduğu vasıfları onu ulema arasında yüksek bir mertebeye çıkarmıştır. O, hak ve hakikati arayan, doğruyu bulmak için uğraşan, her şeye süratle cevap veren, fitri mantığı sayesinde mes'elenin derhal cevabını bulan,⁶¹ meselelere akıl gözüyle maharetle bakıp, mantığa uyacak izahlarda bulunan bir âlimdir. Ebû Ca'fer Mansur (ö. 775) ona: “Sen çare ve çıkar yol bulmada kurnazsın.”, demiştir. Kuvvetli feraseti, keskin görüşü, insanların içine nüfuz eden bakışı, ona muhasebe ve münazara yollarını kolaylaştırmıştır. O da bunlarla insanların kalplerini açmış, hakkı en kolay

⁵⁷ Kandehlevi, M.Yusuf, *Muhtasar Hayatü's-Sahabe*, çev. Mustafa Kasadar-Osman Kara-Rahmi Eyidenbilir, Ravza Yayınları, İstanbul, 1993, s. 471.

⁵⁸ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhu*, s. 443.

⁵⁹ Bakka, *İslâm Fıkıh Mezhepleri.*, s. 93, 94.

⁶⁰ Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen, *Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*, I-IV, thk. Mehdî Hassan Keylânî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ts, IV, 322, 323.

⁶¹ Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 64.

kavrayacakları taraftan onlara göstermiş, karşısındakiler de kolayca onu kabul etmiştir.⁶²

İlme gelince o bu konuda pek çokları tarafından övülmüştür. Abdullah b. Mûbârek (ö. 794) şöyle demiştir: “O ilmin dimağıdır.” Evet, Ebû Hanîfe ilmin özünü bulmuş ve en yüksek derecesine çıkmıştır.⁶³ Yine Abdullah b. Mûbârek’in naklettiğine göre, İmam Ebû Hanîfe’ye “En faziletli amel hangisidir?” diye sorulunca o, “İlim öğrenmek” diye cevap vermiştir.⁶⁴

Gençliğini ticaretle geçiren Ebû Hanîfe, İmam Şa’bi (ö. 104/722)’in tavsiye ve desteğiyle öğrenimine devam etmiştir.⁶⁵ Âsım b. Behdele (ö. 127/745)’den kıraat ilmini öğrenmiştir. Kur’an’dan sonra Akaid ve Cedel ilmini öğrenmeye başlayan Ebû Hanîfe, dönemindeki inkârcı ve bid’atçılarla münakaşa etmiştir.⁶⁶ Tartışmak için sık sık Basra’ya giden Numân b. Sâbit, Kelâm ve Cedel’i dinin özüne aykırı bularak fıkha yönelmiştir.⁶⁷ Devrin seçkin alimlerinden birçoğu ile görüşme ve onların ilminden faydalanma imkanı bulan Ebû Hanîfe, en çok Hammâd b. Ebî Süleyman (ö. 120/1738)’dan ders almıştır. Kırk yaşına kadar, on sekiz yıl üstadı Hammâd b. Ebî Süleyman’ın dersinde bulunmuştur. Hammâd’ın ölümünden sonra ders halkasını Ebû Hanîfe devam ettirmiştir.⁶⁸ Onun derslerinde herkes fikrini söylemiş, mesele tartışılmış, sonunda da o, en son sözü söylemiştir.⁶⁹

Ebû Hanîfe’nin, ilim denilince tavrı Hz. Ömer gibidir. Daha önce bahsi geçtiği gibi Hz. Ömer, ilim insanının yetişmesine önem vermiş, bu konuda valilere emirler göndermiştir. Ebû Hanîfe de aynı kaygı ve sorumluluk içinde olmuştur. O, ilim meclislerine devam etmesi için yoksul öğrencilere harçlıkla destek olmuş, ilim halkalarının ihtiyaçlarını kendi kazancıyla karşılamış, çevresindeki fakir ve düşkün kimselerin derdine çare olmaya çalışmış bir büyük İslâm âlimi ve müçtehididir.⁷⁰

⁶² Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhu*, s. 68.

⁶³ Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 63.

⁶⁴ Zehebî, *Menâkibu’l-İmam Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yusuf ve Muhammed b. El-Hasan*, s. 42.

⁶⁵ Pekcan, Ali, “İmam A’zam Ebû Hanîfe’nin Kişisel ve Toplumsal Yaşamına Bir Bakış”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, S. 19, ss. 11-43, s. 13.

⁶⁶ Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, s. 61.

⁶⁷ Pekcan, *a.g.m.*, s. 13.

⁶⁸ Bakkal, *a.g.e.*, s. 61-62.

⁶⁹ Keskiöğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, s. 111.

⁷⁰ Pekcan, *a.g.m.*, s. 39.

Hız. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin uygulamalarında kıyas, istihsan ve maslahat yöntemlerini sıkça kullanmaları onların, insan merkezli bir yaklaşımda bulunmalarının, akla ve ilme verdikleri önemin bir tezahürüdür.

1.3 Dini Hayat ve Ehl-i Beyt Sevgileri

Tarihin en büyük simalarından biri olan Hız. Ömer, cesur ve heybetli bir şahsiyettir.⁷¹ Bu heybetiyle birlikte Hız. Ömer, mağrur, merhametsiz, zalim bir melik değil; mütevazı, şefkatli ve son derece adil bir halife olmuştur. Hız. Ömer, kusurunun halk tarafından söylenmesini istemiş, bunu cesaretle söyleyen kimseleri memnuniyetle dinlemiş ve halka: “Doğru bildiğinizi söylemezseniz sizde, hakkı kabul etmediğimiz zaman da bizde hayır yoktur”⁷² demiştir.⁷³ Kusurunu bilenlerin, açıkça söyleyebileceklerini minberden ilan etmiş ve “Benim için insanların en sevimlisi, ayıplarımı yüzüme karşı söyleyendir” demiştir. Bir defasında Hız. Ömer, minberden halka, kadınlara fazla mehir vermemelerini, verdikleri fazla kısmı geri alacağını söylemiştir. Bunun üzerine, dinleyicilerden bir kadın, Hız. Ömer’e bunu söylemeye hakkının bulunmadığını, zira Kur’an’da: “Bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, birincisine bir yük altın vermiş olsanız bile ondan bir şey almayın. İftira ederek ve apaçık günaha girerek ona verdiğiniz geri alır mısınız”⁷⁴ buyrulduğunu söyleyince Hız. Ömer: “Allah’ım, beni bağışla. Bütün insanlar, Ömer’den daha bilgili (fakih), evlerindeki kadınlar bile...” demiş ve isteyenin istediği kadar mehir verebileceğini söylemiştir.⁷⁵

Onun tevazuuna dair misallerden birisi de şudur: Ahnef b. Kays (ö. 67/686-87), Arap reisleriyle birlikte Hız. Ömer’i görmeye gitmiştir. Hız. Ömer, sağına soluna bakarak koşmakta iken Ahnef’i görünce onu çağırıştır. Devlete ait olup, kaçan bir deveyi yakalamak hususunda kendisine yardım etmesini rica etmiş, Ahnef ise deveyi bulmak için bir köle göndermesini tavsiye edince, Hız. Ömer “Benden üstün köle olur mu?” diye cevap vermiştir.⁷⁶

⁷¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 267.

⁷² Biltaci, Muhammed, *Menhecü Ömer b. el-Hattâb Fî't-Teşri*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, y.y., 1970, s. 404.

⁷³ Koçak, Muhsin, “Hız. Ömer ve Fıkhi”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 1982, s. 21.

⁷⁴ Nisâ, 4/20.

⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 152, 153.

⁷⁶ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 507.

Hız. Ömer Kur'an ve sünneti ölçü olarak İslâmî kurallara göre yaşayan; İslâm'ın şerefini, hatırını daima üstün tutan bir sahâbîdir.⁷⁷ Hız. Peygamber'in Hız. Ömer hakkında: "Allah'ın emirleri konusunda ümmetimin en şiddetlisi Ömer'dir"⁷⁸, "Güneş, Ömer'den daha hayırlı bir adam üzerine doğmamıştır."⁷⁹, "Benden sonra bir peygamber gelecek olsaydı, şüphesiz bu, Hattaboğlu Ömer olurdu."⁸⁰ buyurmuştur.

Hız. Ömer meşguliyetlerden dolayı gündüzleri farzları ifa etmiş, bu nedenle ancak geceleri ibadete vakit bulmuştur. Her sene hac vazifesini ifa etmiş ve hac organizasyonuna başkanlık etmiştir. Hız. Ömer diyanetperverliğin timsali olduğu halde, dünyadan el etek çekmemiştir.⁸¹ Bir defasında kendisini görmeye gelen Yemen valisinin, kıymetli elbiseler giymiş, saçlarına koku sürmüş, başına sırmalı bir başlık geçirmiş halini görünce, Hız. Ömer bu manzaradan hoşlanmamış, bundan dolayı Yemen Valisi, Hız. Ömer tarafından ikinci defa kabul edildiğinde saçları karışık, perişan bir vaziyette gelmiştir. Hız. Ömer bu manzaradan da hoşlanmayarak: "Maksadım bu değildi. Bir insan ne saç baş karışık, perişan bir halde gezmeli ne de sırmalar içinde yüzmeli" demiştir.⁸²

Hanefî mezhebinin kurucu imamı Ebû Hanîfe'nin dini hayatına bakıldığında onun kanaatkâr, cömert, güvenilir, âbid ve zâhid bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. O'nun bu özellikleri ticari ve beşeri ilişkilerinde açıkça görülmüştür.⁸³

İmam Ebû Hanîfe sıradan halk, âlimi nasıl değerlendiriyorsa, âlimin ona uygun davranmasını gerekli görmektedir. Onun bütün geceyi ibadetle geçirmeyi adet haline getirdiğini İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798) şöyle anlatmıştır: "Bir keresinde Ebû Hanîfe ile birlikte yürüyorduk. Yanından geçtiğimiz gruptan birisi arkadaşına dönüp şöyle dedi: 'Ebû Hanîfe'dir geceleri hiç uyumaz. Bunun üzerine Ebû Hanîfe bana dönerek: "Allah'a yemin ederim ki yapmadığım bir şey söylenmiyor" dedi." Ebû Yûsuf devamla "Kendisi namaz, tazarru ve dua ile bütün geceyi ihya ederdi" diye eklemiştir. İmam Ebû

⁷⁷ Algül-Şahin, *Dört Halife ve İslâm Büyükleri*, s. 29.

⁷⁸ Ahmed Naim – Kâmil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, I, 184.

⁷⁹ Tirmizî, *"Menâkıb"*, 17.

⁸⁰ Tirmizî, *"Menâkıb"*, 17.

⁸¹ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*. IV, 502, 503.

⁸² Şibli, *a.g.e.*, IV, 510.

⁸³ Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, s. 60.

Hanîfe'nin biyografisine yer veren bütün kaynaklar, onun düzenli ve yoğun bir ibadet hayatı olduğunda müttefiktirler.⁸⁴

Hiz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin ortak yönlerinden biri de Ehl-i Beyt'e verdikleri önemdir. Kelime anlamı itibariyle “ev halkı” manasına gelen⁸⁵ bu ifade, İslâmî dönemden itibaren günümüze kadar sadece Hiz. Peygamber'in ailesi ve soyu mânasına gelen bir terim olmuştur.⁸⁶

Neseben Ehl-i Beyt'ten olmayan Hiz. Ömer, Ehl-i Beyt'e karşı özel bir sevgi beslediğinden kız alma yoluyla, Ehl-i Beyt'le ve Hiz. Peygamber'le bir akrabalık bağı kurmak istemiştir. Bu sebeple Hiz. Ali'nin Hiz. Fatıma'dan olan kızı Ümmü Gülsüm'e talip olmuş, Hiz. Ali de onun bu talebini olumlu karşılamış ve kızını ona vermiştir. Daha önce kızı Hafsâ'yı vermek suretiyle Hiz. Peygamber'le bir yakınlık kuran Hiz. Ömer, böylece Ümmü Gülsüm ile de evlenmiş ve bir kez daha Resûlullah ile akrabalık bağı kurmaktan duyduğu mutluluğu belirterek evliliğini ilan etmiştir. Ümmü Gülsüm'ün Hiz. Ömer'den Rukiye isminde bir kızı, Zeyd isminde de bir oğlu olmuştur. Onun içindir ki Cafer-i Sadık (ö. 148/765), “Ebû Bekir, benim atam, Ömer ise eniştemdir...” demiştir. Bu evlilikler, Hiz. Ali ile Hiz. Ömer arasındaki sağlam ilişkileri ve Hiz. Ömer'in Ehl-i Beyt'e duyduğu sevgiyi ve saygıyı ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.⁸⁷

Hiz. Ömer'in Hiz. Peygamber'e, Ehl-i Beyt'e karşı duyduğu derin muhabbeti fey malları konusundaki tavrında da görülmektedir. Daha önce fey mallarını Hiz. Ebû Bekir, -köleler dâhil- eşit dağıtırken, Hiz. Ömer bunu değiştirmiş ve “Hiz. Peygamber'e karşı savaşılanlarla, Hiz. Peygamber'in yanında yer alan, onunla birlikte savaşılanları bir tutamam.”⁸⁸ demiştir. Ve yine Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber'in âzadlısı Zeyd b. Hârise (ö. 8/629)'nin oğlu Üsâme (ö. 54/673)'ye sırf Hiz. Peygamber'in onu çok sevmesi nedeniyle 3500 dirhem tahsis ederken, kendi oğlu Abdullah'a ise 3000 dirhem verince bu duruma itiraz edip: “Üsâme'yi niçin benden üstün tutuyorsun? O benden daha çok savaşı katılmadı ki!” diyen oğlu Abdullah'a: “Oğlum! Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimiz, Üsâme'nin babasını senin babandan daha çok severdi. Üsâme'ye senden daha çok muhabbeti vardı. İşte bu sebeple, Rasûlullâh'ın sevdiğini kendi sevdiğime

⁸⁴ Pekcan, “İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin Kişisel ve Toplumsal Yaşamına Bir Bakış”, s. 28.

⁸⁵ Sharon, Moshe, “Ahl Al-Bayt-People Of The House”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 1986, c. VIII, ss. 169-184, s. 169.

⁸⁶ Öz, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, *DİA*, X, 498.

⁸⁷ Altun, İsmail, “Ehl-i Beyt'te Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer ve Hiz. Osman Sevgisi”, *Atatürk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2013, S. 39, ss. 265-292, s. 282.

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 276.

tercih ettim.”⁸⁹ diye cevap vermiştir. Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’in sevdiklerini kendi yakınlarından üstün tutması onun Ehl-i Beyt’e duyduğu muhabbetin en belirgin göstergesidir.

Ebû Hanîfe de Hz. Ali’nin evlatlarına çok bağlı olmuş, onların kızdığı şeye Ebû Hanîfe de kızmıştır⁹⁰ Ehl-i Beyt imamlarından Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn’e (ö.122) iki yıl öğrencilik yapmış, Muhammed el-Bâkır b. Zeynelâbidîn’den (ö.114), oğlu Ca’fer es-Sâdık’tan (ö.148) ve Ebû Muhammed Abdullah b. El-Hasen’den istifade etmiştir. Ömrünün elli yılını Emevîler, on sekiz yılını Abbâsîler döneminde geçiren Ebû Hanîfe siyasi arenada tavrını daima Ehl-i Beyt’ten yana koymuştur.⁹¹ Ebû Hanîfe’nin, Ehl-i Beyt İmamları ile olan birlikteliği, Emevi ve Abbasi yönetimlerine karşı tavrı son derece dikkat çekicidir. 145 yılında Hz. Ali’nin torunlarından Muhammed en-Nefsü’z-Zekiye (ö. 145/763) ile kardeşi İbrahim (ö. 169/785-86)’in Abbâsilere isyan etmeleri ve şehit olmaları karşısında Ebû Hanîfe Irak’ta iktidarı açıkça tenkit etmiş, bu yüzden dövülmüş, işkence görmüş ve hapse atılmıştır.⁹²

Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe ile ilgili Ehl-i Beyt konusunda belirttiğimiz örneklerle bakınca, her iki şahsiyetin de bir tercihte bulunduğunu görüyoruz. Örnekler, durumlar farklı olsa da tercihleri birdir ve o da Ehl-i Beyt’tir. Gerek Hz. Ömer’in; oğlu ile Hz. Peygamber’in daha çok sevdiği kişi arasında bir seçim yaparken, gerek Ebû Hanîfe’nin Ehl-i Beyt’i savunurken takındıkları tavırları birer tercihtir. Onlar, Ehl-i Beyt’i nefislerine tercih etmişlerdir. Ebû Hanîfe’nin Hz. Ali ‘nin torunları uğruna iktidarı karşına alması da Hz. Ömer’in “Ali olmasaydı Ömer helak olurdu.”⁹³ demesi de hem Ebû Hanîfe’nin hem Hz. Ömer’in, Hz. Ali’nin şahsında, Ehl-i Beyt’e ne kadar değer verdiklerinin göstergesidir.

⁸⁹ Tirmizî, “*Menâkıb*”, 39.

⁹⁰ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhu*, s. 44.

⁹¹ Bakka, İslâm Fıkıh Mezhepleri, s. 62-64.

⁹² Uzunpostalcı, Mustafa, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 132,133.

⁹³ Fayda, Mustafa, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 47.

2. HZ. ÖMER'İN EBÛ HANÎFE'NİN USÛLÜNE ETKİSİ

“Usûl” kelimesi “asıl” kelimesinin çoğuludur. Asıl, maddi ve manevi olan temel, esas, dayanak anlamına gelir.⁹⁴ Fıkıh Usûlü ise “Müctehidin” şer’i-ameli hükümleri tafsîlî delillerinden çıkarabilmesine yarayan kurallar bütünüdür.⁹⁵

Fıkıh Usûlü, müstakil bir ilim dalı olarak Hicrî II. Asrın sonlarında ortaya çıkmıştır. Bu dönem, Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûn devirlerinden sonraki müctehit imamlar devrine karşılık gelmektedir. Ancak bu tespit, daha önceki dönemlerde usul kurallarının olmadığı, o dönem müctehitlerinin herhangi bir kaide ve kurala dayanmadan hüküm verdikleri anlamına gelmemektedir. Onlar da birtakım kaide ve kurallar çerçevesinde hüküm istinbatında bulunmuş ve problemleri çözüme kavuşturmuşlardır.⁹⁶

Fıkıh usulünün tedvini, “*er-Risâle*” adlı eserinden hareketle İmam Şâfiî hazretlerine dayandırılmış olsa da⁹⁷ Hz. Ömer’in ictihâd mantığı incelenirken sahabe döneminde, Ebû Hanîfe’nin uygulamalarına bakıldığında da sonraki dönemlerde bu bağlamda her zaman fıkıhla beraber fıkıh usulünün varlığı görülecektir. Hz. Ömer’in kadılara ve sahabeye yazdığı mektuplarda, hüküm verirken kullandığı yöntemlerin olduğu ya da Ebû Hanîfe’nin kendi ictihâd usulünü açıklarken takip ettiği istinbat metodunun belli kurallar, kaideler üzerine bina edildiği bir gerçektir. Bu kaidelere belki “kıyas, istihsan” gibi isimler konulmamış ama hükümlerinde söz konusu yöntemler uygulanmış ve gelecek müctehitler için bir çözüm yolu olarak fıkıh usulünde yerini almıştır.

2.1 Kûfe ve Rey

Hz. Ömer’in Ebû Hanîfe’nin usûlüne etkisini incelemeye başlamadan önce, Hanefî fıkıhında hayati öneme sahip, hatta Hanefî fıkının aklı, kalbi diyebileceğimiz bir şehir olan Kûfe’den kısaca söz edilecektir.

Fıkının tedvini gibi azametli ilmî çalışmaların tamamlandığı⁹⁸ bir yer olan Kûfe, Hz. Ömer’in emri ile Lahmîlerin başkenti Hire’ye yaklaşık 5 km mesafede 17/638’de

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI, 16; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 472.

⁹⁵ Şa’bân, Zekiyyüddin, *Usûlü’l-Fıkhi’l-İslamî*, Dâru’l-Kütüb, Beyrut, 1971, s. 9; Hallâf, Abdulvehhab, *Usûlü’l Fıkıh*, Resalah Publishers, Beyrut, 2004, s. 21.

⁹⁶ Koçak, Muhsin – Dalgın, Nihat – Şahin, Osman, *Fıkıh Usûlü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 23.

⁹⁷ İbn Haldûn, Veliyy ed-Dîn Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, I-II, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dâru Ya’rib, Dimaşk, 2004, II, 201.

⁹⁸ Hamîdullah, Muhammed, “Ebû Hanîfe ve Eseri”, çev. Kemal Kuşcu, *İslâm Hukuku Etüdleri*

Sa'd b. Ebi Vakkas tarafından kurulmuştur.⁹⁹ O dönemde iklim ve coğrafi bakımdan diğer yerlere nazaran yerleşime daha uygun bulunan Kûfe, kurulduktan sonra büyük bir gelişme göstermiştir.¹⁰⁰ Şehir, daha Hz. Ömer devrindeyken yükselmiş ve "Reisûl-İslâm" (İslâm'ın başı) olarak anılmıştır.¹⁰¹ Nitekim Hz. Ömer, Kûfe ehline yazdığı bir mektupta: "İslâm'ın Merkezine" tabirini kullanmış,¹⁰² bu sözüyle orada bulunan ilim sahibi sahabî ve tabiîn büyüklerine işarette bulunmuştur.¹⁰³ Süfyan İbni Uyeynen'nin kendi zamanının şartlarına bakarak "Eğer bir kimse gazavatı (tarih-i islâm) öğrenmek isterse Medine-i Münevvere'ye, menasik-ı hac'da ihtisas yapmak isterse Mekke'ye, fikhî öğrenmek isterse Kûfe'ye gitsin" meâlinde bir söz söylemiş olması şaşırtıcı değildir.¹⁰⁴ İşte İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, ilim ve kültür merkezi olan bu şehirde doğmuş, ilmini burada öğrenmiş ve burada inkişaf ettirmiştir.

Hz. Ömer Kûfe'ye öğretmen, kadı ve hazine emiri olarak da Abdullah b. Mes'ud'u göndermiş, özellikle Abdullah b. Mes'ud'u göndermekle, onları kendilerine tercih ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁵ Abdullah b. Mes'ud, "Herkes bir yöne giderken Ömer başka bir yöne doğru gitse, ben Ömer'in gittiği tarafa giderim" sözleriyle Hz. Ömer'e olan fikrî bağlılığını ve yakınlığını dile getirmiş, tâbiîn fakihlerinden İbrâhim en-Nehaî de Hz. Ömer ile İbn Mes'ud arasındaki metot ve görüş birliğine dikkat çekerek bu iki sahâbînin çok az konuda farklı düşündüklerini ifade etmiştir.¹⁰⁶ Hz. Ömer'in yolunu tutan İbn Mes'ud, nassın bulunmadığı konularda re'y yolunu tutardı. İşte Ebû Hanîfe; Alkame (ö. 62/681), İbrahim Nahaî (ö. 95/713), Hammad İbn-i Ebû Süleyman (ö. 120/738) yoluyla bu ekole mensuptur.¹⁰⁷ Yani İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin fikhî silsilesinin başında Hz. Ömer bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'nin ve ilminin doğduğu, Hanefî mezhebinin sistemleştiği, kültürün ve medeniyetin beşiği olan Kûfe; Hz. Ömer'in Hanefî fikhına etkisinin başlangıç yeri olmuştur.

Re'y konusuna girmeden önce, Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin re'y'i sık sık kullanmasının sebebini anlamak açısından, onların yaşadıkları dönemden kısaca söz

(*Makaleler Külliyyatı*), Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 314.

⁹⁹ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Futûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ'- Ömer Enîs et-Tabbâ', Müessesetu'l-Meârif, Beyrut, 1407/1987, s. 387.

¹⁰⁰ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 26.

¹⁰¹ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 379.

¹⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII, 128.

¹⁰³ Ünal, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰⁴ Hamîdullah, "Ebû Hanîfe ve Eseri", s. 319.

¹⁰⁵ Bakka, *İslâm Fikh Mezhepleri*, s. 50.

¹⁰⁶ Kılıçer, M. Esat, "Ehl-i Re'y", *DİA*, X, 520.

¹⁰⁷ Keskiöglü, *Fikh Tarihi ve İslâm Hukuku*, s. 69.

etmek gerekir. Zira Hz. Ömer ve Ebu Hanife'nin yaşadıkları devrin şartlarını göz ardı etmek mümkün değildir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinde İslâm toplumu, Hz. Ömer dönemine kıyasla küçük ve homojen bir yapı özelliğindeydi. Hz. Ebû Bekir ile başlayan fetihler, Hz. Ömer ile hız kazanmış ve sonuç olarak farklı sosyo-kültürel yapıda milletler, İslâm toplumuna katılmıştır.¹⁰⁸

Ebû Hanîfe'nin yaşadığı devre bakıldığında da benzer durumlarla karşılaşılır. Irak, çeşitli kavimlerin, cemaatlerin kaynaştığı, eski medeniyetlerin yatağı olan bir yerdir. Süryaniler orada yayılmışlar, İslâm'dan önce orada mektepler kurmuşlardır. Bu okullarda Yunan felsefesi, İran hikmeti okutulmakta yine İslâm'dan önce burada akâdevi konularda birbirleriyle mücadele eden Hristiyan mezhepler bulunmaktaydı. İslâmiyet'ten sonra da çeşitli milletler ve dinler burada var olmaya devam etmiştir. Şia, Havaric ve Mutezile gibi fırkalar burada ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹ Ebû Hanîfe'nin yaşadığı Irak, Emeviler devrinde ve Abbasilerin ilk çağlarında çeşitli fikir ve mezheplerin kaynaştığı bir yer olmuştur.¹¹⁰

Yaşanılan dönemlere baktığımızda hem Hz. Ömer hem de Ebû Hanîfe devrinde toplumun karmaşık bir yapıda olduğu, farklı sosyal, kültürel ve dinsel öğelere sahip grupların bir araya geldiği görülmektedir. Böyle bir toplumsal yaşantıda elbette ki ihtiyaçlar hem farklılaşmış hem de artış göstermiştir. Şehristânî (ö. 548/1153) el-Milel ve'n-Nihal'de: “Kat'î ve gerçek olarak biliyoruz ki, ibâdet ve tasarruflarda hadiseler ve vakıalar bazı şeylere hasr edilmenin ve sayının ötesindedir. Keza yine kesin olarak bildiğimize göre her hadise hakkında nas varid olmamıştır, bu tasavvur da edilemez. Naslar sınırlı olup hadiseler sınırsız olunca, sınırlının sınırsızı zaptı ve kapsaması mümkün olmadığına göre, kesin olarak her hadisenin hükmünü belirtecek şekilde, icthad ve kıyasa itibar edilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.”¹¹¹ İşte tam da bu noktada mesele re'y konusuna gelmiştir. “Re'y” konusu İslâm Hukuk tarihinde oldukça şiddetli tartışmalara neden olmuştur. Bu meselenin sık sık münakaşalara yol açmış olmasının “tanımlama” probleminden ileri geldiği düşünülmektedir. Konunun çalışmayı ilgilendiren tarafı ise Hz. Ömer'in ve Ebû Hanîfe'nin re'y hakkındaki görüşleridir.

¹⁰⁸ Erten, Hayri, “Hz. Ömer Döneminde Toplumsal Dönüşme”, *Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1996, S. 6, ss. 297-308, s. 300.

¹⁰⁹ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhu*, s. 22.

¹¹⁰ Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹¹ Şehristânî, M.Abdulkerim, *El- Milel ve'n-Nihal (İslâm Mezhepleri)*, çev. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 200.

Re'y kelimesi Arap dilinde olumlu bir anlam taşır ve hevâ kelimesinin zıddı olarak kişinin doğruya ulaşma amacıyla düşünerek ve iyi niyetle elde ettiği görüşü ifade eder.¹¹² Goldziher bu hususta, müteassıp hadisçilerin hissiyatı yüzünden, bu kelimenin ilahiyat dilinde hemen hemen “hevâ”nın aynısı bir kelime haline geldiğini söylemektedir.¹¹³ Sahâbe ve tâbiîn devirlerinde ise re'y kelimesi geniş manada kullanılmıştır. Bu yalnız kıyasa münhasır değildir. Kıyasa da, kıyastan başkasına da şamildir. Mezheplerin başlangıcına, teşekkülleri zamanına kadar inildiğinde de durum aynıdır. Bu kelime yine umumi mânada kullanılmıştır. Re'y için genel bir tanımlama yapmak gerekirse; hakkında nass bulunmayan konularda¹¹⁴, yani yeni bir hadisenin açık hükmünün olmadığı hallerde, umumi prensipler ve dinin ruhundan hareket ederek varılan hükümdür.¹¹⁵ Bu halde re'y, netice bakımından nassa hamletmektir.¹¹⁶ Ancak bu tabir, sahâbe döneminden itibaren Irak bölgesinde Kûfe merkezli olarak teşekküle başlayan ve Irak veya Kûfe ekolü olarak anılan fikhî faaliyetin hicri II. yüzyıldan itibaren özel adı olmuş, fikrî ihtilâfların ve ekolleşmenin arttığı daha sonraki dönemlerde ise yeni yeni muhataplar ve anlamlar kazanarak devam etmiştir.¹¹⁷

Hiz. Ömer'in re'y ile alakalı görüşlerine baktığımızda, onun re'yi zemmeden ifadelerine rastlıyoruz. İbn Şihab (ö. 124/741) yoluyla gelen bir rivayette Hiz. Ömer minberden şöyle seslenmiştir: “Ey insanlar! Re'y ancak Hiz. Peygamber'den geldiği takdirde isabetlidir. Çünkü O'nun re'yi Allah'tandır. Bizden çıkan re'y ise, ancak zan ve tekellüf (zorlama)tür.”¹¹⁸ Hiz. Ömer'in, ehl-i re'y tabirini açıkça kullanmış olduğu görülmektedir. O, şöyle demiştir: “Re'y ehli, sünnetlerin düşmanı, hadisleri anlamaktan aciz, ezberledikleri rivayetleri muhafaza etmeyen, dolayısıyla re'y türeten kimselerdir.”¹¹⁹ Bir gün Hiz. Ömer'in kâtibi, “İşte bu Allah'ın ve Ömer'in görüşüdür.” diye yazınca, Hiz. Ömer, “çok kötü söyledin, Ömer'in görüşü budur; doğru ise Allah'tan, yalnızca Ömer'dendir.” demiştir.¹²⁰

¹¹² Kılıçer, M. Esat, “Ehl-i Re'y”, *DİA*, X, 521.

¹¹³ Goldziher, Ignaz, *Die Zâhiriten (Ihr Lehrsystem Und Ihre Geschichte)*, Leibzig, 1884, s. 10.

¹¹⁴ Hallâf, Abdülvehap, *Masâdiru't-Teşri'i'l-İslâmî Fimâ Lâ Nassa Fîhi*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1994, s.7.

¹¹⁵ Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukukunda İctihad*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.19.

¹¹⁶ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhu*, s. 118.

¹¹⁷ Kılıçer, M. Esat, “Ehl-i Re'y”, *DİA*, X, 520.

¹¹⁸ İbn Abdilber, *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi*, II, 1041; İbn-i Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*, II, 101.

¹¹⁹ İbn Abdilber, *a.g.e.*, II, 102.

¹²⁰ İbn-i Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*, II, 101.

Rey ve reycilikten söz edildiğinde, kuşkusuz ilk akla gelenlerin başında Ebû Hanîfe bulunmaktadır. Ebû Hanîfe diğer mezhep kurucu müctehidler arasında “reyci” olarak en fazla tanınan, hatta kimilerine göre yegane mezhep imamıdır. Ancak Ebû Hanîfe’nin reyciliğinin anlamının, muhtevasının yeterince net ve açık olduğu söylenemez.¹²¹ Zira re’yi zemmetme meselesinde Ebû Hanîfe’ye gelindiğinde, onun Hz. Ömer’den farklı bir tutumu yoktur. Ebû Hanîfe, “Allah’ın dininde re’y’le görüş beyan etmekten sakının, size sünnete ittiba etmek düşer. Kim bundan ayrılırsa sapıtır.”¹²² demiştir.

Şu durumda, Hz. Ömer’in ve Ebû Hanîfe’nin re’y hakkındaki ifadelerine bakıldığında akıllarımızda herhangi bir karışıklık olmamalıdır. Yani Hz. Ömer’in ve Ebû Hanîfe’nin re’y’i sık sık kullandıkları herkesçe malumken yine bu iki şahsiyetin re’y’i zemmeden sözleri, hüküm verilirken başvurulacak re’y’e nasıl bir yolla ulaşıldığından kaynaklanmaktadır. Daha açık bir ifade ile re’y’in muteber olanı ve muteber olmayanı vardır. Muteber olan re’y, İslâm’ın ruhuna uygun olup ciddi bir araştırma ve kafa yorma ürünü olan re’ydir. Sahabilerden itibaren büyük müctehidler tarafından beyan edilen re’yer böyledir. Muteber olmayan re’y, İslâm’ın ruhuna aykırı olan indî re’yerlerdir.¹²³

Hz. Ömer’in ve Ebû Hanîfe’nin kınadıkları, hoş görmedikleri re’y, yanlış ve muteber olmayan re’y olmalıdır. Zira ilerleyen bölümlerde Hz. Ömer’in re’y’i tavsiye eden cümleleri de olacak ve İslâm Hukuku’nun sistemleştirilmesinde büyük katkıları olan bu iki insanın re’y’e çok başvurdukları görülecektir. Re’y ekolünün ilk temsilcisi Hz. Ömer’dir. O, re’y ile ictihada önem verdiği ve hâdis rivayeti konusunda çok sıkı davrandığı için Iraklı fakihlerce önder olarak görülmüştür.¹²⁴ Bu açıdan Ebû Hanîfe’nin, Hz. Ömer’le benzer görüşlere sahip olması gayet doğal ve anlaşılabilir bir durumdur.

2.2 Fıkıh Yöntemleri ve İctihad Anlayışları

Sözlükte “çaba göstermek, bütün gücünü kullanmak, ısrarlı olmak, zahmet çekmek” anlamındaki cehd kökünden türeyen ictihâd; “bir konuda elden gelen çabayı

¹²¹ Apaydın, H. Yunus, “Bir Muhafazakar Reycilik Teorisini: Ebû Hanîfe”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2002, c. 15, S. 1-2, ss. 143-147, s. 143.

¹²² Şa’rânî, Abdülvehhâb, *Kitâbu’l-Mîzân*, I-III, thk. Abdurrahman Umeyre, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1989, I, 207.

¹²³ İbn-i Kayyim, *a.g.e.*, II, 125 vd.; Şener, Abdulkadir, *Kıyas İstihsan İstislah*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1971, s. 51.

¹²⁴ Şener, *a.g.e.*, s. 61.

sarfetmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücü harcamak”¹²⁵ demektir. Bernard Weiss, “İslâm Hukukunda Yorumlama: İctihâd Teorisi” isimli makalesinde icthâd için öz-efor (self-exertion) tabirini kullanmıştır.¹²⁶ Fıkıh usûlcülerinin ıstılahında ise, fer’iyyata, yani ibadet ve muamelâta müteallik bir hükmü şer’iyi delilinden istinbat= çekip çıkarmak için tam tâkati sarf etmektir.¹²⁷

Hiz. Peygamber (s.a.v.) döneminde, sahâbenin görüşlerini açıklamada kullandıkları iki yöntem vardır. Bazen Hiz. Peygamber kendileriyle istişarede bulunmuş, sahâbe konuyla ilgili olarak görüşlerini açıklamış; bazen de Medine dışına gönderildikleri zaman Kur’an ve Sünnet’te benzerini bulamadıkları meseleler hakkında kendi re’ylarıyla hüküm vermişlerdir.¹²⁸ Hiz. Peygamber, sahâbenin Kur’an ve sünnette hüküm bulamadığında re’y ile icthâd etmelerini uygun görmüştür.¹²⁹ Hiz. Peygamber dönemindeyken icthâdı bilen ve uygulayan sahâbe, O’nun vefatından sonra da bu işe devam etmiştir. Fakat sahâbe, hem icthâd konusunda belli seviyelere sahiptir hem de yeni olaylar karşısında icthâd ederken farklı davranmıştır. Bazıları hüküm vermekten kaçınmış, bazıları da bunda bir sakınca görmemiştir. Bunun en açık örneği Kur’an’ın cem’i konusudur. Bu konuda Hiz. Ebû Bekir önce çekimser davranırken Hiz. Ömer konunun üstüne gitmiş ve sonuçta Hiz. Ebû Bekir’i de ikna ederek başarı sağlamıştır.¹³⁰

Sâhabeden bazıları çok fetvâ verirken, diğerleri daha az fetvâ vermiştir. Ömer, Ali, İbn Mes’ud, İbn Ömer, İbn Abbâs (ö. 65/687-688), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/666) ve Âişe çok fetvâ veren sahabiler arasında yer almaktadır.¹³¹ İmam Şâbi (ö. 104/723); sözü geçen sahâbeden Hiz. Ömer, Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/653) ve Zeyd B. Sâbit’in birbirlerinden çok istifade ettiklerini, bu itibarla onlara ait meselelerin birbirine benzediğini belirtmektedir.¹³² Safvan b. Selim, “Peygamber’in zamanında Ömer, Ali,

¹²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 135.; Zeydân, Abdülkerim, *el-Vecîz Fî Usûli'l-Fıkh*, Müessesüti Kurtuba, Bağdat, 1976, s. 401; Apaydın, H. Yunus, “İctihâd”, *DİA*, XXI, 432.

¹²⁶ Weiss, Bernard, “Interpretation in Islamic Law: The Theory of İjthâd”, *The American Journal of Comparative Law*, 1977, c. 26, S. 2, ss. 199-212, s. 200.

¹²⁷ Bilmen, Ö.Nasuhi, *Hukuku İslâmiye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, ts., I, 17.

¹²⁸ Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, s. 25.

¹²⁹ Schacht, Joseph, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford University Press, London, 1967, s. 105, 106.

¹³⁰ Bakkal, *a.g.e.*, s. 25.

¹³¹ Bakkal, *a.g.e.*, s. 25.

¹³² Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 474.

Muâz (ö. 18/640) ve Ebû Musa (ö. 42/663)'dan başka bir kimse fetvâ vermezdi.” demiştir.¹³³

Hiz. Ömer, dinin müşkillerini, ruhunu çok iyi idrak etmiş biri olarak hem Hiz. Peygamber döneminde hem de Hiz. Peygamber'in vefatından sonra ictihad eden bir sahabe olmuştur.¹³⁴ Hiz. Peygamber, Hiz. Ömer hakkında pek çok iltifatta bulunmuştur. Bunlardan birinde Efendimiz “Allah hakkı, Ömer'in hem diline hem de kalbine verdi”¹³⁵, buyurmuştur.

Hiz. Ömer'in görüşleri (ictihâdları) çok isabetli olmuş,¹³⁶ onun herhangi bir konuda; “Zannederim ki bu şöyledir” deyip de dediği gibi olmadığı pek görülmemiştir. Hiz. Ömer sahabe arasında bir tarz - bir imaj çizmiştir.¹³⁷ Hiz. Ömer'in ileri sürdüğü görüşler ve öneriler, nâzil olan âyetler tarafından da te'yîd ve tevsîk edilmiştir.¹³⁸ Bu bahse, “muvâfakat-ı Ömer” denir. Kendisinin, daha sonra inen vahye uygun gelen görüşleri demektir.¹³⁹ Makam-ı İbrahim, kadınların örtünmesi ve Bedir gazasında alınan esirler, içkinin haram edilmesi konularında Hiz. Ömer'in sözüne uygun ayetler gönderilmiştir.¹⁴⁰ Burada İslâm hukukunu yakından ilgilendirmesi açısından, Hiz. Ömer'in ahkâma dair muvâfakâtından bir örnek şu şekildedir:

Hiz. Ömer'in, Hiz. İbrahim (a.s.)'in makamı yanından geçerken “Yâ Resulallah, Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinsek olmaz mı?” demesi üzerine, “...Siz de Makâm-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin...”¹⁴¹ âyeti nâzil olmuştur.¹⁴²

Hiz. Ömer'in ictihâd yöntemi onun, Kadı Şureyh (ö. 79/698)'a söylediği sözlerinden anlaşılmaktadır. Hiz. Ömer, Kadı Şureyh'a şöyle demiştir: “Kitaptan açıkça anlayabildiğinle hükmet, eğer kitabın tamamını bilmezsen Resûlullah'ın hükmettiği ile hükmet, bunun hepsini bilmezsen doğru yolda olan âlimlerin kazâlarıyla hükmet, bunların da hepsini bilmezsen re'yinle ictihad eyle, âlim ve salih kişilerle de istişâre et.”¹⁴³ Fakat Hiz. Ömer, kitap ve sünnette hüküm bulamadığı zamanlarda re'yiyle karar

¹³³ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 475.

¹³⁴ Ömerî, Nâdiye Şerif, *İctihâdu'r-Resûl*, Müessesetü'r-Risâle, y.y., ts., s. 264-267.

¹³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 290.

¹³⁶ Aydın, *İslâm'ın İkinci Halifesi, Hiz. Ömer*, s. 152.

¹³⁷ Yüksel, M. Mustafa, “Karizmatik Lider Örneği Olarak Hiz. Ömer”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2006, s. 93.

¹³⁸ Gezgîn, *Özgün Bir Kur'an Yorumu - Hiz. Ömer Örneği*, s. 100.

¹³⁹ Naim-Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I, 140.

¹⁴⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁴¹ Bakara, 2/125.

¹⁴² Buhârî, “*Salât*”, 32, “*Tefsîr*”, 9.

¹⁴³ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 107.

verdiğinde, “Bu benim re’yimdir doğru ise Allah’tan yanlışa bendendir.” demiştir.¹⁴⁴ Bir defa Ramazan ayında akşama doğru güneş bulutların arasına gizlenmiş, Hz. Ömer de battığına kani olarak orucunu açmıştır. Güneş ufukta tekrar görününce halk telaş etmiş, bunun üzerine Hz. Ömer şöyle demiştir: “Mesele basittir: Biz ictihâd ettik, güneşin battığına dair kanaat getirerek orucumuzu açtık.”¹⁴⁵ Hz. Ömer, İslâm tarihinin ilk kadısı olup,¹⁴⁶ fıkıh ilmi onun tarafından tesis edilmiştir. Bütün ashâb, Hz. Ömer’in bu husustaki iktidar ve üstünlüğünü kabul etmiştir. Abdullah bin Mes’ud, Hz. Ömer’in ilim ve irfan itibariyle bütün çağdaşlarından üstün olduğunu beyan etmiştir.¹⁴⁷

İslâm fıkhnın başlıca merkezleri, Mekke, Medine, Basra, Kûfe ve Şam’dır. Fıkıhçı imamlar, bu şehirlerde ikamet etmişlerdir. Meselâ: Abdullah bin Abbas (ö. 68/687), Mekke’de; Zeyd bin Sâbit ve Abdullah bin Ömer (ö. 74/694), Medine’de; Hz. Ali ve Abdullah bin Mes’ud Kûfe’de; Ebûd-Derdâ (ö. 32/653) ile Muâz bin Cebel, Şam’da bulunmuşlardır. Hz. Ali’den başka bütün âlimler, fıkıhtaki ihtisaslarını Hz. Ömer’e borçluydular. Abdullah bin Mes’ud’un Hz. Ömer ile geçirdiği bir saati ibadetle geçirilen bir seneye tercih ettiğini söylediği rivayet edilmektedir.¹⁴⁸ Ashâb içinde fıkıhları bir düstur olarak görülenler, Hz. Ömer’in talebesi olan fakihlerdir. Hz. Ömer’in Ebû Hanîfe üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada, Müslümanlığın bütün fıkıh mezheplerinin Hz. Ömer’e dayandığı¹⁴⁹ görülmüştür.

Hz. Ömer, büyük bir fıkıhçı ve fıkıh meselelerinin hallinde büyük ihtisas sahibi olmakla beraber meseleyi müzakere maksadıyla ashâb meclisine sevk etmiş ve mesele karara bağlanıncaya kadar ahabla yapılan istişare bitmemiştir.¹⁵⁰ Fakat Hz. Ömer, bütün meselelerde ahabıyla istişare etmemiş, bazı konularda tek başına ictihâd etmiştir. Teravîh namazının bir imamla beraber cemaatle kılınması¹⁵¹ tek başına hüküm vermesinin bir örneğidir.¹⁵²

Hz. Ömer devri fetihlerle dolu bir dönemdir. O’nun zamanında memleketler birbiri ardınca Müslümanların eline geçmiş, sürekli ilerleyen bir medeniyetle

¹⁴⁴ İbn-i Kayyim, *İ’lâmü’l-Muvakkı’in*, II, 101.

¹⁴⁵ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 484.

¹⁴⁶ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 115.

¹⁴⁷ Şibli, *a.g.e.*, IV, 473.

¹⁴⁸ Şibli, *a.g.e.*, IV, 474.

¹⁴⁹ Şibli, *aynı yer*.

¹⁵⁰ Şibli, *a.g.e.*, IV, 474- 478.

¹⁵¹ Ömerî, *İctihâdu’r-Resûl*, s. 284, 285.

¹⁵² Memduhoğlu, Adnan, “Sahabenin İctihad Anlayışı”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2008, s. 102.

muameleler çoğalmıştır.¹⁵³ Hz. Ömer; ictihâdlarında, değişen hal ve şartları, genel maslahatları, zaruri halleri dikkate almıştır. Ancak ictihâd ederken mevcut naslara kesinlikle muhalefet etmemiştir.¹⁵⁴ O, dini emirlerin izahı hususunda onları aklî maslahatlara dayandırırken¹⁵⁵, nassların ruhuna aykırı hükümler vermemiştir.

İslâm'da hukukî düşüncenin ve ictihad anlayışının gelişmesinde önemli payı olan¹⁵⁶ İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, fıkhıdaki metodunu şöyle anlatmıştır: “Ben bulduğum vakit Kitâbullah’tan alırım. O’nda bulamadıklarımı Peygamberin sünnetinden ve mebsûk kimselerin elinde bulunan onun sahih eserlerinden alırım. Allah’ın Kitâbında ve Peygamber’in sünnetinde bulamadığım takdirde ahabdan tercih etiklerimin sözlerini alırım, dilediğimin sözünü terk ederim. Ve o aldıklarımın sözünden başkalarının sözüne çıkmam. İş İbrahim Nahaî, Şa’bî, Hasan (Basrî) (ö. 110/728), İbn-i Sirin (ö. 110/728), Said b. Müseyyeb ve emsaline gelince, onlar nasıl ictihâd ettilerse ben de öyle ictihâd ederim.”¹⁵⁷

Ebû Hanîfe’nin usulünde, kitap ve sünnetten sonra gelen sahabe sözü ve fetvasını alma konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin birincisinde: “Sahâbeden kadı ve müftü olanları taklit ederim. Çünkü Ebû Bekir ve Ömer’de kadılık ve müftülük özellikleri toplanmıştır.” demiş ve peşi sıra Osman, Ali, Abdullah b. Mes’ûd, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Mu’âz b. Cebel’in isimlerini zikredip onların hilafına re’y belirtmeyi caiz görmeyeceğini fakat bazı sahâbîlerin bunların dışında olduğunu söylemiştir. Ebû Umâme, Sehl b. Sa’d es-Sâ’idi bunlardan bazılarıdır. İkinci rivayet, üç kişi hariç sahâbeyi taklit edeceğini, bu üç kişinin Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Semura b. Cündeb olduğunu ifade ettiği rivayettir. Üçüncü rivayette ise, Ebû Hanîfe “tüm sahâbeyi taklit ederim” demiştir.¹⁵⁸ Ebû Hanîfe’nin ictihadlarına bakıldığında birinci rivayette, görüşlerinin aksine re’yde bulunmayacağı sahâbîlerin zikredildiği kısım dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Burada Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e özel bir atıf vardır.

Ebû Hanîfe’nin gerek sahâbeye uyma konusundaki görüşlerine, gerek hüküm istinbatındaki sıralamasına bakıldığında, onun yeni bir fikhî düşünceyi ortaya

¹⁵³ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 477.

¹⁵⁴ Memduhoğlu, “Sahabenin İctihad Anlayışı”, 112.

¹⁵⁵ Şibli, *a.g.e.*, IV, 461.

¹⁵⁶ Uzunpostalcı, Mustafa, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, s. 131.

¹⁵⁷ Keskiöğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, s. 112.

¹⁵⁸ Şimşek, Murat, “Ehl-i Re’y Fıkıh Ekolünün Temsilcisi Ebû Hanîfe”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, S. 19, ss. 45-67, s. 51.

koymadığı görülmektedir. Fakat o, sadece bir nakilci de değildir. Ebû Hanîfe, Hz. Ömer'in emriyle kurulan Kûfe'de yine Hz. Ömer ile başlayan ehl-i re'y ekolünü sistemleştirmiştir. Ekolünün en etkili dayanağı Hz. Ömer'dir. Ebû Hanîfe, kitap ve sünnet başta olmak üzere konuları aklî ve naklî boyutlarıyla ele almış ve böylece aslında Hz. Ömer'in ictihâd mantığını kullanmıştır. Ebû Hanîfe, naklin hükmü ile aklın ilkeleri arasında makul bir ahenk kurma çabası içinde olmuş ve bu konuda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ebû Hanîfe'nin nassları akla uydurmak gibi bir tutumu olmamış, nasları akılla kavramak, naslardaki özel/cüz'i hükümleri bağlı bulundukları illet ve ilkelerle irtibatlandırmak, hükümlerle ilkeler ve ilkelerle-ilkeler arasında tutarlılığı sağlamak gibi bir hassasiyeti taşımıştır.¹⁵⁹

Ebû Hanîfe'nin ictihâd sistemi, Hz. Ömer'in yaptığı gibi bir komisyon ictihadıdır. Hz. Ömer'in ashâbıyla istişareleri gibi Ebû Hanîfe de bütün meseleleri talebeleriyle müzakere etmiştir. Yine onun talebeleri, ashâbın görüşlerini söylemesi gibi fikirlerini belirtmişler ve böylece mesele karara bağlanmıştır.¹⁶⁰

Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbatında ifade ettiği kitap, sünnet, sahâbe sıralaması, bunun yanında fıkıh ve ictihadlarıyla şöhret bulmuş sahâbe'nin arasında Hz. Ömer'in yeri ve önemi değerlendirildiğinde, Ebû Hanîfe'nin Hz. Ömer'in fıkıh yönteminden istifade etmesi ve etkilenmesi kaçınılmazdır.

2.3 Ana Kaynak Olarak Kitab'a Verdikleri Önem

İslâm'ın temel bilgi kaynağının vahiy olduğunu, vahyin esasını da Kur'an-ı Kerim'in teşkil ettiğini söylemek yanlış olmaz. İslâm Kur'an'la başlamış, onun ilk mensuplarının, bu dini tanımları Kur'an'la sağlamıştır. Hz. Peygamber de muhataplarını hep Kur'an'a yönlendirmiştir. Onun sünneti genel anlamda Kur'an'dan bağımsız bir kaynak olarak görülmemiş, Kur'an'ın açılımı, beyanı ve tatbiki olarak anlaşılmıştır.¹⁶¹

Hiz. Ömer'in kitapla münasebetine gelince; Hiz. Ömer, Kur'an'ın, lâfzı ve mânâsıyla doğru bir şekilde eğitim ve öğretimine son derece önem vermiş, İslâm Dini'nin ana kaynağının otoritesine halel gelmemesi için elinden gelen tüm gayreti göstermiştir. Bu yüzden Kur'an'ın öğrenilmesi ve öğrenilenlere göre davranılmasını

¹⁵⁹ Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, s. 88-89.

¹⁶⁰ Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, s. 111.

¹⁶¹ Beşer, Faruk, "Ebû Hanîfe'nin Kur'ân Anlayışı", *Usûl Dergisi*, 2004, S. 1, s. 7

tavsiye etmiştir.¹⁶² Nitekim bir hutbesinde, “Ey İnsanlar! Kur’an’ı öğreniniz, öğretiniz ve onunla amel ediniz ki, onun ehlinde olasınız...” demiştir.¹⁶³

Hiz. Ömer, İslâm Hukuku’nun ana kaynağı Kur’an’ın cem’ine büyük katkı sağlamıştır. Hiz. Peygamber (s.a.v.) hayattayken, bir Mushaf halinde toplanmış olmayan ayetler, Hiz. Ebû Bekir döneminde kitap haline getirilmiştir. Hiz. Ömer Yemâme savaşında bazılarının tahminine göre beş yüz kadar Kur’ân ve hafız kaarının şehit edilmesi sonrasında halife Hiz. Ebû Bekir’e giderek, hafızların şehit edilmesi sebebiyle ortaya çıkan kaygılarını dile getirmiştir.¹⁶⁴ Hiz. Ebû Bekir’e şöyle demiştir: “Rasûlullahın Âshabı, ateşe doğru uçuşan kelekler gibi savaşta ard arda yok olup gitmektedir. Korkarım ki onlar nereye varsalar hep böyle olacak. Sonunda Kur’an hâmilî olan bu insanlar öldürülecekler ve böylece Kur’an zâyî olup unutulacak. Kur’an’ı toplansa herhalde Müslümanların hayrına ve menfaatine olur.”¹⁶⁵

Hiz. Ebû Bekir, başlangıçta Hiz. Peygamber’in yapmadığı bir iş olduğu gerekçesiyle bunu yapmaktan çekindiyse de daha sonra ikna olmuş ve Zeyd b. Sâbit’in başkanlığında, aralarında Hiz. Osman, Hiz. Ali, Ubey b. Ka’b (ö. 35/656) gibi güçlü hafızların bulunduğu bir komisyonu, Kur’an ayetlerinin kitap haline getirilmesiyle görevlendirmiştir. Nihayetinde Kur’an ayetleri Hiz. Peygamber’in gösterdiği tertibe göre yazılmış ve böylece hem sözlü hem de yazılı tevatür ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶

Hiz. Ömer, gerek söz ve emirlerinde ve gerekse tatbikatında Kur’an-ı Kerim’in ilk kaynak olduğunu söylemiş ve göstermiştir. O Kadı Şureyh’a gönderdiği mektupta, hüküm verirken ilk kaynağın kitap olduğunu net bir şekilde belirtmiştir. Hiz. Ömer’in, Kur’an-ı Kerim karşısındaki hali ve tavrına bakılınca, onun kitaba bağlılığına dair pek çok örnek görülecektir.

Rivayete göre bir defasında Hiz. Ömer, kadınlara fazla mehir verilmemesini, Rasulullah’ın mehrinden daha fazla mehir alan kadınlardan bu fazlalığı geri alacağını bildirmişti. Kendisini dinleyen kadınlardan birisi Hiz. Ömer’e: “Bunu kendi görüşüne göre mi söylüyorsun, yoksa Rasulullah’tan mı işittin? Hâlbuki biz: Allah’ın kitabında senin dediğinin aksini görüyoruz. Allah Teâla: “Bir eşin yerine başka bir eş almak

¹⁶² Gezgîn, *Özgün Bir Kur’an Yorumu - Hiz. Ömer Örneği*, s. 127.

¹⁶³ İbn Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-İ’kdu’l-Ferîd*, I-IX, thk. Müfid Muhammed Kamîha, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 89.

¹⁶⁴ Şa’bân, *Usûlü’l-Fıkhi’l-İslamî*, s. 40; Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkıh Usûlü*, s. 41.

¹⁶⁵ Şa’bân, *a.g.e.*, s. 40-41.

¹⁶⁶ Koçak-Dalgın-Şahin, *a.g.e.*, s. 41.

isterseniz, birincisine bir yük altın vermiş olsanız bile ondan bir şey almayın. İftira ederek ve apaçık günaha girerek ona verdiğinizi geri alır mısınız?”¹⁶⁷ buyuruyor.” deyince Hz. Ömer hayrette kalmış ve: “Bütün insanlar Ömer’den daha fakihtirler, evlerdeki kadınlar bile” demiştir.¹⁶⁸

Başka bir rivayette ise Hz. Ömer, bir gece yarısı, Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652)’ın evine gelmiştir. Abdurrahmân, gecenin bir saatinde Hz. Ömer’in ânî gelişinin nedenini sorunca, Hz. Ömer, çarşıda bazı kimselerin özel eşyalarını bırakıp gittiklerini, şehirdeki hırsızların bunları almalarından endişelendiğini, bu yüzden o eşyaların başında beraber beklemeleri için geldiğini belirtmiştir. Hz. Ömer ile Abdurrahman b. Avf çarşıya giderler ve metruk eşyaların başında beklerken bir ara gözlerine uzaktan gelen bir ışık yansıyınca, Hz. Ömer, “Ben uyku saatinden sonra lamba yakılmamasını emretmemiş miydim?” demiş ve ışığa yönelmiştir. O ışığın geldiği eve varınca, bir grubun şarap içmekte olduklarını görmüş ve ev sahibini tanımıştır. Sabahleyin ev sahibini çağırarak ona, geceleyin şarap içtiklerini bildirince, ev sahibinin, bunu nasıl öğrendiğini sorması üzerine Hz. Ömer, kendisinin şahit olduğunu söylemiştir. Bu durumda ev sahibi olan adam, “Yüce Allah, sana başkalarının evini gözetlemeyi yasaklamadı mı? Peki, niçin bu yasağı ihlal ediyorsun?” diye sormuştur. Bu sorular karşısında Hz. Ömer o adamı serbest bırakmıştır.¹⁶⁹

Hz. Ömer’in gerek yukarıda arz edilen örnekleri gerekse hüküm verirken izlenecek yolu belirtirken ilk olarak Kur’an’ı işaret etmesi, onun kitaba ve kitabın teşri’î bir kaynak oluşuna ne derece önem verdiğini göstermektedir.

Ebû Hanîfe’nin Kitab’a verdiği öneme gelince; o, torunu İsmail’in nakline göre, oğlu Hammâd Fatiha suresini öğrendiğinde onun hocasına beş yüz dirhem bahşış vermiştir.¹⁷⁰ Ebû Yûsuf’tan nakledildiğine göre ise halk onun hakkında şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe’yi Allah: Fıkıh, ilim, amel, cömertlik, el açıklığı ve yaşadığı Kur’an ahlâkıyla bezemiştir.”¹⁷¹

¹⁶⁷ Nisâ, 4/20.

¹⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 152-153.

¹⁶⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, II, 452-453.

¹⁷⁰ Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali -b. Muhammed, *Ahbaru Ebi Hanîfe ve Ashabuhu*, Alamü’l-Kütüb, Beyrut, 1985, s. 58.

¹⁷¹ Saymerî, *a.g.e.*, s. 59.

Ebû Hanîfe'nin usûlüne bakınca Kur'an-ı Kerim birinci sırada yer almaktadır. O ictihâd usulünü ifade ederken "Allah'ın kitabındakini alır kabul ederim..."¹⁷² demekle İslâm Hukuk kaynağı olması yönüyle Kur'an-ı Kerim'in yerini ve önemini belirtmiştir.

Ebû Hanîfe'nin usulünde, Kur'an-ı Kerim'in bir hüküm kaynağı olarak birinci sırada olması, Hz. Ömer ile usûl benzerliğinin başlangıcıdır. Gerçi kitabın fıkhn birinci kaynağı oluşu bütün müslümanlarca kabul edilmektedir, fakat konu biraz daha detaylı incelendiğinde; Ebû Hanîfe ve Hz. Ömer'in sünnet anlayışlarında Kur'an yörüngeli düşünce tarzları onları diğer İslâm bilginlerinden ayırmakta ve buna mukabil birbirlerine yaklaştırmaktadır. Bu konu Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin hadis karşısındaki tutumları bölümünde daha ayrıntılı incelenecektir.

2.4 Sünnet ve Hadis Konusundaki Tutumları

Müslümanlar, teşri'î ve uyulması kastedilen ve bize doğru bir senet ile gelip kesinliği veya doğruluğu üstün bir zan ifade eden Hz. Peygamber'in sünnetinin Müslümanlar için delil ve müctehidler de, mükelleflerin işlerine şer'î hüküm çıkardıkları teşri'î kaynak olduğunda birleşmişlerdir.¹⁷³ Fıkhn kaynakları arasında ikinci sırayı teşkil eden sünnete uyulması konusunda Kur'anda pek çok ayet bulunmaktadır. Nitekim Kur'an'da, "Allah'ın Peygamberine diğer memleketlerden tahvil buyurduğu fey'i de Allah'a, Peygamberine, O'nun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış kimselere verilir; yalnızca içinizden zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın diye. Bir de peygamber size her ne emir verirse onu tutun, yasakladığından da sakının ve Allah'tan korkun; çünkü Allah, cezalandırması çetin olandır."¹⁷⁴ buyurulmuştur.

Hadislerin ve Sünnetin idrak edilmesi, açıklanması, teşri'î bir kaynak olarak nasıl kullanılacağı meselesi, bunun yanında korunması ve diğer nesillere aktarılması hususunda sahâbe mühim bir konuma sahiptir. Sahâbenin arasında ise ayetlerle bazı görüşleri teyid edilen, Hz. Peygamber'in pek çok meseleyi kendisi ile istişare ettiği, aynı zamanda Resûlullah'ın vahiy kâtiplerinden ve en yakın sahâbîlerinden olan Hz. Ömer'in¹⁷⁵ yeri ayrıca önemlidir.

¹⁷² Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, I, 73.

¹⁷³ Hallâf, *Usûlü'l Fıkhn*, s. 33.

¹⁷⁴ Haşr, 59/7.

¹⁷⁵ Fayda, Mustafa, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 46. Hz. Peygamber'in Hz. Ömer ile yaptığı istişare örnekleri için bkz. Ömerî, *İctihâdu'r-Resûl*, s. 265 vd.

Hiz. Ömer'in sünnete bağılılığına örnek teşkil etmesi münasebetiyle Haccın erkânından biri olan "remel" konusundaki tavrı önemlidir. Hiz. Peygamber, Mekke'ye geldiğinde kafirlerin, Müslümanların Kâbe etrafında tavaf edemeyecek derecede zayıf ve güçsüz olduklarını söylemeleri üzerine, onların bu iddalarını reddedip çürütmek için "remel"i yani canlı ve hareketli tavafı emretmiştir. Hiz. Ömer remel hakkında: "Remel'e ne lüzum var! Biz onunla müşriklere karşı gelmiştik. Şimdi ise Allah, müşrikleri helak etti" demiş, "remel"i bu açıdan terk etmek istemiş fakat Hiz. Peygamber'in bir adeti olduğu için bu kararından vazgeçmiştir.¹⁷⁶

Diğer bir rivayete göre, önceleri Hiz. Ömer, parmaklar arasında bir fark gözetmiş ve her parmak için değişik miktarlarda diyet takdir etmiştir. Ona göre parmakların diyetleri şöyle tanzim edilmiştir: Serçe parmağın diyeti altı, serçe parmakla orta parmak arasındaki yüzük parmağının diyeti dokuz, orta parmağın diyeti on ve şahadet parmağı ile başparmağın diyeti de yirmi beş deve olmak üzere toplam elli devedir. Fakat daha sonra Rasulullah'ın, parmaklar arasında bir fark gözetmeksizin her biri için on deve takdir ettiği haberi kendisine ulaşınca, önceki görüşünden vazgeçip hadisle amel etmiştir.¹⁷⁷ Ömer b. El-Hattâb, cenin hakkında rivayet edilen bir hadisi işittiğinde ise bu olmasaydı, bu hususta kendi re'yimizle karar verirdik demiştir.¹⁷⁸

Hiz. Ömer'in diyet konusundaki görüşü şöyledir: Diyet âkile'ye¹⁷⁹ aittir, kadın kocasının diyetine mirasçı olamaz. Fakat Dahhâk b. Süfyân (ö. 11/632), Hiz. Peygamber'in kendisine Eşyem ed-Dabâbî'nin diyetinden karısına da miras payı ayrılmasına dair yazılı talimat gönderdiğini haber verince bu görüşünden vazgeçip hadise uymuştur.¹⁸⁰ Adamın biri Hiz. Ömer'e bir mesele sormuş, o da kendi görüşüne göre fetva vermiştir. Adam: "Bu meselede Rasulullah bana senin fetvanın hilafına fetva vermişti" deyince Hiz. Ömer, sopa ile adama vurarak: "Rasulullah'ın fetva verdiği bir şeyde neden benden fetva istersin?" demiştir.¹⁸¹

Hiz. Ömer'in rivayet ettiği hadis sayısı 500'dür. Hiz. Peygamber'in çok yakınında olmasına rağmen bu kadar az hadis rivayet etmesinin birtakım sebepleri vardır. Bu

¹⁷⁶ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 462, 463.

¹⁷⁷ Şâfiî, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1357/1938, s. 422.

¹⁷⁸ Kılıç, Yusuf, *İslâm Fıkıh Mezheplerinin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler*, Emre Matbaası, İstanbul, 1997, s. 216.

¹⁷⁹ Âkile: Kasıtsız olarak işlenen cinayet diyetini veya "gurre" denilen malî tazminatı yüklenip ödeyen asabe, aşiret, divan üyeleri, meslek kuruluşları vb. dir.

¹⁸⁰ Şâfiî, *a.g.e.*, s. 426.

¹⁸¹ Koçak, "Hiz. Ömer ve Fıkıh", s. 259.

sebeplerin başında, onun, Hz. Peygamber'in vefatından sonra fazla yaşamamış olması, hilafet görevi gibi ağır ve mesuliyetli bir işin uhdesinde bulunması ve daha önemlisi, kendisinin fazla hadis rivayet edilmemesi kanaatinde olması sayılabilir.¹⁸²

Hiz. Ömer, sünnetin tespiti ve korunması konusunda çok titiz davranmış, Kur'an'la sünnet/hadis arasındaki kaynak farkının dikkate alınmasına ve birbirleriyle karıştırılmamasına önem vermiştir. Mesela Hiz. Ömer, Irak'a gitmek üzere yola çıkan Karaza İbn Ka'b'a (ö. 41/661), "gittiği yerde hadis rivayet edip halkı Kur'an okumaktan alıkoymamasını" söylemiştir.¹⁸³ Hatib Bağdâdî bu konuda şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: "Hiz. Ömer'in bu davranışı, dini konulardaki ihtiyat ve Müslümanlara olan hüsnü niyetinden dolayıdır. Çünkü o, haberlerin zâhirine bakarak amellerde kusur etmelerinden korkmuştur. Bütün hadislerin hükmü, zâhirine göre değildir. Hadisleri, her işiten kimse de onları anlamış olmaz. Bu sebepten, bazen hadis mücmel olarak gelir, onun manası istinbad edilir, tefsiri bir başka hadisle anlaşılır. İşte bundan dolayıdır ki Hiz. Ömer, hadisin bir başka manaya hamledilmesinden yahut hüküm hilâfına olmasına rağmen, hadisin zâhirî lafzının alınmasından korkmuştur."¹⁸⁴

Hiz. Ömer ashâbdan birinin, Hiz. Peygamber'den hadis rivayet ederken hata etmesinden korktuğu için mümkün mertebe az hadis rivayet edilmesini emretmiştir.¹⁸⁵ O, fazla hadis rivayet eden İbn Mes'ud, Ebû'd-Derdâ ve Ebû Zerr (ö. 32/653)'in Medine dışına çıkmalarını yasaklamıştır.¹⁸⁶

Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber'le çok vakit geçirmiş ve O'ndan pek çok hadis işitmiş olmasına rağmen, Hiz. Ebû Bekir gibi çok az hadis rivayet etmiştir.¹⁸⁷ Hiz. Ömer'in bu tavrı rivayeti azaltmak veya engellemek olarak anlaşılmamalı, rivayette hata ve kusuru önlemek manasında değerlendirilmelidir. Zira İbn Abbas "Biz önceleri Hiz. Peygamber'den hadis rivayet ediyorduk, o zamanlar O'nun üzerine yalan söylenmiyordu. Fakat ne zaman ki halkın durumu değişti, biz de O'ndan rivayeti terk ettik"¹⁸⁸ demekle, Hiz. Ömer'in haklılığını ortaya koymuştur.

¹⁸² Çelik, Ali, "Hiz. Ömer'in Hadisçiliği", *Süleyman Demirel Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1995, S. 2, ss. 253-275, s. 256, 257.

¹⁸³ Koçyiğit, Talât, *Hadis Tarihi*, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1988, s. 23.

¹⁸⁴ Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Şerefü Ashâbi'l-Hadis*, thk. Mehmed Saîd Hatîboğlu, Ankara Üni. Basımevi, Ankara, 1971, s. 89.

¹⁸⁵ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 470.

¹⁸⁶ Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁸⁷ Koçyiğit, *aynı yer*.

¹⁸⁸ Koçyiğit, *aynı yer*.

Hız. Ömer, râvilerin sağlam olmasını, rivayetin doğru tanınmasına yeterli görmemiş, haber-i vâhidi delil olarak her zaman elverişli bulmamıştır.¹⁸⁹ Bunun yanında Hız. Ömer'in bu konudaki görüşü haber-i vâhidlerin ilim ifade ettiğı, dolayısıyla delil olarak alınabileceğı istikametindedir. Her ne kadar onun, bazı haber-i vâhidleri reddettiğı vâkî ise de, çoğunlukla kabul etmiş, onunla amel etmiş, hatta daha önce sahip olduğu içtihadından işittiğı bir haber-i vâhidle rücu etmiştir.¹⁹⁰ Reddettiklerinde ise ya o haber-i vâhidin sübutu kesin değildir veya kendisi o konuda özel bir bilgiye sahiptir.¹⁹¹

Hız. Ömer, Hız. Peygamber'den işittiklerine dair iki şahit getirmediğçe hadisi kabul etmemiştir.¹⁹² Rivayete göre, bir gün Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hız. Ömer'in kapısına gelmiş ve içeri girmek için üç defa izin istemiş; izin verilmeyince de geri dönüp gitmiştir. Hız. Ömer, peşinden adam göndererek Ebû Mûsa'yı çağırılmış ve niçin bırakıp gittiğini sormuştur. Ebû Mûsa, Rasulullah'ın "Biriniz üç defa izin istediğı halde izin verilmezse dönsün"¹⁹³ dediğini rivayet edince Hız. Ömer, bunu bilen bir şahit getirmesini, aksi takdirde kendisini cezalandıracağını söylemiştir. Bunun üzerine Ebû Mûsa endişe içerisinde ve rengi değişmiş olarak, aralarında Ebû Sa'id el-Hudrî (ö. 74/693)'nin de bulunduğu bir topluluğun yanına gelmiştir. Hız. Ömer'le aralarında geçen hadiseyi anlatmış ve içlerinde bu hadisi duyan kimsenin bulunup bulunmadığını sormuştur. Bunu bilen kendisine şahitlik etmesini istemiştir. Onlar da yaşça en küçük olan Ebû Sa'id'i, Ebû Mûsa ile birlikte Hız. Ömer'e göndermişler, o da Hız. Ömer'in huzurunda, bu hadisi Rasulullah'tan işittiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hız. Ömer, Ebû Musa'ya hitaben: "Ben seni itham etmiyorum. Lakin Rasulullah'tan hadis rivayeti güç bir iştir, insanların Rasulullah'a yalan isnat etmelerinden korktum" demiştir.¹⁹⁴ Bununla birlikte onun Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi seçkin sahâbilerden doğrudan hadis aldığı da bilinmektedir.¹⁹⁵ Abdullah b. Ömer'in rivayetine göre Sa'd b. Ebî Vakkas, Rasulullah'ın mest üzerine mesh ettiğı haberini rivayet etmiştir. İbn Ömer, bunu Hız. Ömer'e sormuş; Hız. Ömer, ona şöyle demiştir: "Sa'd sana, Rasulullah'tan bir hadis rivâyet ederse, artık onu, başkasına sorma."¹⁹⁶ Böylece, Hız. Ömer, Sa'd ve benzeri güvenilir râvilerin

¹⁸⁹ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 473.

¹⁹⁰ Örnekler için bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 430-432.

¹⁹¹ Çelik, "Hız. Ömer'in Hadisçiliğı", s. 269.

¹⁹² Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, s. 62.

¹⁹³ Buhârî, "*İstî'zan*", 13; Müslim, "*Âdâb*", 33.

¹⁹⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 435; Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhuhu*, s. 311.

¹⁹⁵ Fayda, Mustafa, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 47.

¹⁹⁶ Çelik, *a.g.m.*, s. 264.

hadislerini tereddüt etmeden almasını oğluna söylemiş, şahit istemekten hiç bahsetmemiştir. Yine, Hz. Ömer'in kendilerinden şahit istemeksizin rivayetlerini kabul ettiği râviler arasında Abdurrahman bin Avf¹⁹⁷ ve Dahhak bin Sufyan (ö. 11/632)¹⁹⁸ gibi râvi sahabiler sayılabilir.¹⁹⁹

Hadisleri bir araya getirmeyi düşünen Hz. Ömer'in konu etrafında çok düşündüğü ve sahâbilerle istişare ettikten sonra, "Size bir sünen kitabı yazmaktan bahsetmiştim. Fakat sonradan düşündüm ki sizden önce Ehl-i kitap Allah'ın kitabından başka kitaplar yazmış ve o kitaplar üzerine düşünerek Allah'ın kitabını terk etmişlerdi. Yemin ederim ki Allah'ın kitabını hiçbir şeyle gölgelemem" diyerek bundan vazgeçtiği rivayet edilmiştir.²⁰⁰ Hz. Ömer'in hadis konusunda göstermiş olduğu dikkat ve ihtiyat sayesinde hadislerin neşri ve zaptı azalmış olsa da, zaptedilen hadisler şüpheden uzak kalmıştır.²⁰¹ Muaviye (ö. 64/684)'nin Dımaşk minberinde halka hitap ederken "Rasulullah'tan hadis rivayetini azaltınız. Siz hiç yeri olmayan hadisleri rivayet ediyorsunuz. Eğer muhakkak rivayet etmek isterseniz, Ömer İbnü'l-Hattâb zamanında dolaşan hadisleri rivayet ediniz, çünkü o, halkın içinde Allah'tan en çok korkan kimse idi"²⁰² demesi, Hz. Ömer'in hadislerin korunması konusundaki titizliğinin göstergesidir. Onun bu konudaki tutumu çok serttir. Hz. Ömer: "Rasulullah (s.a.v.)'dan rivayeti azaltınız. Bu konuda ben de sizinle beraberim"²⁰³ demiştir.

Ebû Hanîfe'nin, sünnet ve hadisi teşriî bir kaynak olarak kabul etme bakımından diğer âlimlerden farkı yoktur. O, Osmân el-Bettî (ö. 143/760)'ye gönderdiği mektupta şöyle demiştir: "İnsanların uydurup icad ettikleri şeylerde kendisiyle hidâyet bulunacak bir husus yoktur. Hidâyet, Kur'an'ın getirdiği, Peygamber (s.a.v.)'in çağırdığı ve sahâbenin insanlar tefrikaya düşmeden üzerinde bulunduğu yoldur. Bunun dışındakiler ise uydurmadır."²⁰⁴ Başka bir sözünde şöyle demiştir: "Anamın, babamın başı için Resulullah'tan gelen can baş üstünedir. Bizim ona asla muhalefetimiz yok. Ashabdan gelenleri ihtiyar ederiz. Başkalarının dediklerine gelince, onlar adamsa bizler de

¹⁹⁷ Abdurrahman b. Avf örneği için Bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 430, 431.

¹⁹⁸ Dahhak örneği için Bkz. Şâfiî, *a.g.e.*, s. 426.

¹⁹⁹ Çelik, "Hz. Ömer'in Hadisçiliği", s. 264.

²⁰⁰ İbn Abdilber, *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi*, I, 274, 275.

²⁰¹ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 472.

²⁰² Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, s. 24.

²⁰³ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, I-II, thk. Ebûl-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993, I, 350.

²⁰⁴ Yiğit, Metin, "İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, S. 19, ss. 69-114, s. 78.

adamız.” (Yani onlar gibi biz de ictihâd ederiz.)²⁰⁵ Her şeyden önce bir fakih olan Ebû Hanîfe’nin hadisten müstağni kalamayacağı açıktır. Çünkü fikhî malzemenin büyük bir bölümünü hadis ve sünnet teşkil etmektedir.²⁰⁶ İbn Haldûn bu konuda: “ Haddi aşmış olan bazı kimseler, müctehid imamlardan bazılarının az hadis rivayet etmiş olmalarını, hadis konusundaki sermayelerinin az oluşuna bağlamak suretiyle saçmalamışlardır. Büyük imamlar hakkında böyle bir şeye inanmaya imkân yoktur. Çünkü şeriat (şer’i hükümler) sadece Kur’an ve sünnetten alınır (çıkartılır). Dolayısıyla müctehid imamların dini ve dinî hükümleri, onların tebliğcisi olan Hz. Peygamberden almış olmaları için, ciddi bir şekilde hadis talep etmiş ve onları toplamış olmaları şarttır. Bazılarının az hadis rivayet etmiş olmalarının sebebi, hadislerin senetlerinde çıkan olumsuzluklardır. Çünkü (hadis uydurmanın yaygınlaştığı o dönemlerde) hadis rivayet edenlerin birçoğunda, onların güvenilirliğini zedeleyen olumsuzluklar bulunuyordu. Bu yüzden, âlimler de o hadislerin alınmaması gerektiğine içtihat ediyorlardı. Sonuçta hadislerin geliş yollarındaki ve senetlerindeki zayıflıklar yüzünden rivayetler azalıyordu”²⁰⁷ demiştir.

Ebû Hanîfe’nin doğup yetiştiği Kûfe’nin hadis ilmi yönünden oldukça canlı olduğunu gösteren nakiller vardır. Affan b. Müslim (ö. 220/835)’den gelen bir rivayette o: “Kûfe’ye geldik. Orada dört ay kaldık. İsteseydik bu süre içinde yüz bin hadis yazabilirdik. Ancak imlâ dışında kimseden hadis kabul etmediğimiz için elli bin hadis yazabildik.” demiştir.²⁰⁸ Ebû Hanîfe’nin, hadis rivayetlerinin bu kadar bol olduğu bölgede bunlardan habersiz olarak yetişmesi imkânsızdır. Ebû Hanîfe, bu bolluktan haberdar olduğu içindir ki hadis tercihinde çok titiz davranmış, her hadisi almamıştır.²⁰⁹

Ebû Hanîfe’nin hadisteki başarısıyla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. İsrâîl b. Yunus es-Sebî (ö. 160/777): “Numan ne güzel adam, içinde fikhî olan her hadisi ondan daha iyi ezberleyen, ondan daha titiz araştıran, içindeki fikhî hükmü ondan daha iyi bilen kimse yoktur.”²¹⁰ demiş ve Ebû Hanîfe’nin hüküm değeri taşıyan haberlere itibar ettiğine, onun bir nakilci olmadığına işaret etmiştir.²¹¹

²⁰⁵ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhu*, s. 304.

²⁰⁶ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Haneî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 56

²⁰⁷ İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, II, 183.

²⁰⁸ Râmezhürmüzî, Hasen b. Abdîrrahman, *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Daru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984, s. 559.

²⁰⁹ Ünal, *a.g.e.*, s. 51; Wheeler, Brannon M., “Abu Hanifa”, *EIMW*, I, 8.

²¹⁰ Saymerî, *Ahbaru Ebi Hanîfe ve Ashabuhu*, s. 23.

²¹¹ Ünal, *a.g.e.*, s. 56.

Ebû Hanîfe'nin mezhebinde sünnet; mütevâtir, âhâd ve bu ikisi arasında yer alan meşhur sünnet olarak üçe ayrılmıştır. Mütevâtir sünnetle meşhur sünnet arasında, amelî konularda delil olma yönünden hiçbir fark yokken itikâdî bir farktan söz edilmiştir. Onlara göre mütevâtir haberi kabul etmeyen kâfir olurken, meşhur sünneti reddeden kâfir olmayıp günahkâr olmaktadır. Haber-i vâhid ise hiçbir zaman tevatür derecesine çıkamamış olan sünnettir. İlim değil, zan ifade etmektedir. İtikadî konulara delil olmazken, amelî konularda delil olabilmesi de bazı şartlara bağlanmıştır. Ve âhad sünnetin meşhur sünnete aykırılığı tespit edilmişse âhâd sünnetle amel edilmez.²¹² Fakat bunun dışında, Ebû Hanîfe haber-i vahid şeklinde adlandırılan hadisleri kabul eden fâkihlerin ilkidir. Onları huccet olarak almış, onlara başvurmuş, şayet görüşüne muhalif sahih hadis bulursa görüşlerini onlara göre düzeltmiştir.²¹³ Ebû Hanîfe ve arkadaşları, Ebû Hureyre (ö. 59/678) tarafından rivayet edilmiş olan ve genel kural ile bağdaşmayan şu hadisle amel etmişlerdir: “Unutarak yiyen veya içen kimse orucunu tamamlasın. Zira onu Allah yedirmiş ve içirmiştir.”²¹⁴ İmam Ebû Hanîfe bizzat bu hadisi rivayet etmiş ve “Şayet bu konuda nakil olmasaydı, kıyasa göre hükmederdim.”²¹⁵ demiştir.

Hz. Ömer'in Ebû Musa El-Eş'ari'den rivayet ettiği hadis için şahit istediği²¹⁶ aktarılmıştı. İmam Muhammed, Ebû Bekir'in²¹⁷ ve Ömer'in şahit isteme meselesini şöyle izah etmiştir: “Bu şahitleri onlar ihtiyaten istediler, yoksa bir kişinin haberi kâfi idi.” İmam Muhammed haber-i vâhidin kabulü hususunda “kocasının diyetinden kadının mirasçı olması” ile ilgili Hz. Ömer'in şu hadisini delil olarak kabul etmiştir: “Hz. Ömer başlangıçta kadına, ondan miras vermiyordu. Nihayet Dahhâk b. Süfyan, Hz. Peygamber'in ona Eşyem ed-Dıbâbî'nin diyetinden eşine miras vermesini yazdığını haber verdi. O da onun sözünü kabul etti.”²¹⁸

İmam Muhammed haber-i vâhidin kabul edildiğini, Hz. Ebû Bekir'den, Hz. Ömer'den deliller getirerek açıklamıştır. Ebû Hanîfe'nin usûl sıralamasında kitap ve sünnetten sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer için ayrı bir başlık açtığı rivayet hatırlandığında, bu sahabeleri takip eden birinin onların kabul ettiği bir delili kabul etmemesi düşünülemez.

²¹² Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, s. 82.

²¹³ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkıhu*, s. 310.

²¹⁴ Tirmizî, “*Savm*”, 26.

²¹⁵ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslamî*, s. 73.

²¹⁶ bkz. Tez, s.32.

²¹⁷ Hz. Ebû Bekir'in şahit isteme meselesi için bkz. Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 311.

²¹⁸ Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 312.

Ebû Hanîfe hadisleri kullanma konusunda son derece dikkatli davranmıştır. O, gerekli kabul şartlarını taşıdıklarını anladıktan sonra hadisleri bir hüküm kaynağı olarak kullanmıştır. Kevseri (ö. 1951)'ye göre, Ebû Hanîfe âhad hadislerle ilgili olarak aşağıdaki kuralları uygulamıştır:

1) Mürsel rivayet de dâhil ahad hadis, Kur'an'ın âmm ve zâhir ifadeleri ile meşhur sünnet yani iyi bilinen rivayetler, şeriatın temel maksatları (mevaridüş'şer) ve çok sahih (esahih) kabul edilen diğer âhad hadisler gibi, daha güçlü bir delil ile çatışmıyorsa;

2) İlgili rivayetin ravisi sika (güvenilir) ise;

3) Ravi rivayet ettiği hadisi reddetmemiş, onun verisine aykırı davranmamış ve rivayet ettiği hadise ters fetva vermemişse kabul edilir. Şuna da dikkat çekmek gerekir ki, cezalar(hudud)la ilgili meselelerde birbiriyle tearuz eden (çatışan) pek çok rivayet vardır ve Ebû Hanîfe bunlar içerisinde daha hafif ceza içeren rivayeti takip etmeyi tercih etmiştir.²¹⁹

Birinci şartla yani hadisin aynı konudaki daha güçlü bir delil ile çatışmaması şartıyla ilgili olarak Serahsî şu açıklamayı yapmıştır: “Bir Kur'an âyetini tahsis eden hadisin o âyetle tearuz ettiği kabul edilir ve bu takdirde o hadis muteber kabul edilemez.” Onun ileri sürdüğü bu görüş Hz. Peygamber'in şu ifadesine dayanmaktadır: “Ben öldükten sonra hadisler sizin aranızda çoğalacak. Bu yüzden eğer bana izafe edilerek bir hadis nakledilirse onu Allah'ın kitabına arz etmelisiniz. Allah'ın kitabına uygun olan herhangi bir hadisi kabul ediniz ve onun bana ait olduğunu biliniz. Aksine, herhangi bir rivayet Allah'ın kitabına aykırı ise onu reddetmeli ve benim ondan sorumlu olmadığımı bilmelisiniz.”²²⁰ Ona göre bir başka sebep şudur: “Kur'an gerek nakil (lafız) gerekse mana (içerik) bakımından kesinlik (katiyet) ifade ettiği halde, âhad hadis sadece zan ifade eder.”²²¹

Ebû Hanîfe'nin ictihadlarında da izlediği yol hüküm kaynağı olacak hadisin, Kitab'a ve fakihlerce malûm olan sünnet'e arz edilmesidir.²²² Ebû Hanîfe'den sonra

²¹⁹ Syamsuddin, Sahiren, “Ebû Hanîfe'nin Âhad Hadisi İslâm Hukuku'nun Bir Kaynağı Olarak Kullanması”, çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2003, c. VII/2, ss. 319-331, s. 325.

²²⁰ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 365.

²²¹ Syamsuddin, *a.g.m.*, s. 325, 326.

²²² Çakın, Kamil, “Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi”, *Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1995, c. 34, S.1, ss. 237-262, s. 248.; Yiğit, “İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet”, s. 81.

gelen talebelerinde ve Hanefî usulcülerinde de aynı tutum söz konusu olmuştur.²²³ Fakat Serahsî bu konuyu; “Kitâb, kesindir. Ahad haberin ise Rasulullah’a ulaşmasında şüphe vardır. Bu ikisinden birini tercih etme durumunda kesin olan alınır ve şüpheli olan terkedilir.” demekle ahad haberle sınırlamıştır.²²⁴ Aynı tutum Hz. Ömer’de de görülmektedir. Meselâ Fâtîme bint Kays (ö. 54/674), talak-ı bâin ile boşanan kadınların nafaka ve meskenine dair bir hadisi rivayet etmiştir. Bu mesele Kur’an’da sarîh bir şekilde açıklandığı için Hz. Ömer; “Unutması ve hata etmesi mümkün olan bir kadının rivayetiyle Allah’ın Kitabın’ı ve Nebî’nin sünnetini terketmeyiz”²²⁵ diyerek onun rivayetini kabul etmemiştir.²²⁶

Sonuç olarak hem Hz. Ömer hem de Ebû Hanîfe Hz. Peygamber’in sünnetine çok büyük önem vermiş ve Kitâbullah’tan sonra ikinci kaynak olarak sünneti kabul etmişlerdir. Hz. Ömer’in de Ebû Hanîfe’nin de amacının hadisi korumak olduğu açıktır. Hz. Ömer, halk kendisine bir mesele için müracaat ettiğinde onlara: “Hadise bir şey ilave etmek veya hadisten bir şey eksiltmek endişesi olmasa size hadisi de söyledim.” demiştir. O’nun bu sözünün râvileri Muhammed bin Sa’d, Abdulhamid bin Abdurrahman El-Hammâni, İmam Azam Numân bin Sâbit, Musa bin Talha (ö. 103/771)’dır.²²⁷ Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe’nin sünnet ve hadis karşısındaki tutumlarında dönemleri itibari ile bir değerlendirme yapıldığında mesele daha net anlaşılmaktadır. Hz. Ömer döneminde Kur’an âyetleri nüzul sıcaklığını korumaktadır ve diğer taraftan hadislerin durumu da pek farklı değildir. Zaten Hz. Ömer daha önce de bahsi geçtiği gibi hadislerin âyetlerle karışması endişesiyle hadisleri yazmaktan vazgeçmiştir. Ebû Hanîfe zamanında ise hadisleri ölçen kaideler henüz tamamiyle kurulmuş değildir ve sahih hadisler henüz toplanmamıştır. Çeşitli hevâ ve dalâlet sahipleri her yerde mevcut olup her grup kendisini haklı görmektedir.²²⁸

Görülüyor ki hem Hz. Ömer’in, hem Ebû Hanîfe’nin yaşadıkları devir oldukça zor şartlara sahiptir. Onlar bu karışıklık içinde hadisleri Kur’an’a arz etmiş, hadisleri hadislerle karşılaştırmış ve çelişkilerden arındırmaya uğraşmışlardır.

²²³ Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim el-Ensârî, *er-Redd alâ Siyeri’l-Evzâi*, thk. Ebû’l-Vefâ el-Âfganî, Lecnetü İhyâil-Maârifî’n-Numâniyye, Mısır, ts., s. 24.

²²⁴ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 365.

²²⁵ Müslim, “*Talak*”, 46.

²²⁶ Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim el-Ensârî, *Kitabu’l-Âsâr*, thk. Ebû’l-Vefâ el-Âfganî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, h. 1355, s. 132

²²⁷ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 471.

²²⁸ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhuhu*, s. 309.

2.5 Uygulamalarında Aklî Yöntemlerin Yeri

2.5.1 Kıyas

İslâm Hukuku'nun en önemli kaynaklarından biri de kıyastır. Lugatta, ölçmek, takdir etmek, bir nesneyi misli olan bir nesneye takdir edip uydurmak²²⁹ manasına gelen “kıyâs” için pek çok tarif yapılmıştır.

İmam Şâfiî kıyası şöyle açıklamıştır: “Kıyas, deliller vasıtasıyla kitap ve sünnette geçen habere (hükmün) uygunluğunun araştırılmasıdır. Kıyasın, kitap ve sünnete uygunluğu iki yöndedir; Birincisi: Şâri' bir şeyi bir manadan dolayı nas ile helâl veya haram kılar biz de aynı mânayı, hakkında nas bulunmayan meselede bulursak ona bağlı olan hükmü tatbik ederiz. İkincisi: Bir şey, hükmü bilinen bir veya daha fazla şeye benzeyebilir, hangisine daha çok benziyorsa onun hükmünü tatbik ederiz.”²³⁰ Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Gazâlî (ö. 505/1112) ile Şâfiîlerin birçoğu onu şöyle tarif etmişlerdir: Kıyas, bir hüküm veya sıfatı isbat veya nefyetme bakımından aralarındaki ortak (câmi') bir sebep (illet)'ten ötürü belli bir şeyi (malumu), belli bir şeye (malûma) hamletmektir.²³¹

Serahsî'ye göre kıyas, şeriatın kaynaklarından ve şer'î meseleleri hükme bağlama vasıtalarından birisidir.²³² Kıyas için bazı kaynaklarda ise re'yin sistematik ve gelişmiş biçimidir²³³ denilmiş olsa da bu tanımlamada eksik kalmış yönler vardır. Kıyas bir re'y biçimidir fakat ictihadda bulunduğu halde kıyası kabul etmeyen müctehidler de vardır. İbn-i Hazm (ö. 456/1064) ile Dâvûd et-Tâi (ö. 165/781), müctehid olmalarına rağmen kıyası kabul etmemişlerdir.²³⁴ Şu durumda kıyasın menşei ictihad ve re'ye dayansa da bu üç terim tamamen aynı manada kullanılmamış, re'y ve ictihadın şumülü kıyası içine almıştır. Usulcülerin ıstılahlarına göre kıyasın genel tarifi; hakkında hüküm bulunmayan olayın, hükme esas teşkil eden illetin her iki olayda da aynı olması sebebiyle, hakkında nass bulunan bir olaya ilhak edilmesidir.²³⁵

²²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 187.

²³⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 40.

²³¹ Buhârî, Alaüddin Abdulaziz b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrar*, I-IV, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, ts., III, 268.

²³² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 144.

²³³ Hassan, Ahmed, *İslâm Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu-Hüseyin Esen, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 78.

²³⁴ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 482.

²³⁵ Hallâf, *Usûlü'l Fıkḥ*, s. 47.

Kıyas sahabe döneminde de kullanılmış olmakla beraber bir usûl kavramı olarak ifade edilmiş değildir. Sahabe, nass bulunmayan konularda ictihâd etmiş ve bu ictihadların tümüne re'y adını vermiştir. İşte, ictihâd adı verilen re'y türlerinden biri de kıyastır ve o da ictihâd adı altında kullanılmıştır.²³⁶

Hiz. Ebû Bekir'e Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "kelâle" lafzının ne anlama geldiği sorulmuş, o şu cevabı vermiştir: "Bu hususta kendi görüşümü söyleyeceğim. Doğru ise Allah'tan, yanlış ise bendendir ve şeytandandır: Kelâle, baba ve oğul dışında kalan mirasçılardır." (Yani aralarında miras bırakanın babası ve oğlu bulunmayan mirasçılar). Hiz. Ebû Bekir'in sözünde geçen "re'y" (görüş) den maksat "kıyas" tır. Gerçekten o, babayı oğula kıyas etmiş, nasıl ki Kur'ân'da oğulun bulunması kardeşlerin mirasçılığına engel olarak kabul edilmiş ise babanın hayatta olması halinde de aynı hükmün uygulanması gerekeceğine kanaat getirmiştir. Çünkü baba da oğul gibi "asabe" mirasçısıdır.²³⁷

San'â'lı bir kadın, dostu ile kocasının oğlunu öldürmek üzere anlaşmış ve onu birlikte öldürmüşlerdir. Olay Hiz. Ömer tarafından şehre vali tayin edilmiş bulunan Ya'lâ b. Ümeyye (ö. 60/679) 'ye intikal edince, o bir karara varamamış ve bu hususta Hiz. Ömer'e bir mektup yazmıştır. Mektup kendisine ulaşınca Hiz. Ömer, Sahâbe'yi konuyu görüşmeye çağırmıştır. Aralarında Hiz. Ali de vardır. Hiz. Ömer'in görüşü bir kişiye karşılık iki kişinin öldürülmemesi gerekeceği yönündedir. Hiz. Ali aksi görüştedir. Hiz. Ömer'e şöyle demiştir: "Söyle bakalım, bir grup bir deveyi çalmak için onu müştereken boğazlarsa ve her biri bir parça alsa her birine hırsızlık cezasını uygular mıydın?" O: "Evet", cevabını verince, Hiz. Ali: "İşte bu da onun gibidir." demiştir. Sonunda Hiz. Ömer ikna olmuş ve Ya'lâ'ya şöyle yazmıştır. "İkisini de idam et. Şayet bu cinayete bütün San'â ahalisi katılmış olsaydı, hepsine ölüm cezası uygulardım!" Görüldüğü gibi, Hiz. Ali adam öldürme suçundaki iştirak halini, hırsızlık suçundaki iştirak haline kıyas etmiştir. Hiz. Ömer ve diğer sahâbiler onun bu metodunu tasvip etmişler, böylece kıyasın, hakkındaki nass veya icmâ bulunmayan meselelerde ilahi

²³⁶ Önder, Muharrem, "Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2000, s. 22.

²³⁷ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslamî*, s. 120. Asabe: Sözlük anlamı baba tarafından yakındır. Terim anlamı ashâb-ı ferâiz ile beraber bulundukları zaman onların sehimlerinden arta kalan kısmı alan ve ashâb-ı ferâizle bulunmadığı halde ise, terikenin tümünü alan yakındır.

hükümün bilinmesinde bir hüccet olarak kullanılabileceği hususunda sahâbe icmâsı meydana gelmiştir.²³⁸

Kıyâs'ın kurucusu olarak çoğunlukla Hz. Muâz bilinmektedir. Bunun sebebi ise Hz. Peygamber'in Muâz'ı Yemen'e gönderdiği zaman aralarında geçen konuşmadır. O konuşmada Hz. Peygamber Muâz'a yeni bir mesele ile karşılaştığında ne yapacağını sormuş, Muâz da sırasıyla Kitab'a, onda bulamazsa sünnete başvuracağını söylemiş ve yine bulamazsa da ictihâd edeceğini bildirmiştir. Fakat Hz. Muâz'ın ictihâd derken kıyâsı kastedtiği anlaşılmamaktadır.²³⁹ Zira başta da ifade edildiği gibi müctehid olduğu halde kıyası kabul etmeyenlerin mevcudiyeti, ictihadın kıyâsla tamamen aynı anlamı ifade etmediğini göstermektedir.

Hz. Peygamber'in Hz. Muâz'a söyledikleri ve sahâbenin yukarıda belirttiğimiz örnekleri için bir değerlendirme yapmak gerekirse: Sahâbe kıyası kullanmıştır, hatta Hz. Ömer'i Hz. Ali bir olay üzerinde ikna etmiştir. Fakat ne söz konusu örneklerde ne de Hz. Peygamber'in, Hz. Muâza söylediği sözlerde –Hz. Peygamber'in kıyası kastedtiği kabul edilse bile- kıyası tarif eden, nasıl yapıldığına işaret eden, sınırlarını çizen herhangi bir ibare yoktur.

Bütün bu açıklamalardan sonra, kıyâs'ın kurucusunun Hz. Ömer olduğu düşünülmektedir. O, Basra'ya kadı olarak tayin ettiği Ebû Musa El-Eş'arî'ye yazdığı mektupta; “Kitap ve Sünnet'te hükümünü bulamadığın ve kesin olarak vicdanî bir kanaate varamadığın davalarda iyice düşün. Emsal olaylar araştır ve benzerlikler bulmaya çalış. Sonra (hükme tesiri olan) benzerlikleri bulunca bunlar hakkında kıyası uygula. Bulduğun kıyasî sonuçlar içinde Allah katında en sevimli olan (İslâmî prensipler ile en çok bağdaşan) ve senin vicdani kanaatine göre hakkaniyete en yakın olan hükümü ver”²⁴⁰ demiş ve sınırsız meselelerin fıkha göre halledilmesi bağlamında müracaat noktası olan bu önemli kaynağın tesisini sağlamıştır. Hz. Ömer Ebû Musa El-Eş'arî'ye yazdığı mektupta kıyasın ne olduğunu, nasıl yapıldığını net bir şekilde açıklamıştır.

Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen kıyas fikhî ekolünün müessisi olarak gösterilen Hz. Ömer,²⁴¹ Ebû Musa El-Eş'arî'ye öğrettiği kıyası kendisi de bizzat uygulamıştır. Hz. Ömer vergi memurlarından Semüre b. Cündeb(ö. 60/680)'in, zimmîlerin şarabını satın

²³⁸ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslamî*, s. 122.

²³⁹ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 482.

²⁴⁰ Şa'bân, *a.g.e.*, s. 122.

²⁴¹ Koçak, “Hz. Ömer ve Fıkhi”, s. 272.

parasını öşür vergilerine karşılık olarak satın aldığını öğrenince: “Allah Semüre’nin müstehakkını versin, Rasûlullah’ın ‘Yahudilere lânet olsun; onlara iç yağları haram kılınmış, onlar da onu eritip satıyor ve parasını yiyorlar’ buyurduğunu bilmiyor mu?” demiştir. Görülüyor ki, Hz. Ömer burada şarabı iç yağına kıyas etmiş, Yahudilere haram olan iç yağlarının parasının da onlara haram olması gibi, biz Müslümanlara haram olan şarabın parasının da bize haram olması lazım gelir, demek istemiştir.²⁴²

Hz. Ömer, bir kadınla kızını ve iki kız kardeşi milk-i yemin²⁴³ ile cemetmeyi yasaklamıştır ki, bu, onları nikâhla cemetmeye kıyasen varılmış bir hükümdür.²⁴⁴ Bir diğer örnek ise Hz. Ömer ile Ubâde b. Sâmit(ö. 34/654) arasında, şarap kaynatıldığı takdirde hükmünün ne olacağı hakkında geçen hâdisedir. Rivayet olduğuna göre Ensar’dan bâzıları kaynatılmış üzüm suyu getirdiler. Hz. Ömer:

- Bu nasıl yapılır, demiştir.
- Üçte ikisi gidinceye kadar kaynatırız, üçte biri kalır, demişlerdir.

Hz. Ömer ona biraz su katmış ve içmiştir. Sonra sağında oturan Ubâde b. Sâmit’te vermiş fakat o içmemiştir. Ubâde:

- Ateş bir şeyi helâl yapmaz sanırım, deyince. Hz. Ömer:
- Ey ahmak, şarap olur, sonra sirke olur, sen de onu yemez misin? demiştir.

Hz. Ömer burada haram olmanın illetine bakmıştır. İlet üzüm suyundaki sekir verici maddedir. Eğer sekir verirse haramdır, sekir vericilik gittiğinde haramlık da gider. Hz. Ömer hükümde tesiri olan mülâyim vasfa böyle bakmıştır.²⁴⁵

Hz. Ömer, aslen İran veya Bizanslılara ait olan divan teşkilâtı gibi bazı teşkilâtları, Rasulullah’ın aslen İranlılara ait hendek kazma fikrini benimsemesine kıyasen ihdas etmiştir.²⁴⁶ Hz. Ömer, hilâfet konusunda Hz. Peygamber’e vekil olmayı, namaz için O’na vekâlet etmeye (imamete) kıyas etmiş ve “Hz. Peygamber’in dini işiniz için razı olduğu kimseye, siz, dünya işiniz için razı olmaz mısınız?” demiştir. Bunun üzerine sahâbîler de bu görüş üzerinde ittifak etmişlerdir.²⁴⁷

Hz. Ömer’in kıyas örnekleri artırabilir. O, kıyası hem kendi dönemindeki Müslümanlara öğretmiş, hem uygulamış hem de gelecek nesillere bu konuda ışık

²⁴² Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkıh Usûlü*, s. 99.

²⁴³ Milk-i yemin: Cariyenin mülkiyetini elinde tutma.

²⁴⁴ Biltaci, *Menhecu Ömer b. el-Hattâb Fî’t-Teşrî*, s. 453.

²⁴⁵ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhu*, s. 378, 379.

²⁴⁶ Biltaci, *a.g.e.*, s. 453.

²⁴⁷ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 130-131.

tutmuştur. Çözumsuzlüklerin arttığı zamanlara gelindiğinde, o dönemin âlimlerine, müçtehitlerine; ilmiyle; aklın, ahlakın ve dinin birlikteliğinde bu problemlerin nasıl çözümleneceğini göstermiştir. İşte gerçekten pek çok fırkanın, çeşit çeşit halkların ortaya çıktığı, hadiselerinin hat safhaya ulaştığı dönemlerde yaşamış olan Ebû Hanîfe de böyle zor bir dönemde Hz. Ömer'in ilminden istifade etmiştir.

Usulcülere göre kıyâs yapmak için iki şart lazımdır. Bu şartlardan birincisi, kıyâs edilecek mesele hakkında Kur'an-ı Kerim'de bir nass (kesin delil) bulunmamasıdır. İkincisi ise, makîs ile makîsûn aleyh arasında müşterek bir illet bulunmasıdır. Hz. Ömer'in Ebû Mûsa'ya yazdığı mektupta ifade ettiği sözleri bu iki şartı içermektedir. Hz. Ömer "Kitab ve Sünnet'te bulamadığın hususlarda" demekle birinci şartı, "birbirine eş ve benzer olan şeyleri öğren, sonra kıyas yap" demekle ikinci şartı gerçekleştirmiştir.²⁴⁸

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin ictihadlarında kullandığı kaideler ve esaslar Ebû Hanîfe tarafından ortaya konulmuş, tamamen kendisinin meydana getirdiği, yazdığı kaideler ve esaslar değildir. Meseleleri istinbat usûlû, Hz. Ömer tarafından vaz'edilmiştir.²⁴⁹ Kıyâs konusunda da bu böyle olmuştur. Hz. Ömer bir kaide ortaya koymuş, Ebû Hanîfe ise kaide üzerinden hareket etmiş ve kıyası sistemli hale getirmiştir.

Ebû Hanîfe, Kitap ve Sünnette nass bulamadığında sahabeye bakmış orada da yoksa ictihâd etmiştir. İctihad ederken de bazen kıyasa gitmiş, bazen istihsan yapmıştır. Fakat Ebû Hanîfe'den bize kıyasla ilgili bir tanım gelmemiştir. Bu konuda ona izafe edilen görüşler, onun çözümlediği hukukî meselelere dayanılarak çıkarılmıştır.²⁵⁰

Ebû Hanîfe, kuvvetli mantık ve sağlam muhakeme sayesinde kıyası en mükemmel şekilde işlemiştir.²⁵¹ Nasların arasından illetleri bulup çıkarmış, onların hükmünü umumîleştirip aynı illleti taşıyan başka mes'elelere tatbik etmiş, illetle ona muâriz gibi görünen nasların arasını bulmuş, bunu yaparken de ne nistan dışarı çıkmış, ne de kıyası ilga etmiştir. Kıyasın yakışmadığı yerde istihsânla iş görmüş, kıyasın umumîliğini bozmamıştır.²⁵²

Ebû Hanîfe, kendi döneminde de sonrasında da pek çok yönden eleştirilmiştir. Bunlardan biri de kıyasa sıkça başvurmuş olmasıdır. Ca'fer es-Sadık, Ebû Hanîfe'ye;

²⁴⁸ Şibli, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, IV, 482-483.

²⁴⁹ Şibli, *a.g.e.*, IV, 483.

²⁵⁰ Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, s. 84.

²⁵¹ Keskiöğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, s. 112.

²⁵² Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhuhu*, s. 370.

“Allah’tan kork, kıyas yapma! Yarın biz ve bize muhâlefet edenler, Allah’ın huzurunda durunca, biz, “Allah ve Peygamber böyle buyurdu” diyeceğiz. Sen ve arkadaşların ise “re’yimize göre hareket ettik ve kıyas yaptık” diyeceksiniz. Allah da, bize ve size dilediği gibi muamele yapacaktır” demiştir.²⁵³ Kıyası reddedenlerin ileri sürdüğü deliller arasında sahâbe sözleri de yer almaktadır. Meselâ Hz. Ömer’in “ Fikir sahiplerinden sakının, onlar sünnetin düşmanıdır. Hadisleri ezberlemek onları yorunca fikir ileri sürdüler, hem saptılar hem saptırdılar”²⁵⁴ demesini bu konuda kullanmışlardır. Fakat Hz. Ömer’in Musa El-Eş’ari’ye yazdığı mektup düşünülünce, bu naklin pek güvenilir olmadığı kanaati oluşmaktadır. Diğer taraftan böyle bir söz söylemiş olduğu kabul edilmiş bile olsa, bundan maksadın kıyası ret olduğu anlaşılmaz, Hz. Ömer’in naslara aykırı düşen, heva ve hevese dayalı kıyasa karşı olduğu görüşü daha uygundur.

Bu konuyu bitirirken, Hz. Ömer’in ve Ebû Hanîfe’nin kıyası neden fazlaca kullandıkları meselesine değinmek faydalı olacaktır. Buraya kadar olan bölüme bakıldığında bunun nedeni görülecektir. Bu iki büyük şahsiyetin yaşadıkları dönemler incelendiğinde, diğer taraftan da Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe’nin hadisler konusundaki tutumlarına, titizliklerine bakıldığında kıyasa sıkça başvurmaları garip gelmeyecektir. Hz. Ömer devrinde fetihlerle genişleme, meselelerde artışı meydana getirmiş ve onun çerçevesini çizdiği metod son derece gerekli hale gelmiştir. Ebû Hanîfe döneminde de yaşanan muhit, hadislere karşı titiz olmayı gerektirmiş ve bu nedenle seçtiği ictihad yolu, onun çok kıyas yapmasını zaruri kılmıştır.

2.5.2 İstihsân

Arapçada “istihsân”, “bir şeyi iyi ve güzel bulmak” anlamına gelmektedir.²⁵⁵ İstilah (terim olarak) yönünden istihsân, değişik şekillerde tarif edilmiştir.

Serahsî (ö. 483/1090), İstihsânı, “Kıyası bırakıp, insanlar için en uygun olanı almak” veya “herkesin karşılaştığı (mübtela olduğu) şeylerle ilgili olan hükümlerde, kolay olanı aramak” şeklinde tarif eder.²⁵⁶ Ebû Hasan Kerhî (ö. 340/952)’nin tarifi ise şöyledir: “İstihsân, birinciden üdûlü gerektiren daha kuvvetli bir vecihten dolayı bir mes’eleye benzerlerine verdiği hükmü vermekten müçtehidin vazgeçmesidir.”²⁵⁷

²⁵³ İbn-i Kayyim, *İ’lâmu’l-Muvakkı’in*, II, 469.

²⁵⁴ Hallâf, *Usûlü’l Fıkh*, s. 53

²⁵⁵ Hallâf, *a.g.e.*, s. 71.

²⁵⁶ Şener, Mehmet, *İslâm Hukukunda Örf*, y.y., İzmir, 1987, s. 54.

²⁵⁷ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhu*, s. 389.

Re'yin ilk dönem tezahür şekillerinden birisi de istihsandır. İstihsan, kamu yararı, hakkaniyet veya adaleti gözetip, zahiri kıyası terketmek şeklinde, mükemmel bir icthâd tezahürüdür.²⁵⁸ İstihsan prensibiyle, genel nass ve yerleşik kurallarla insanların özel durumları arasında, onların maslahatına dayalı bir köprü kurulmuş olmaktadır.²⁵⁹

İstihsan terimi, Iraklılar'dan önce kullanılmamıştır, fakat esas ve fikir mevcuttur.²⁶⁰ Hz. Peygamber'in sünnetinde istihsan türü re'y içtihadını görmek mümkündür. Mesela Hz. Peygamber bir hadislerinde ipek giyilmemesini emretmiş²⁶¹, başka bir hadislerinde ise ipekli giymenin erkeklere haram olup, ümmetinin kadınlarına helal olduğunu söylemiştir.²⁶² Fakat sonra Abdurrahman b. Avf ile Zübeyr b. Avvâm (ö. 73/692)'a ciltlerindeki bir hastalıktan dolayı ipekli giymelerine Hz. Peygamber tarafından müsaade edilmiştir.²⁶³ Genel hükme göre ipekli giymek yasakken hastalık, zaruret ve ihtiyaç sebebiyle genel hükümden istisnâ yapılmıştır. Fakat Hz. Peygamber'in bu uygulamalarında istihsanın ne olduğu, nasıl kullanıldığına dair herhangi bir sözüne rastlanmamıştır.

Muhammed Haşim Kamalı istihsanın kökeninin sahabeye, özellikle de Hz. Ömer'e dayandığını belirtmiştir.²⁶⁴ Hz. Ömer'in Ebû Musa el-Eş'arî'ye yazdığı mektubunda, o: "(...) Emsal olaylar araştırır ve benzerlikler bulmaya çalış, sonra benzerlikleri bulunca bunlar hakkında kıyası uygula. Bulduğun kıyasî sonuçlar içinde Allah katında en sevimli olan (İslâm prensipleriyle en çok bağdaşan) ve senin vicdani kanaatine göre hakkaniyete en yakın olan hükmü ver." demiştir.²⁶⁵ Hz. Ömer'in sözlerinin ikinci kısmında istihsanın çerçevesi çizilmiş, mahiyeti belirlenmiştir. Hatta istihsana ne zaman başvurulacağı bile belirtilmiştir. Hz. Ömer ilk kısımda kıyasın tarifini yaptıktan sonra hemen akabinde istihsan kavramına geçmiştir. Yani kıyas yapıp da sonuca ulaşılmadığında, bir yönüyle kıyas Allah'ın hoşnut olmayacağı bir hükme götürecekse, işte orada istihsana geçilmesi gerekliliği belirtilmiştir.

²⁵⁸ Hassan, *İslâm Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, s. 114.

²⁵⁹ Önder, Muharrem, "İstihsan Kavramının Ortaya Çıkışı", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, S.7, ss. 181-208, s. 181.

²⁶⁰ Hassan, *a.g.e.*, s. 167.

²⁶¹ Bkz. Müslim, "*Libâs ve Zîynet*", 2.

²⁶² Bkz. Tirmizî, "*Libâs*", 1.

²⁶³ Tirmizî, "*Libâs*", 2.

²⁶⁴ Kamali, Mohammed Hashim, "İstihsân and the Renewal of Islamic Law", *Islamic Studies*, 2004, c. 43, S. 4, ss. 561-581, s. 566.

²⁶⁵ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslamî*, s. 122.

Hiz. Ömer'in istihsân tarzındaki ictihadlarına örneklerden biri, aile hukukunda boşanma ile ilgili olarak yaptığı değişikliktir. Gerek Hiz. Peygamber dönemi, gerek Hiz. Ebû Bekir dönemi ve gerekse Hiz. Ömer'in halifeliğinin ilk dönemlerinde boşama iki türlü gerçekleşiyordu. Bunlardan biri kesin boşama şekli idi ki, bunun dönüşü yoktur. Diğer i se, gerektiğinde taraflara dönüş imkânı veren boşama şeklidir.²⁶⁶ Hiz. Ömer'in halifeliğinin ilk yıllarına kadar durum bu şekilde devam etmiştir. Fakat Hiz. Ömer toplumda çıkan zaruretlr sebebiyle aile hukukunun boşama ile ilgili bu maddesinde tadilat yaparak ona şu şekli vermiştir: “Bundan sonra bir kimse, bir celsede karısını kesinlikle üç defa boşayabilir”. İşte bu tadilattan sonra boşama işi bu şekilde yürütölmüştür.²⁶⁷ Hiz. Ömer bu hükme zaruret esasına dayanarak, istihsânen varmıştır.

Hâtıb adlı bir şahsın köleleri, Müzeyne'li birisinin devesini çalıp kesmiş ve etini yemişlerdir. Durum Hiz. Ömer'e intikal ettirilmiş, o da, hırsızlık suçunu irtikab eden bu kölelerin ellerinin kesilmesine hükmetmiştir. Sonra Hiz. Ömer durumu yakından tetkik etmiş ve kölelerin sahibi bulunan Hâtıb'a şöyle demiştir: “Senin onları aç bıraktığını görüyorum. Eğer sen, onları böyle hem çalıştırıp hem de aç bırakmasaydın ellerini kestirecektim; fakat bu durumda onlardan cezayı kaldırıyor ve sana ağır bir şekilde deveyi tazmin ettirmeye karar veriyorum.” Sonra Müzeyne'li şahsa, “Devenin değeri nedir?” diye sormuş, o da, “ Vallahi dört yüz dirheme vermem” demiştir. Hiz. Ömer de, Hâtıb'a, “Haydi sekiz yüz dirhem öde.” diye emir vermiştir.²⁶⁸ Hiz. Ömer burada nass'la sabit olan el kesme cezasını aılıktan kaynaklanan zaruret sebebiyle uygulamamış ve istihsânda bulunmuştur.²⁶⁹

İstihsan kavramının içeriğinin Hiz. Ömer tarafından oluşturulduğu fakat sistemleştirilmesi ve terimleştirilmesi meselesinin Ebû Hanîfe tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Ebû Hanîfe, ilmi çalışmalarının yanında ticaretle de meşgul olmasından dolayı daima hayatın sosyal ve ticari problemlerine yakın olmuş, karşılaştığı meseleler, kendisine yöneltilen sorularla ilgili olarak sayısız ictihadda bulunmuş ve pek çok defa kıyâs ve istihsana başvurmuştur. Ebû Hanîfe ictihâd

²⁶⁶ Yavuz, Y.Vehbi, “Hanefî Müctehidlerinde İstihsan Metodu”, *Uludağ Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1986, c. 1, S.1, ss. 85-93, s. 90.

²⁶⁷ Yavuz, *a.g.m.*, s. 90-91.

²⁶⁸ Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyub b. Vâris, *Kitâbu'l-Müntekâ fî Şerhi Muvatta*, I-VII, Matbaatü's-Saade, Mısır, h.1332, VI, 65; Biltaci, *Menhecu Ömer b.el-Hattâb Fî't-Teşrî*, s. 244, 245.

²⁶⁹ Kamali, “İstihsân and the Renewal of Islamic Law”, s. 566.

metodunu açıklayan herhangi bir eser bırakmamış²⁷⁰ olsa da bu konuda bize hiçbir bilgi ulaşmamış değildir. Daha önce onun ictihâd metodu konusundaki açıklamaları aktarılmıştır. Kitap, Sünnet olarak ilerleyen sıralamada esas üzerinde durulması gereken, asli kaynakların devamında zikrettiği “sahabeden sonra ictihâd ederim” dediği konudur. O, sahabeden sonra, ictihâd edeceğini söylemekle sınırını çizmiştir. Ebû Hanîfe’nin ictihâd metodu ile ilgili fazlaca bir naklin olmaması, onun iskeleti hazırlanmış bir modeli tamamlamış, sistemli hale getirmiş olmasının göstergesidir.

İstihsânı terim olarak ilk kez kimin kullandığı meselesi müsteşrikler arasında tartışmalı bir konu olmuştur. İ. Goldziher (ö. 1921), istihsân prensibini, bizzat Ebû Hanîfe’nin koymuş olduğunu söylemiştir.²⁷¹ Bir başka şarkiyatçı Joseph Schacht (ö. 1969)’a göre ise, bu terim, Ebû Hanîfe’den önce de vardır.²⁷² Bu görüşlerden Schacht’ın savunduğu fikir, daha uygun görünmekte ve üzerinde durmaya çalıştığımız mesele ile paralellik arz etmektedir. Zira bu yöntemin, bir fakih ve devlet başkanı olarak Hz. Ömer tarafından sıkça kullanılmıştır. Joseph Schacht’a göre, İstihsân terimini teknik anlamda ilk kullanan kişi, Ebû Yûsuf’tur.²⁷³ Schacht’ın bu görüşünün isabetli olmadığı düşünülmektedir. Bunun sebebi İmam Muhammed’in şöyle demiş olmasıdır: “Ashabı onunla kıyaslarını münakaşa yaparlardı. Fakat ben istihsân yapıyorum, dediği zaman artık ona kimse karışmazdı.”²⁷⁴ Anlaşılan o ki Ebû Yûsuf’tan önce, Ebû Hanîfe bu terimi kullanmıştır.

Ebû Hanîfe ve Hanefî imamları bu prensibi çokça uygulamışlardır. Meselâ, nafilâ namaza ayakta başlayan kimse sonradan özürsüz olarak oturmak istese, Ebû Hanîfe’nin istihsana dayanarak verdiği hükme göre, bu caizdir. Çünkü ona göre, nafilâ namazda özürsüz olarak oturmak, farz namazda bir özre binaen oturmak gibidir. Farz namazda özre binaen başlangıçta oturmak ile sonra oturmak arasında bir fark olmadığı gibi burada da fark yoktur.²⁷⁵

Bu örnekte Ebû Hanîfe, maslahatı gerçekleştirme konusunda daha etkili başka bir illet ve öngörü sebebiyle, bir meselede hemen akla geliveren kıyası terk ederek istihsânı uygulamıştır. Ebû Hanîfe’nin Sahâbeden nakledilen eserlere dayanarak kıyası

²⁷⁰ Önder, “İstihsân Kavramının Ortaya Çıkışı”, s. 195.

²⁷¹ Şener, *Kıyas İstihsân İstislah*, s. 116. (İ Goldziher’in *Vienne Oriental Journal* isimli dergideki makalesinden naklen.)

²⁷² Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. 112.

²⁷³ Schacht, *aynı yer*.

²⁷⁴ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhu*, s. 387.

²⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 208.

terk edip istihsan yaptığı da görülmektedir. Koca, karısına; “seç” diyerek evliliğin devamı ile ilgili tasarrufta ona yetki verse, o da kendisini seçse, kıyasa göre, niyet etse bile boşanma gerçekleşmez. Çünkü kadına yetki verme ancak, kocanın bizzat kendisinin yapmaya malik olduğu hususlarda geçerli olur. Koca kendisi: “Kendimi sana karşı seçtim” dese bu sözle boşama olmaz. Dolayısıyla kendisi için geçerli olmayan bir sözle karısına da yetki veremez; bu kıyas hükmüdür. Fakat Ebû Hanîfe ve ashâbı; Hz. Ömer, Osman, Ali, İbn Mes’ud, İbn Ömer, Âişe gibi sahâbelerden bu konuda nakledilen eserlere dayanarak kıyas hükmünü terk edip istihsan yapmışlardır.²⁷⁶

Ebû Hanîfe’nin istihsan tarzındaki ictihadları, meseleye ilk bakışta hemen akla gelen kıyası ve genel kuralı terk etme esasına dayanmaktadır. O, kendisine gelen meseleler hakkında nass bulunmadığında ustalıkla kullandığı kıyas prensibine göre ilk akla yatan hükmü vermekte, daha sonra mesele ile ilgili kendisine bir hadis, sahâbe icmaı, sahâbe kavli veya fiili ulaştığında veya kıyas hükmünün insanları meşakkat ve sıkıntıya düşürdüğünü farkettiğinde yahut kıyas hükmüne aykırı yerleşik bir örf ve uygulamanın olduğunu gördüğünde ya da aynı meselede maslahatı daha etkin olarak gerçekleştirecek, illeti daha kuvvetli başka bir kıyas hükmünün varlığını tespit ettiğinde önceki kıyas hükmünü terk etmekte ve bu yeni hükme istihsan adını vermektedir.²⁷⁷

Kıyasa göre, eti yensin veya yenmesin bütün hayvanların pislikleri (dışkıları) necistir. Ancak Ebû Hanîfe ve öğrencileri, güvercin ve su pisliklerinin namaza mâni olmayacağı görüşünü benimsemişlerdir. Onların bu konudaki dayanakları sahabe amelidir. İbn Mes’ûd’un üzerine bir defasında güvercin pislemiş ve onu eliyle silmekle yetinmiştir. Hz. Ömer de kuş pisliğini taşla silmiş, ayrıca yıkanmaya ihtiyaç duymadan o şekilde namaz kılmıştır.²⁷⁸

Hz. Ömer’in, vahyin ve sünnetin varlığına ters düşmemek yolu ve şartı ile başvurduğu yöntemler eleştiri konusu haline getirilmiştir. Diğer taraftan Ebû Hanîfe, kıyas da olduğu gibi istihsân konusunda da eleştirilere maruz kalmıştır. Meselâ, İmam Şâfiî hazretleri bu hususta şöyle demiştir. “İstihsân yapan kimse, kendi başına din

²⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 210-211.

²⁷⁷ Önder, “İstihsan Kavramının Ortaya Çıkışı”, s. 200.

²⁷⁸ Bakkal, Ali, “Ebû Hanîfe’nin İstihsan Anlayışı”, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu*, Bursa, Türkiye, 13-14 Kasım 2005, c. 1, ss. 273-304, s. 280.

koymuş olur.”²⁷⁹ İbn Hazm (ö. 456/1064) istihsânı, “ Doğru olsun, yanlış olsun, nefsin arzusuna uygun olan şey” diye açıklamıştır.²⁸⁰

Hiz. Ömer’e yöneltilen eleştirilerin de, Ebû Hanife’ye karşı takınılan tutumların da sebebi, onların kullandığı istihsan metodunun niteliğinin anlaşılamamış olmasıdır. Hiz. Ömer’in Kitap ve Sünnet’e muarız bir hüküm verdiğı, Ebû Hanife’nin “istihsân yapıyorum” derken şer’i delillere aykırı olarak, heves ve arzusuna göre davrandığı iddia edilemez. Bunlar kanıta muhtaçtır ki böyle bir işaret de mevcut değıldir. Ebû Hanife, kıyastan dönmüşse, ya Hiz. Peygamber’e veya Hiz. Ömer gibi sahâblere uymuş ya da zaruret ve maslahat gibi sebeplerle başka bir hükme gitmiştir. Eğer bahsi geçen istihsân gerçekten eleştirilere konu edildiğı türden olsa idi, her iki şahsiyetin ictehad yöntemlerinde Kur’an ve sünnetin birinci ve ikinci kaynak olarak yer almaması gerekirdi.

2.6 Mesâlih-i Mürsele ve Zamana Göre Değışim

2.6.1 Mesâlih-i Mürsele

Mesâlih, sözlükte, yarar, çıkar ve bir işin uygunluğuna, hayırlı olduğuna sebep ve neden olan şey anlamına gelen “Maslahat” kelimesinin çoğuludur.²⁸¹ Maslahatın zıddı mefsedettir. Yani mefsedet: kötülük, bozukluk demektir. “Mazarrat” kelimesi de bu anlamda kullanılır. Fıkhi literatürde terim olarak maslahat: celb-i menfaat ve def-i mazarrat: yani “faydalı olanı elde etmek/almak ve zararlı olanı gidermek” başka bir ifadeyle yararı sağlamak, zararı gidermek anlamında kullanılmaktadır.²⁸² Uslclerin terminolojisine göre, şari’in, gerçekleşmesi için bir hüküm koymamış, şer’i bir delilin de onu muteber sayılıp sayılmamasını göstermemiş olduğı nesnedir.²⁸³

Maslahat uygulamalarını Hiz. Ömer’in döneminde sıklıkla görmek mümkündür. Hiz. Ömer’in hilâfeti zamanında kendisine zina suçundan bir siyah cariyeye getirilmiş, halife suçluya birkaç kırbaç vurduktan sonra “Niçin zina ettin?” diye ıkışmıştır. Kadın korku içinde adamın kendisine verdiğı iki dirhemi göstererek bunun mehir olduğunu anlatmak istemiştir. Ömer yanında bulunan Osman, Ali ve Abdurrahmân’a: “Ne

²⁷⁹ şa’bân, *Usûlü’l-Fıkhi’l-İşlamî*, s. 174.

²⁸⁰ Kevseri, M.Zahid, *Haneşî Fıkhnın Esasları*, ev. Abdulkadir şener – M.Cemal Sofuoğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 15.

²⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II, 517; Erdoğın, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 275.

²⁸² Martin, Richard C., “Maslaha”, *EIMW*, II, 440; Koçak-Dalgın-şahin, *Fıkıh Usûlü*, s. 143.

²⁸³ Hallâf, *Usûlü’l Fıkıh*, s. 75.

dersiniz?” diye sormuş, Hz. Ali ile Abdurrahman, recmedilmesi fikrini ileri sürmüşlerdir. Hz. Osman ise: “Bu kadın aldığı iki dirhem karşılığında yaptığı işin helâl olduğunu zannettiğinden bunu yapmakta beis görmemiştir. Allah’ın had cezası, O’nun emrini bilene tatbik edilir.” diyerek haddin tatbikine taraftar olmamıştır. Bu istişâre sonunda halife, Hz. Osman’ın içtihadını benimsemiş ve haddi iskat eylemiştir.²⁸⁴

Hz. Ömer, şahsî mallarıyla devlet otoritesine dayanarak aldıkları malları birbirine karıştıran vâlilerin mallarını ikiye bölmüş ve yarısına el koymuştur. O, sırf vâlileri islah etmek ve mal biriktirme gayesiyle vâililik nüfuzlarını kötüye kullanmalarını önlemek için bu yola başvurmuştur.²⁸⁵ Bir başka örnekte ise Hz. Ömer, halkın kendisine müracaatını güçleştirdiği düşüncesiyle Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın (hükümet konağı olarak) yaptırdığı binayı yaktırmıştır.²⁸⁶

Ebû Hanîfe’nin ictihad usulünde maslahat prensibi ayrıca zikredilmiş, kayıtlanmış değildir. Fakat uygulamalarına bakıldığında, Müslümanların maslahat ve menfaatini gözeterek verdiği hükümler hayli fazladır. Zanaatkârlar nezdinde zâyî olan eşyânın ödettirilmesi hükmünü benimserken, Ebû Hanîfe maslahat prensibine riayet etmiştir.²⁸⁷ İmam Ebû Hanîfe’ye göre: “Müslümanlar, eşya veya koyun gibi bir kısım ganimet ele geçirseler ve bunları taşımaya güçleri yetmese, ehl-i şirk bunlardan faydalanmasın diye koyunları kesip bunların etleri ile diğer eşyayı yakmalılardır.”²⁸⁸ İşte bu hüküm, tamamen Müslümanların maslahatına ve onlar aleyhine doğacak zararın önüne geçilmesi esasına dayanmaktadır.²⁸⁹

Hadlerin şüphe halinde düşürülmesiyle ilgili olarak İmam Muhammed (ö. 189/805) şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe’nin Hammad’dan, onun İbrahim’den haber verdiğine göre, Hz. Ömer demiştir ki: “Mümkün olduğu kadar Müslümanlardan hadleri düşürünüz. Çünkü imamın affetmede hata yapması, cezada hata yapmasından hayırlıdır. Müslüman için bir çıkış yolu bulursanız, ondan haddi düşürünüz.”²⁹⁰ Bu haberi nakleden İmam Muhammed: “Bu, Ebû Hanîfe’nin ve bizim görüşümüzdür.”²⁹¹ demiştir.

²⁸⁴ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s.70.

²⁸⁵ Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdulkadir Şener, Fecr Yayınları, Ankara, 1997, s. 240.

²⁸⁶ Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkıh Usûlü*, s. 148.

²⁸⁷ Karaman, *a.g.e.*, s. 152.

²⁸⁸ Ebû Yusuf, *er-Redd alâ Siyeri’l-Evzâi*, s. 83.

²⁸⁹ Şener, *Kıyas İstihsan İstislah*, s. 146.

²⁹⁰ Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen, *Kitâbu’l-Âsâr*, I-II, thk. Hâlid el-Avvâd, Dâru’n-Nevâdir, Kuveyt, 2008, II, 536; Ebû Yusuf, *er-Redd alâ Siyeri’l-Evzâi*, s. 50.

²⁹¹ Şeybânî, *a.g.e.*, II, 537.

2.6.2 Ahkâmın Değişmesi

Mecellede bir kaide olarak da yer alan “zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişmesi” meselesi oldukça tartışılmıştır. İslâm hukukunda hükümlerin değişmesi, nassın bulunmadığı hususlarda değişen maslahat anlayışına bina edilmiştir. Bu husus hak olanı gerçekleştirmeyi ve yararlı olanı elde edip, zararlı olanı def’etmeyi, prensip edinen İslâm hukukunda, Şâri’in gayesine ulaştıracak vesile ve yolların değişmesinden başka bir şey değildir. İslâm hukuku bu vesile ve yolları tek tek belirlememiş, aksine her zaman en uygun olanın tercih edilmesine imkân tanımıştır.²⁹²

Görülüyor ki zamana göre hükümlerin değişmesi maslahata ulaşma gereğidir. Fakat burada hükmün değişmesinin sadece nassın bulunmadığı yerde olmadığı düşünülmektedir. Müellefe-i kulûb (kalpleri İslâm’a ısındırılan ve pekiştirilen kimseler) konusunda, Kur’an ayeti meali şöyledir: “sadakalar (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak yoksullara, düşkünlere, (zekat toplayan) memurlara, gönülleri İslâm’a ısındırılacak olanlara, (esirlik ve kölelikten kurtulmak isteyen esir ve) kölelere, (borcuna karşılık malı olmayan) borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihat edenlere, (harçlıksız kalmış) yolcuya mahsustur. Allah alim ve hakîmdir.”²⁹³ Hz. Peygamber bu gibi kimselere zekâtтан hisse vermiştir.²⁹⁴ Hz. Ömer Müslümanların kuvvetlendiği gerekçesi ile bu uygulamaya son vermiştir.²⁹⁵ Fakat burada Hz. Ömer’in nassa muhalefet ettiği, nassa rağmen farklı bir hüküm verdiği idda edilemez. Hanefî âlimlerin konuyla ilgili görüşleri şöyledir: Birincisi; Hz. Peygamber, vefatından önce bu hükmü neshetmiştir. İkincisi; Hüküm Hz. Peygamber’in hayatıyla sınırlıdır. Üçüncüsü; İlet kalktığı için hüküm de kalkmıştır. Hükümün vazediliş illeti de Müslümanların güçlenmiş olmasıdır.²⁹⁶ Bu görüşler arasında illetin varlığının kalkması meselesi daha isabetli görünmektedir. Zira Hz. Ömer, Müslümanların güçlenmiş olmasını uygulamasının gerekçesi olarak belirtmiştir.

²⁹² Yıldırım, Mustafa, *Mecelle’nin Külli Kâideleri*, İzmir İlâhiyat Fak. Vakfı Yayınları, İzmir, 2009, s. 112.

²⁹³ Tevbe, 9/60.

²⁹⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletuhû*, II, 871; Koçak, Muhsin, *İslâm Hukuku’nda Hükümlerin Değişmesi Açısından Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları*, Kardeşler Ofset ve Matbacılık, Samsun, 1997, s. 45.

²⁹⁵ bkz. İbnü’l-Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid, *Şerhu Fethi’l-Kadir*, I-VIII, el-Matbaatu’l-Kübra’l-Emîriyye, Bulak-Mısır, h. 1315, II, 15.

²⁹⁶ Köse, Saffet, “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, S.7, ss. 13-50, s. 19.

Zamanın değişmesiyle hükümlerin üzerine kurulduğu örfteki değişiklikten dolayı aynı mezhepteki imamlar farklı hükümlere varmışlar ve sonraki bilginler bazı hükümlerde önceki imamların görüşlerine aykırı hükümler vermişlerdir. Bu çeşit ihtilaflar hakkında fakihler, “Bu, zaman ve devir ihtilâfıdır, delil ve hüccet ihtilafı değildir.” demişlerdir.²⁹⁷

Şâhitler hakkında açık ya da gizli “tezkiye” yani, güvenilirlik araştırması yapıp yapılmaması da, toplumun ahlâk yapısındaki değişimle ilgilidir. Ebû Hanîfe, kendi zamanında iyi ahlakın yaygın olması sebebiyle dâvaya taraf olanlardan biri istemedikçe tezkiyeye ihtiyaç olmadığına hükmetmiştir. Daha sonra ahlâkın zayıflamasını dikkate alan İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf, şâhitlerin mutlak olarak tezkiyesi yönünde içtihatla bulunmuşlardır.²⁹⁸

Hiz. Peygamber hayatta iken şarap içenlerin cezalandırılması hakkında belirli bir hadd yoktur. Bazen 40, bazen de 80 değnek vurulmuştur. Ebû Bekir devrinde de aynı uygulama devam etmiştir. Hiz. Ömer’in halifeliğinin son yıllarında; meyve ve üzümleri bollaşan insanlar arasında içki ibtilâsı baş gösterince, Hiz. Ömer, bu duruma mani olacak ceza hususunda istişare etmiştir. Sonuçta, içki içene 80 değnek vurulması ashâbın icthâdiyle tahakkuk etmiştir.²⁹⁹ Anlaşıyor ki Hiz. Ömer, içki içmenin fazlaca artması üzerine bazen 40 olarak vurulan değnek sayısını sahabeye istişaresi sonucu 80 değnek olarak belirlemiştir.

Bir diğer örnek ise şöyledir: Hiz. Peygamber deveyi esas tutarak kan bedelini (diyeti) altın paradan 800 dînâr, gümüş paradan da 8000 dirhem olarak tespit buyurmuştur. Hiz. Ömer’in hilafetine kadar bu böylece devam etmiştir. Hiz. Ömer bir hitâbesinde: “Develer pahalandı.” demiş ve diyeti altından 1000 dînâr, gümüşten 1200 dirhem, sığırdan 200, koyundan 1000 adet ve elbiseden 200 kat olarak tesbit etmiştir.³⁰⁰

Ebû Hanîfe zamanında devlet otoritesi ve âsâyiş hâkim olduğu için muteber zorlamanın (ikrah) ancak sultandan gelebileceğini kabul ederken İmâm Muhammed, kendi zamanındaki durumu göz önüne alarak başkalarından da ikrâhın tahakkuk edileceğini kabul etmiştir.³⁰¹ İmam Ebû Hanîfe’de talebesi de kendi zamanlarının gerektirdiği şekilde kabullerde bulunmuşlardır.

²⁹⁷ Şa’bân, *Usûlü’l-Fıkhi’l-İslamî*, s. 194.

²⁹⁸ Yıldırım, *Mecelle’nin Küllî Kâideleri*, s. 113.

²⁹⁹ Kılıç, *İslâm Fıkıh Mezheplerinin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler*, s. 205.

³⁰⁰ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 73.

³⁰¹ Karaman, *a.g.e.*, s. 32.

Bir mahkûm, şehir içinde suyun bulunmadığı temiz bir yerde hapsedilmişse Ebû Hanîfe'nin ilk görüşüne göre namazlarını teyemmümle kılamaz. Ebû Hanîfe'nin daha sonraki görüşüne göre teyemmümle kılar, daha sonra (su bulunca) iade eder. Ebû Hanîfe'nin ilk görüşünün gerekçesi olarak “şehirde su bulamamanın nadir olduğu, bu yüzden su yokluğunun dikkate alınmayacağını” belirtilirken; ikinci görüşün gerekçesi ise: “hapisanede su bulamamanın nadir olmadığı” zikredilmiştir. Ebû Hanîfe'nin kanaatinin değişmesinde, yaşadığı dönemde şehirlerde yer alan hapisanelerin durumuna ilişkin elde ettiği bilgilerin rol oynadığı söylenebilir.³⁰² Buradan Ebû Hanîfe'nin hükmünde değişikliğe gitme sebebi olarak zamanın değişmesiyle hapisanelerin şartlarının da değişime uğraması olduğu anlaşılmaktadır.

Hiz. Ömer ve Ebû Hanîfe, zamanın değişmesiyle illetlerin değişimi sonucu insanların maslahatı gereği, ortaya çıkmış yeni meseleleri çözümlemişlerdir. Fakat bunu yaparken ne Hiz. Ömer ne de Ebû Hanîfe naslardan bağımsız hareket etmiş, nasın varlığında başka bir hüküm vermiş değillerdir. İctihad yöntemleri düşünüldüğünde, onların, gerek Kur'an ve sünnete olan bağlılıkları gerek “şura” yöntemine sıklıkla başvurmaları bunun imkânsızlığını ortaya koymaktadır.

³⁰² Duman, Soner, “Ebû Hanîfe'nin İctihadlarındaki Değişim (Kaynaklar-Sebepler-Analiz)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, S. 19, ss. 441-465, s. 450.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN EBÛ HANİFE ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE

ÖRNEKLER

Bu bölümde, Hanefî Mezhebi teşekkül dönemi eserleri taranarak Hz. Ömer isminin niceliksel analizi yapılmış, Hz. Ömer'in Ebû Hanîfe üzerindeki etkisini gösterdiğini düşündüğümüz örneklerin belirlenmesinde izlenen yöntem açıklanmış ve bu usûlle seçilen örnekler maddeler halinde sunulmuştur.

1. TEŞEKKÜL DÖNEMİ HANEFÎ LİTERATÜRÜNDE HZ. ÖMER'E YAPILAN ATIFLARIN İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

Hanefî kaynaklarının temelini teşkil etmesi münasebetiyle; İmam Muhammed'in *el-Âsâr*, *el-Asl*, *Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne* ve *el-Câmiu's-Sağîr* adlı eserleriyle Ebû Yûsuf'un *Kitabu'l-Âsâr*, *Kitâbü'l-Harâc* ve *er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi* isimli eserleri üzerinde genel tarama yapılmıştır. Bu tarama sonucunda “Hz. Ömer” isminin hangi konularda ve ne kadar sayıda geçtiği hususunda yapılan istatistiksel analiz şu şekildedir.

1. el-Âsâr isimli eserde “Abdest” konusunda 10 yerde, “Namaz” konusunda 13 ve “Cenaze” konusunda 3 olmak üzere toplam 26 yerde “Hz Ömer” isminin geçtiği görülmüştür.

2. el-Asl isimli eserde “Namaz” konusunda 3, “Oruç” konusunda 1, “Zekât” konusunda 17, “Hac” konusunda 4, “Suçlar ve Cezalar” konusunda 18, “Büyû ve Selem” konusunda 3, “İstihsân” konusunda 8 ve “Velâyet” konusunda 8 olmak üzere toplam 62 yerde “Hz Ömer” isminin geçtiği görülmüştür.

3. Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne isimli eserde “Abdest” konusunda 7 yerde, “Namaz” konusunda 36, “Zekât” konusunda 3, “Hac” konusunda 27, “Nikâh ve Talâk” konularında 32, “Büyû ve Selem” konularında 5, “Mîras” konusunda 7, “Diyet ve Kisas” konularında 11, “Mudarebe” konusunda 1 ve “Musâkât” konusunda 1 olmak üzere toplam 130 yerde “Hz Ömer” isminin geçtiği görülmüştür.

4. **el-Câmiu's-Sağîr** isimli eserde “Namaz” konusunda 3 yerde, “Zekât” konusunda 9, “Nikâh ve Talâk” konularında 2, “Büyû ve Selem” konularında 1, “Kazâ” konusunda 3, “Harac ve Cizye” konularında 1 ve “Kerâhe” konusunda 1 olmak üzere toplam 20 yerde “Hz Ömer” isminin geçtiği görülmüştür.

5. **Kitâbü'l-Harâc** isimli eserde “Zekât” konusunda 45 yerde, “Fey ve Harac” konularında 18, “Ganimetler” konusunda 3 ve diğer konularda 8 olmak üzere toplam 74 yerde “Hz Ömer” isminin geçtiği görülmüştür.

6. **er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâî** isimli eserde “Ganimetler ve Ganimetlerin Taksimi” konularında 13 yerde, “Harac” konusunda 2 ve “Dâru'l-Harb” konusunda 4 olmak üzere toplam 19 yerde “Hz Ömer” isminin geçtiği görülmüştür.

7. **Kitâbu'l-Âsâr** isimli eserde “Abdest” konusunda 4 yerde, “Namaz” konusunda 18, “Oruç” konusunda 1, “Zekât” konusunda 3, “Hac” konusunda 8, “Nikâh ve Talâk” konularında 10, “Büyû ve Selem” konularında 2, “Mîras” konusunda 4, “Diyet ve Kısas” konularında 2, “Cenaze” konusunda 2, “Giyim” konusunda 3, “Yiyecek ve İçecekler” konularında 3 ve “Savaş” ile ilgili konularda 10 olmak üzere toplam 70 yerde “Hz Ömer” isminin geçtiği görülmüştür.

Eserlerin tamamı dikkate alındığında “Hz. Ömer” isminin toplam 401 yerde geçtiği görülmüş olup, konulara göre dağılımını gösteren tablo aşağıda sunulmuştur.

KONULAR	SAYI	KONULAR	SAYI
Abdest	21	Fey, Harac ve Cizye	21
Namaz	73	Ganimetler ve Ganimetlerin Taksimi	16
Oruç	2	Savaş	10
Zekât	77	Mîras	11
Hac	39	Velâyet	8
Nikâh ve Talâk	44	İstihsân	8
Büyû ve Selem	11	Muhtelif Konular	29
Suçlar ve Cezalar	31	---	---
TOPLAM : 401			

Tablo incelendiğinde Hz. Ömer’in, Hanefî fıkıh ilminin ibâdât, muamelât ve ukûbât kısımlarının tamamında bir etkisinin olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte “Hz. Ömer” ismine en çok zekât ve namaz konularında atıf yapıldığı görülmüştür.

2. HZ. ÖMER’İN EBÛ HANÎFE ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE ÖRNEKLER

Teşekkül dönemi Hanefî literatürünün taranması sonucunda “Hz. Ömer” ismine pek çok yerde atıf yapıldığı görülmüştür. Şüphesiz burada bahsi geçen “Hz. Ömer” rivayetlerinin tamamın incelenmesi özel bir çalışma gerektireceğinden, Hz. Ömer’in Ebû Hanîfe üzerindeki etkisini gösterdiğini düşündüğümüz örnekler, aşağıda belirtilen üç husus bağlamında örnekleme³⁰³ yoluna gidilerek belirlenmiştir.

- 1) Ebû Hanîfe’nin bir hususta hüküm verirken Hz. Ömer’den ulaşan rivayetlere dayandırdığı uygulamalar var mıdır? Bu uygulamaların, Ebû Hanîfe’nin ictihâd usulünde kullandığı, öne çıkan prensipler bağlamındaki etkisi nedir?
- 2) Ebû Hanîfe’nin Hz. Ömer ile aynı doğrultuda çözümlediği meseleler var mıdır?
- 3) Ebû Hanîfe’nin daha önce verdiği bir hükümden Hz. Ömer’den dolayı rücu ettiği bir mesele var mıdır?

Bu hususlar esas alınarak yapılan çalışma sonucunda tespit edilen örnekler alt başlıklar halinde sunulmuştur.

2.1 Teyemmüm

Teyemmüm sözlükte, kasdetmek, yönelmek anlamına gelir. Dinde teyemmüm, temizlemek maksadıyla tertemiz toprağa yönelmekten ibarettir.³⁰⁴

Ebû Hanife ve İmam Muhammed katında yer cinsinden olan toprak, kum, taş, alçı, kireç, sürme, zırnık (arsenik madeni ile kükürt karışımı bir madde) gibi şeylerin hepsi ile teyemmüm etmek caizdir.³⁰⁵ Ebu Hanife ve Muhammed bu konuda Hz. Ömer hadisini delil getirmişlerdir. Buna göre Hz. Ömer, arkadaşlarıyla birlikte yolculuk

³⁰³ Bir hâdiseyi, bir bütünü kavrayabilmek, onun hakkında fikir sahibi olabilmek için çeşitli yerlerinden örnekler alma esasına dayanan usûl. (Bkz. Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara, 2003, s. 1046.)

³⁰⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 106.

³⁰⁵ eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen, *el-Asl*, I-XII, thk. Muhammed Boynukalin, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2012, I, 85; Kudûrî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. El-Kudûrî el-Bağdâdî, *Kudûrî Metin ve Tercümesi*, çev. Süleyman Fâhir, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, s. 15.

yaparken su bulamayınca, onlara keçe ve eğerlerine vurarak tozlarıyla teyemmüm etmelerini emretmiştir. Çünkü toz da, toprak demektir. Şu var ki o incedir. Sert toprakla teyemmüm, her durumda caiz olduğu gibi, aynı şekilde ince toprakla da caizdir.³⁰⁶

2.2 Terâvih Namazı

Ebu Hanîfe'ye göre teravih, terk edilmesi caiz olmayan sünnet bir namazdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) bu namazı devamlı kılmıştır. Sonra da devamlı olarak camide cemaatle kılmayı terk etmekteki özrünü bize açıklamıştır. Bunun sebebi, böyle yaparsa Müslamanlar'a farz olmasından korkmasıdır. Daha sonra râşid halifeler (Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali) buna düzenli olarak devam etmişlerdir. Hz. Ömer, sahabilerin ileri gelenleri ile teravih namazını cemaatle kılmıştır.³⁰⁷ Hz. Ali de buna razı olmuştur. Hatta öldükten sonra ona hayır dua etmiş, kendisi de döneminde bunu emretmiştir.³⁰⁸

Teravih namazının rekât adedi bakımından Hanefilerin delili, Müslim'de geçen Hz. Ömer uygulamasıdır. Hz. Ömer devlet başkanı olarak insanlara Mescid-i Nebevî'de, hilâfetinin son zamanlarında, bu sayı üzerinde kıldırtmıştır. Sahabe de kendisine bu konuda uymuş, Hülefa-i Râşidîn'den sonra da hiç kimse teravihin cemaatle yirmi rekât olarak kılınmasına karşı çıkmamıştır.³⁰⁹

Ebû Hanîfe'ye, Hz. Ömer'in yaptığı uygulama sorulunca şöyle demiştir: "Teravih kuvvetli bir sünnettir. Hz. Ömer onu kendiliğinden çıkarmadı, o bu konuda yeni bir şey icat etmedi. O ancak, bunu kendisinin dayandığı ve bildiği bir delile dayanarak, Rasulullah (a.s.)'tan bir ahit alarak yapmıştır."³¹⁰

2.3 İstiskâ Namazı

İstiska lügatte, sulamayı istemektir. Şer'an istiska: Kulların ihtiyacı olduğu zamanlarda Allah Teâlâ'dan yağmur yağdırmasını hususi bir şekilde istemektir. Bu hususi şekil de namaz kılmak, hutbe okumak, istiğfar etmek, Allah'a hamdü sena etmektir.³¹¹

³⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 109.

³⁰⁷ Hz. Ömer, teravih namazının cemaatle kılınmasıyla ilgili sevincini izhar ederek "Şu teravihin böyle cemaatle kılınması her vechile ne güzel bid'at (adet) oldu" demiştir. (Buhârî, "*Salâtü't-Terâvih*", 1.)

³⁰⁸ Serahsî, *a.g.e.*, II, 145.

³⁰⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhû*, II, 44.

³¹⁰ Zuhaylî, *aynı yer*.

³¹¹ Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 412.

Hiz. Ömer'e göre istiska için belli bir namaz yoktur. İstiska duadan ve istiğfardan ibarettir. Rivayete göre Hiz. Ömer bir kuraklık esnasında cemaatle birlikte istiskaya çıkmış, dua ve istiğfardan başka bir şey yapmadan dönmüş, kendisine istiskada bulunmadığı söylenince, yaptığı dua ve istiğfarın istiska olduğunu bildirmiştir.³¹²

Ebû Hanîfe'nin istiska hakkındaki görüşü de Hiz. Ömer'in görüşü gibidir. Ebû Hanîfe: "İstiskada cemaatle kılınacak herhangi bir sünnet namaz yoktur. Eğer halk teker teker namaz kılsa caizdir. İstiska ancak dua ve istiğfardan ibarettir." demiştir.³¹³

2.4 Makâm-ı İbrahim'de İki Rekât Namaz Kılmanın Vacip Oluşu

Hanefiler'e göre tavaftan sonra Makâm-ı İbrahim'de iki rekât namaz kılmak vaciptir. Hiz. Peygamber, Makâm-ı İbrahim'e gelince "Siz de İbrahim'in makamında namaz kılın"³¹⁴ ayetini okumuş ve iki rekât namaz kılmıştır. Kâbe'yi tavaf ettikten sonra da "Kâbe'yi tavaf eden, her tavaf için iki rekât namaz kılsın" buyurmuştur.³¹⁵

Hanefiler buradaki emrin vûcup ifade ettiğini söyleyerek söz konusu namazın vacipliğine hükmetmişlerdir. Ayrıca; Hanefiler, Hiz. Ömer'in Makâm-ı İbrahim'de kılmayı unuttuğu bu namazı Mekke'den ayrıldıktan sonra "Zîtu vâ" denen yerde iki rekât olarak kılmasını onun terkedilmemesi gereken (vacip) bir namaz olduğuna delil getirmişlerdir.³¹⁶

2.5 Ölen Kadının Cenaze Namazı

İmam Muhammed'in; Ebû Hanîfe, Hammâd ve İbrâhim en-Nehaî aracılığıyla Şa'bî'den (ö. 104/722) yaptığı aktarıma göre, ölen kadının kocası, cenaze namazının kıldırılması konusunda babasından daha öncelikli bir hakka sahiptir. Ancak bu yaklaşıma karşın Ebû Hanîfe, Hiz. Ömer'in "ölen kadının babası, cenaze namazının

³¹² eş-Şeybânî, *el-Asl*, I, 365-366; eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*, I, 332; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 77.

³¹³ eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*, I, 332; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhû*, II, 413; Kudûrî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. el-Kudûrî el-Bağdâdî, *Kudûrî Metni Tercemesi*, çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul, ts., s. 24.

³¹⁴ Bakara, 2/125.

³¹⁵ Serahsî, *a.g.e.*, IV, 12.

³¹⁶ Serahsî, *aynı yer.*; Özkan, Mehmet, "Hanefî Mezhebine Göre Uygulama Açısından İbadet Konularındaki İçtihatlar", Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2006, s. 126-127.

kıldırılması konusunda kocasından daha öncelikli bir hakka sahiptir” sözünü esas alarak, babasının daha öncelikli olduğunu kabul etmiştir.³¹⁷

2.6 Savaşta Elde Edilen Ganimetin Taksimi

Fakihler savaşta elde edilen ganimetin taksiminde ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda Hz. Peygamber’den rivayet edilen bazı hadislerde O’nun süvari için bir, atı için iki hisse ayırdığı zikredilmiştir.³¹⁸

Ebû Hanîfe, süvariye; biri atı, diğeri kendisi için olmak üzere iki, yayaya da bir hisse ayrılır görüşünü benimsemiştir.³¹⁹ Ebû Hanîfe, hayvana iki hisse verilerek onun Müslüman bir insana üstün tutulmasını hoş görmemiştir.³²⁰ Ebû Yûsuf’un nakline göre, Ebû Hanîfe, bu konuda Hz. Ömer’in bir uygulamasına dayanmaktadır. Rivayete göre Hz. Ömer’in bir valisi; Şam tarafında ganimetleri, binek hayvanına bir hisse, sahibine de bir hisse olmak üzere taksim edip de, bu durum Hz. Ömer’e arz olunca o bunu caiz görerek kabul etmiştir.³²¹ Ebû Hanîfe, “hayvanı insana takdim etmem” diyerek, insan unsurunu ön plana çıkarmış ve bunu teyid eden Hz. Ömer’in uygulamasını tercih etmiştir.³²²

Bu rivayetten ve Ebû Hanîfe’nin görüşünü rivayete bina etmesinden de anlaşılıyor ki; Ebû Hanîfe’nin olaylara bakışı, onlar üzerinde değerlendirmelerde bulunurken ortaya koyduğu tavrı Hz. Ömer’in tutumlarına benzemektedir.

2.7 Sâime Atlardan Zekât Alınması Konusu

Atlardan zekât verilip verilmeyeceği konusunda Ebû Hanîfe’ye göre saime atlar nesil elde etmek için besleniyorsa her at için bir dinar zekât vardır. Ebû Hanîfe, istenirse atların değeri esas alınarak her 200 dirhem için 5 dirhem zekât verilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur.³²³ O, bu görüşünü Hz. Peygamber’in: “Saime cinsinden olan atlardan her at için bir dinar veya on dirhem zekât gerekir”³²⁴ hadisine dayandırmıştır.

³¹⁷ Ebû Yusuf, *Kitabu’l-Âsâr*, s. 78; eş-Şeybânî, *Kitâbu’l-Âsâr*, I, 268-269.

³¹⁸ Ebû Yusuf, *er-Redd alâ Siyeri’l-Evzâi*, s. 17.

³¹⁹ Ebû Yusuf, *er-Redd alâ Siyeri’l-Evzâi*, s. 17.

³²⁰ Ebû Yusuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 19.

³²¹ Ebû Yusuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 19.

³²² Ünal, *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Haneî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 96.

³²³ Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi, *Muvatta’ bi Rivayeti Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, *Vezâretu’l-Evkâf el-Meclisu’l-Alâ Li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye*, Kahire, 1414/1994, s. 112.

³²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 188.

Hiz. Ömer de Ebû Ubeyde b. Cerrah (ö. 18/639)'a yazdığı mektupta ona saime atlardan her biri için bir dinar veya on dirhem zekât almasını emretmiştir.³²⁵

2.8 Hristiyan Beni Tağlib Kabilesinden Zekât Alınıp, Alınmayacağı Konusu

Hristiyan Beni Tağlip kabilesi, Hiz. Ömer'den kendilerinden acemler gibi cizye değil de Müslümanlardan alındığı gibi zekât alınmasını talep edince, Hiz. Ömer önce "Müslümanlara mahsus bir farzdır" diye reddetmiş, onlar "bu isim altında ne kadar fazla istersen o kadar al" diye ısrar edince, zekâtın iki katı olması kaydıyla bu teklifi kabul etmiştir.³²⁶

Ebû Hanîfe bu uygulamayı, Hiz. Ömer'i kaynak göstererek kabul etmiştir. İmam Muhammed'le aralarında geçen konuşma şöyledir:

İ.M.: Beni Tağlip Hristiyanları hakkındaki görüşün nedir? Onların develerinden zekât alır mısın?

E.H.: Evet

İ.M.: Peki onlardan nasıl alırsın?

E.H.: Dört devesi olanlara bir şey gerekmez, beş olursa iki koyun gerekir. Zekât onlar için ikiye katlanır.

İ.M.: Koyunlarından, ineklerinden, mandalarından da böyle mi alırsın?

E.H.: Evet. Ömer b. El -Hattab'tan bize ulaştığına göre; o, zekâtı iki kat yaptı.³²⁷ Görüldüğü gibi Ebû Hanîfe görüşünü Hiz. Ömer'in uygulamasına dayandırmıştır.

2.9 Mûellefe-i Kulûb'a Zekât Verilmesi Konusu

Mûellefe-i Kulûb, kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen kimselerdir.³²⁸ İslâm Hukuku'na göre kendilerine zekat verilebilecek yerlerden biri de bunlardır. Konuyla ilgili Kur'an ayeti şöyledir: "Muhakkak ki; sadaka, Allah'tan bir farz olarak fakirler, miskinler (yoksullar) ve memurlar (zekât toplayıcılar) içindir. Ve kalpleri (İslâma) ısındırılacak olanlara ve kölelere (harcamaya) ve borçlulara ve Allah yolunda (olanlara) ve yolculara aittir..."³²⁹

³²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 188.

³²⁶ Fayda, Mustafa, *Hiz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, Marmara Üni. İlahiyat Fak.Yayınları, İstanbul, 1989, s. 150-153; Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanevî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 72.

³²⁷ Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Âsâr*, s. 91; eş-Şeybânî, *el-Asl*, II, 63.

³²⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû*, II, 871.

³²⁹ Tevbe, 9/60.

Hız. Peygamber'in kâfirlerden bir topluluğa kalpleri ısınsın, İslâm'a girsınler diye zekât verdiği sabittir. Sahih-i Müslim'de rivayet edildiğine göre, Hız. Peygamber, Ebû Sûfyan b. Harb (ö. 31/651-52), Safvan b. Ümeyye (ö. 41/661), Uyeyne b. Hısn (ö. 30/650), Ekra' b. Habis (ö. 33/653-54) ve Abbas b. Mirdas gibi kimselerden her birine ilk zamanlarda yüzer deve vermiştir. Yine Alkame b. Ulase (ö. 20/641)'ye, Huneyn ganimetlerinden mal vermiştir.³³⁰ Mûellefe-i Kulûba zekat verilmesi Hız. Peygamber'in vefatına kadar devam etmiştir.³³¹

Hanefilere göre herhangi bir maksatla kâfire zekât verilemez. Hız. Peygamber, İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslümanların sayıları az olduğu, düşmanın sayısı ve kuvveti çok olduğu zamanlarda zekât vermiştir. Fakat Allah tealâ, İslâm'ın ve Müslümanların üstün olduğu zamanlarda, Müslümanları kâfirlere zekât vermekten müstağni kılmıştır.³³² Hanefilerin bu görüşleri Hız. Ömer'e dayanmaktadır. Zira Hız. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde, Hız. Peygamber'in kendilerine hisse verdiği Uyeyne b. Hısn ve Akra' b. Habis bir arazi parçasının kendilerine verilmesini istemiş, Halife Ebû Bekir araziyi onlara vermiş ve bunu bir belgeyle sağlama bağlamıştır. Daha sonra onları o sırada mecliste olmayan Hız. Ömer'e göndermiştir. Hız. Ömer, kâğıdı ellerinden alarak onlara: "Müslümanlar az iken Rasulullah sizin kalplerinizi İslâm'a ısındırmak için zekâttan pay ayırıyordu. Bugün ise, Allah İslâm'ı sizlere muhtaç olmaktan kurtardı. Haydi, gidip çalışın..."³³³ demiştir.

Hanefilerin mûellefe-i kulûba zekât verilmesini kabul etmemelerinin gerekçesi, Hız. Ömer'in yukarıda anlatılan olayda belirttiği illetin ortadan kalkması meselesidir. Hanefiler bu konuda Hız. Ömer'in görüşünü kendilerine delil yapmış ve benimsemişlerdir.

2.10 Haccın Farziyeti

Bir kimseye hac farz olabilmesi için birtakım şartların bulunması gerekir. Hız. Ömer'e göre kendi haline münasip nakil vasıtası ve yolda yapacağı masraflara mukabil

³³⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhû*, II, 871.

³³¹ Biltacı, *Menhecu Ömer b. el-Hattâb Fî't-Teşrî*, s. 180.

³³² Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 871.

³³³ Biltacı, *a.g.e.*, s. 180; Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsû'atü fıkhi Ömer b. el-Hattâb*, Dârü'n-Neşâis, Beyrut, 1989, s. 471.

parası bulunmak (yani zâd ve râhileye kudret) bu şartlardandır. Ebû Hanîfe de bu görüşü benimsemiştir.³³⁴

Hac yapmak için gerekli şartları taşıyan kimse için hacın o sene içinde mi yapacağı ya da başka bir seneye tehir edip edemeyeceği (hacın fevrî mi yoksa ömrî mi olduğu) konusunda, Hz. Ömer şöyle demiştir: “Yol azığı ve bineğe malik olup da hacetmeyen kimselerin evlerini başlarına yıkayım diye içimden geçti. Vallahi, ben onları Müslüman olarak görmüyorum.” Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf, Hz. Ömer’in bu sözünü de delilleri arasında saymış; hac fevrî olarak farzdır, tehir eden günahkar olur demişlerdir.³³⁵

2.11 Evli Bir Adamın Gece Ve Gündüzleri İbadet Etmesi

Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819), Ebû Hanîfe’nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Bir kimsenin tek hanımı olsa ve bu kimse, günlerini devamlı oruç ve namazla geçirerek veya câriyelerle düşüp-kalkarak onu ihmal etse, hanım da bu durumdan davacı olarak hâkime başvurursa, hâkim her dört geceden bir geceyi bu kadının hakkı olarak belirler.”³³⁶

Ebû Hanîfe’nin burada Ka’b b. Sûr (ö. 36/656) hadisini delil getirmiştir. Bu haberin hikâyesi şöyledir: Bir kadın Hz. Ömer’e gelerek; “Benim kocam gündüzleri oruç tutar, geceleri namaz kılar,” demiş, Hz. Ömer de; “Kocan ne iyi bir insanmış,” diye cevap vermiştir. Kadın aynı sözleri tekrar ettikçe Hz. Ömer da aynı cevabı vermeye devam etmiştir. Bunun üzerine Ka’b b. Sûr: “Ey mü’minlerin emiri! Bu kadın kocasını şikâyet ediyor. Kocasının kendisiyle ilgilenmediğini söylüyor,” deyince, onun bu anlayış ve zekâsı Ömer’in hoşuna gitmiş ve ona; “Aralarında sen hükmet,” demiştir. Kâb da; “Bu eşi dört eşten biri gibi kabul ediyorum. Üç gece ve gündüzü diğer eşlere, bir gece ve gündüzü de ona tahsis ediyorum,” diye hükmetmiş, Hz. Ömer onu Basra kadılığına atamıştır.³³⁷ Görüldüğü üzere burada Ebû Hanîfe, Hz. Ömer’den etkilenmiş ve onun uygulamasını esas almıştır.

³³⁴ İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, I-II, thk. Mecdi Fethi es-Seyyid, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Kahire, 1418/1997, I, 410-411.

³³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 163-164.

³³⁶ Serahsî, *a.g.e.*, V, 221.

³³⁷ Serahsî, *a.g.e.*, V, 220-221.

2.12 Gayrimüslim Birinin Karısının Müslüman Olmasının Neticeleri

Kocası ehl-i kitap veya başka dine mensupken, kadın Müslüman olsa kâfir olarak kalan kocasına hâkim İslâma girmesini telkin eder, Müslüman olursa evliliğin devamına ters düşen herhangi bir şey olmadığı için kadın onun hanımıdır. İslâm'ı kabul etmezse Müslüman bir kadının kâfirin yanında kalması caiz olmadığı için hâkim onları ayırır.³³⁸ Bu ayrılma Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre bâin bir talâktır.³³⁹

Hanefilerin bu konudaki delilleri şöyledir: Rivayete göre Beyrûlmülk (kadın lider) Müslüman olmuştu. Ömer, kocasına Müslüman olmasının teklif edilmesini, Müslüman olmadığı takdirde aralarının ayrılmasını emretmiştir.³⁴⁰

2.13 Zinâ Eden Erkeklerle Kadının Bulundukları Yerden Sürgün Edilmeleri

İmam Ebû Hanîfe, “zina eden erkeğin sürgüne gönderilemeyeceği” görüşü ile İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849) tarafından hadislerle³⁴¹ muhalefet etmekle tenkit edilmiştir.³⁴² Fakat Ebû Hanîfe konuyla ilgili rivayetleri teker teker ele alıp inceleyince zina eden erkeklerle, zina eden kadına sopa cezası uygulamasının Allah (c.c)'ın Kitabında açıklandığını, sopa cezasını onların bekâr olmaları halinde söz konusu olduğu hükmünün ise mütevatir sünnetle sabit olduğunu görmüştür. Kur'ân'da bu cezaya ilaveten sürgün edileceklerine dair bir hüküm yoktur. O halde kat'i olan Kur'an ayeti üzerine zannî bir hüküm ilave olunamaz. Zina eden erkeklerle kadın muhsan olduklarında mütevatir sünnete göre cezaları recm olunmaktadır. Ebû Hanîfe, bazı hadislerde yer alan sürgün cezasını kamu maslahatının gerektirdiği durumlarda ahlaksız ve edepsiz olan kişileri o bölgeden uzaklaştırma kabilinden saymıştır. Ebû Hanîfe, zina eden kişinin sürgüne gönderilerek kamu yararını sağlama meselesinin de şartlara göre değişebileceğini ve sürgüne gönderme durumunda daha zararlı bir sonuç ortaya çıkacaksa hafif olan zarara dönülebileceğini savunmuş ve bu görüşünü de Hz. Ömer'in uygulamasına dayandırmıştır. Hz. Ömer, Rabia b. Umeyye b. Halef'i içki içtiği için Hayber'e sürgün edince, Rabia Hayber'den kaçıp Heraklius'a sığınıp Hristiyan

³³⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhû*, VII, 622.

³³⁹ Kudûrî, *Kudûrî Metin ve Tercümesi*, çev. Süleyman Fâhir, s. 258; Zuhaylî, *a.g.e.*, VII, 622.

³⁴⁰ eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*, IV, 1-7; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 46.

³⁴¹ İlgili hadisler için bkz. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, I-XXVI, thk. Muhammed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrut, 1427/2006, XX, 80, Hadis No: 37276, 37277.

³⁴² İbn Ebî Şeybe, *aynı yer*.

olmuştur. Bunun üzerine, Hz. Ömer: “Bundan sonra hiçbir Müslümanı sürgünle cezalandırmayacağım” demiştir.³⁴³

2.14 Zinâ Cürmünde Şahitlik İçin Adâlet Şartı

Her türlü şahitlikte adâletin şart oluşunda hukukçular arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Şahit kişinin âdil, dürüst olması gerekir. Âyette “...ve içinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit yapın...”³⁴⁴ ve “...eğer bir fâsık size bir haber getirirse onu tahkik edin...”³⁴⁵ buyurulmaktadır.³⁴⁶

Hanefiler de adâleti şöyle tarif etmiştir: İslâmın emirlerine muvafık şekilde yürümek, mutedil bir akla sahip olmak ve nefsin telkinlerine karşı koymaktır.³⁴⁷ İslâm hukukçuları, adaletin varlığı (sübûtu) hususunda farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Ebu Hanife ile zahirîlere göre, adalet, aksi ispatlanana kadar şâhitte var sayılır. Bir başka ifadeyle meşhûdun aleyh (aleyhinde şahitlikte bulunulan kişi) şahidin yalan söylediğini ispatlayana, onun şehâdetini çürütene kadar şahit âdildir, hâkim, şahidin adil olup olmadığını araştırmaz. Ebu Hanife’nin delili; Rasulullah (s.a.v.)’dan mervî “İnsanlar birbirleri hakkında âdildirler. Ancak kazif suçu sebebiyle hakkında hadd cezası uygulananlar müstesnâdır.” hadis-i şerifi ile Hz. Ömer’in Ebu Musâ El-Eşarî’ye gönderdiği mektuptaki “Müslümanlar birbirleri hakkında doğru konuşan kişilerdir. Ancak yalan şahitliği sâbit olan veya kazif sebebiyle doğru söyleyeceği şüpheli olanlar hariçtir.” ifadeleridir.³⁴⁸

2.15 Kıtlık Zamanında Yapılan Hırsızlık

Rivayete göre kıtlık zamanında, başkasına ait bir deveyi kesen iki adam, kestikleri deve ile birlikte Hz. Ömer’e getirilmiştir. Hz. Ömer, deve sahibine aynı vasıflarda iki deve teklif etmiş ve “kıtlık zamanında el kesme cezası uygulamayız” demiştir.³⁴⁹ Hz. Ömer’in haddi zaruret sebebiyle uygulamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü

³⁴³ Harisî, Muhammed Kasım Abduh, *Mekânetü'l İmâm Ebû Hanîfe Beyne'l-Muhaddisin*, Câmiatu'd-Dirasati'l-İslamiyye, Pakistan, 1413/1993, s. 360.

³⁴⁴ Talâk, 65/2.

³⁴⁵ Hucurât, 49/6.

³⁴⁶ Udeh, Abdulkadir, *et-Teşrî'u-Cinâiyyü'l-İslâmî Mukârenen bi'l-Kânûni'l-Vaz'î*, I-II, Dâru'l-Kâtib el-Arabî, Beyrut, ts., II, 401.

³⁴⁷ Udeh, *a.g.e.*, II, 402.

³⁴⁸ Udeh, *a.g.e.*, II, 404.

³⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 140; Kal'acî, *Mevsû'atü fıkhi Ömer b. el-Hattâb*, s. 491; Farklı rivayetler için bkz. Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 171; Biltacı, *Menhecü Ömer b. el-Hattâb Fî't-Teşrî*, s. 244.

kıtlık zamanları zaruret zamanlarıdır.³⁵⁰ Hanefiler de kıtlık zamanında el kesme cezasının uygulanmayacağı görüşünü benimsemişlerdir.³⁵¹

2.16 Kıyas Hakkı Sahiplerinden Birinin Affetme Yetkisi

Ebu Hanîfe'ye göre kıyas hakkı sahibi bir tek ve ehliyet sahibi birisi ise o affa yetkilidir. Af yetkisini kullanırsa, derhal hüküm ifade eder, isterse diğer hak sahipleri affetmesinler. Delilleri ise; kıyas hakkı, hak sahipleri arasında müşterektir. Birisi bu hakkından vazgeçince kıyas da düşer. Çünkü kıyas bölünmesi imkânsız bir haktır, suçlunun bir kısmını öldürmek bir kısmını da canlı tutmak mümkün değildir. Affetmek takvaya daha yakın ve kıyası talepten daha üstündür. Onun içindir ki affetmekle kıyas talebi beraber bulununca af tercih edilir.³⁵²

Hanefilerin bu konudaki delili ise yine Hz. Ömer'den yapılan şu rivayettir: Bir kimseyi öldürmüş bir adam getirilmiş, maktulün velileri de kıyasını istemişlerdir. Ama maktulün hanımı -aynı zamanda katilin kız kardeşidir- ben hakkımdan vazgeçtim demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer “Ey büyük Allah'ım! Çok şükür kâtil kurtuldu” demiştir. Kâtade (ö. 54/674)'den de şu rivayet edilmiştir: Hz. Ömer'e birini öldüren bir adamın davası arz edilmiştir. Duruşmaya maktulün velileri getirilmiş, içlerinden bazıları suçluyu bağışlamışlardır. Bunun üzerine Halife Ömer, İbnu Mes'ûd'a, “Mesele hakkında ne dersin?” diye sorunca, İbnu Mes'ûd “Suçlu öldürülmekten kurtuldu” demiş, Hz. Ömer de sırtını okşamış ve “İlimle dolu olmak her şeye yeter” demiştir.³⁵³

2.17 Zımmîyi Öldüren Müslümana Kıyas Uygulanması

Ebû Hanîfe; Yahudi, Hristiyan ve Mecusi'nin diyetinin, her bir Müslümanın diyetiyle eşit olduğunu, bir gayrimüslimi öldüren Müslümana da kıyas gerekeceğini belirtmiştir.³⁵⁴ Ebû Hanîfe “...(öldürülen) sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet gerekir...”³⁵⁵ ayetinde yer alan “ailesine verilecek bir diyet” ifadesinin tam bir diyeti ifade ettiğini veya burada Müslüman olan veya olmayan ayırımına gidilmediğini söylemiştir.³⁵⁶

³⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 140.

³⁵¹ Serahsî, *aym yer*.

³⁵² Udeh, *et-Teşrî'u-Cinâiyyü'l-İslâmî Mukârenen bi'l-Kânûni'l-Vaz'î*, II, 160.

³⁵³ eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*, IV, 384-386; Udeh, *a.g.e.*, II, 160.

³⁵⁴ eş-Şeybânî, *a.g.e.*, IV, 322-323; Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Âsâr*, s. 220.

³⁵⁵ Nisâ, 4/92.

³⁵⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XXVI, 131.

Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşünün yine Hz. Ömer'le aynı doğrultuda olduğunu görülmektedir. Ömer b. El-Hattab Hire ehlinde bir Hristiyanı hile yaparak öldüren Müslümanın öldürülmesini emretmiş ve bu yüzden o adam öldürülmüştür. Bu rivayet; mezhebin, zimmînin diyeti konusundaki görüşünü açıklayan İmam Muhammed'den nakledilmiştir. Ebû Hanîfe, görüşünü ayetin yanında, Hz. Ömer ile desteklemiştir.³⁵⁷

2.18 Müdebber Kölenin Seçimi

Müdebber, azad olması mevlâsının vefatına muallâk bulunan köle demektir.³⁵⁸ Müdebber köle konusunda İbn Ebu Şeybe, Câbir İbn Abdillâh (ö. 74/694)'ın rivayetiyle; Peygamber (s.a.v.) hürriyetine kavuşturulması efendisinin ölümüne bağlanmış olan müdebber köleyi sattı, demiştir.³⁵⁹ İbn Ebu Şeybe, Hz. Peygamber'in müdebber köleyi sattığını ve Ebu Hanîfe'nin hadise muhalefet ettiğini söylemiştir.³⁶⁰ Muhammed b. Ali el-Bakır (ö. 114/733), Câbir İbn Abdillâh 'dan rivayet edilen hadisi bildiğini ve hadiste sadece müdebber kölenin hizmetinin satılmasından söz edildiğini ifade etmiştir.³⁶¹

Ebu Hanîfe'ye göre borçlu olan efendinin müdebber kıldığı kölenin hizmetinin satışı, kölenin mülkiyetinin satışı değildir ve efendinin müdebber kıldığı kölesini satma hakkı yoktur. Ebu Hanîfe bu görüşünü Hz. Ömer'in müdebber kılınan bir cariye'nin satışını birçok sahabenin huzurunda reddetmesine dayandırmıştır.³⁶²

2.19 Davada Yemin Konusu

Bir davacı, davalıdan davası hakkında yemin istese, kadı da bunun üzerine davalıya yemin ettirse, davacı daha sonra davası için yeni bir delil getirirse, Ebû Hanîfe bu delili kabul etmiştir. Çünkü o: "Ömer b. El-Hattab ve Şureyh'in, -Yalan bir yemin adil bir delilden daha çok reddedilmeye layıktır- dedikleri bize ulaşmıştır." demiştir.³⁶³

³⁵⁷ eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*, IV, 345; Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Âsâr*, s. 220; Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 132-133.

³⁵⁸ Bilmen, Ö.Nasuhi, *Hukuku İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 347.

³⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XX, 60, Hadis No: 37222.

³⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *aynı yer*.

³⁶¹ Harisî, *Mekânetü'l-İmâm Ebû Hanîfe Beyne'l-Muhaddisin*, s. 338.

³⁶² Harisî, *aynı yer*.

³⁶³ Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim el-Ensârî, *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, *Matbaatü'l-Vefâ*, Mısır 1357/1938, s. 80, 81.

2.20 Mirasçı Olmanın Sebepleri

Mîras, varislere intikal eden mal ve haklar demektir.³⁶⁴ Buna irs veya tîras da denmektedir. İrse müstahik olan kimseye vâris, vârise intikal eden mala mevrûs, vârisine malı intikal eden ölüye müverris, birini bir ölüye vâris kılmaya da tevrîs denmektedir.³⁶⁵

Bir kimsenin diğerine vâris olabilmesi için bazı sebeplerin bulunması gerekmektedir. İslâm tavârûs için üç sebep kabul eylemiştir: Hısımlık, evlilik bağı ve velâ.³⁶⁶

Hısımlar, ashâbu'l-ferâiz, asabe ve zevi'l-erhâm sınıflarına ayrılmışlardır.³⁶⁷ Bunlardan ashâbu'l-ferâiz ve asabenin mirasçı olacağı ittifakla kabul edilmiştir. Zevi'l-erhâmın vâris olup olmayacağı konusu ise müctehidler arasında ihtilaflıdır.³⁶⁸ Hz. Ömer'e göre sırası gelirse bunlar da vâris olur. Ebû Hanîfe'nin görüşü de böyledir.³⁶⁹

2.21 Satıcının Görme Muhayyerliği

“Satıcının Görme Muhayyerliği” konusunun Hz. Ömer'in, Ebû Hanîfe üzerindeki etkisini açık bir şekilde ortaya koyduğu düşünüldüğünden, bu konu çalışmanın son örneği olarak seçilmiştir. Ebû Hanîfe, bu konuda, daha önce farklı düşündüğü halde kendisine ulaşan rivayet sebebiyle önceki görüşünden rücu etmiştir. Rivayet Hz. Osman ile ilgili olup, ictihadda bulunan ise Hz. Ömer'dir.

Bir kimse görmediği bir malını satarsa Ebû Hanîfe'nin ilk görüşüne göre malı gördüğünde muhayyerlik hakkı vardır. Sonraki görüşüne göre ise muhayyerlik hakkı yoktur. Ebû Hanîfe'nin görüş değiştirmesinin sebebi, Hz. Osman ile ilgili rivayetin kendisine ulaşmış olmasıdır.³⁷⁰ Hz. Osman'ın görmediği bir malı satması ve malı gördükten sonra muhayyerlik iddia etmesini Hz. Ömer doğru bulmamıştır. Ebû Hanîfe, Hz. Ömer'in bu ictihadı kendisine ulaştığında görüşünü değiştirerek buna uygun fetva

³⁶⁴ Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, I, 421.

³⁶⁵ Bilmen, “*Hukuku İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye*” *Kamusu*, V, 209.

³⁶⁶ Karaman, *a.g.e.*, I, 421.

³⁶⁷ Ashâbu'l-ferâiz, mirastan hisseleri nassan muayyen olan vârisleridir; asabe, ashâbu'l-ferâizle beraber bulundukları halde onların sehimlerinden mütebaki kalan terikeye müstahik olan ve ashâbu'l-ferâiz bulunmadığı takdirde terikenin tamamını ihraz eden yakınlarıdır; zevi'l-erhâm ise farz sahipleri ve asabenin olmadığı durumda bunların dışında kalan hısımlardır. Bkz. Bilmen, *a.g.e.*, V, 207-208; Karaman, *a.g.e.*, I, 422.

³⁶⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, II, 416.

³⁶⁹ Karaman, *a.g.e.*, I, 475.

³⁷⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 70-71.

vermiştir.³⁷¹ Burada vurgulanmaya çalışılan Ebû Hanîfe'nin, Hz. Ömer'den dolayı görüşünü değiştirmesidir. Bu örnek Hz. Ömer'in Ebû Hanîfe'ye olan etkisini göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü burada Ebû Hanîfe'nin Hz. Ömer sebebiyle görüşünü değiştirmesinin yanında daha çarpıcı ve ilginç bir nokta bulunmaktadır. Soner Duman, "Ebû Hanîfe'nin İctihadlarındaki Değişim" konulu makalesinde şöyle demiştir: "Müctehidlerin görüşlerinden rücu etmesinde en önemli faktörlerden biri olarak görülen –rivayet malzemesi- ilginç bir şekilde Ebû Hanîfe'nin rücûlarında cılız bir etkiye sahip görünmektedir. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Hanîfe'nin kırk iki meseledeki rücûsu içinden yalnızca iki tanesi rivayete dayanmaktadır. Yine ilginçtir ki: Ebû Hanîfe, fikhî herhangi bir görüşünü sonradan rastladığı -nebevî hadis- sebebiyle terk etmemiştir. Zira iki rücûya esas teşkil eden rivayet de sahabeye ilişkindir."³⁷²

Diğer müctehidlerin görüş değiştirmesinde çok önemli bir yere sahip olan rivayetler Ebû Hanîfe'de neredeyse hiç etkili olmamışken, sadece iki rivayet ve bu rivayetlerden dolayı da iki görüş değişikliği mevcuttur. Hz. Ömer'in Ebû Hanîfe'nin fikhına ve onun kuruculuğu altında Hanefî mezhebine olan etkisi bu örneklerle birlikte daha net olarak görülmüştür.

³⁷¹ Duman, "Ebû Hanîfe'nin İctihadlarındaki Değişim (Kaynaklar-Sebepler-Analiz)", s. 443.

³⁷² Duman, *aynı yer*.

SONUÇ

İslâm tarihinde “Emîru’l-Mü’minîn” unvanıyla anılan ilk halife olan Hz. Ömer ve Hanefî mezhebinin kurucusu İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, derin bilgi birikimleri ve fikhî tecrübeleriyle İslâm Hukuk İlminin usûl ve kaidelerinin oluşumuna büyük katkıda bulunmuşlardır. Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe toplum hayatının farklılaşan ihtiyaçlarına, yine bu toplumun bireylerinin maslahatını gözeterek, naslarla belirlenmiş hukukî sınırlar içerisinde en güzel şekilde cevap vermişlerdir.

Ebû Hanîfe’nin; fıkıh ilmindeki yeri ve isabetli ictihadlarıyla kendi devrindekilere olduğu kadar, kendinden sonraki müçtehitlere de tesir etmiş olan Hz. Ömer’den istifade etmesi ve etkilenmesi kaçınılmazdır. Ebû Hanîfe’nin fikhî uygulamalarında ve ictihâd usulünde Hz. Ömer’den ne derece etkilendiğinin ortaya çıkarılması amacıyla hazırladığımız “Hz. Ömer’in Ebû Hanîfe’nin Fıkına Etkisi” konulu tezimiz ile özetle şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe’nin hüküm istinbâtındaki metodlarını etkileyen ortak özellikleri ana hatlarıyla ele alındığında; istişareye büyük önem verdikleri görülmüş ve “Fıkıh Akademisi”³⁷³ olarak tabir edilen “ictihâd şûrâsı”nın Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe tarafından etkin olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Hz. Ömer zihnine takılan fikhî meselelerde sahâbeye danışarak, meseleyi onlarla tartışarak çözüme kavuştururken, Ebû Hanîfe de hakkında hüküm verilmesi gereken olayları talebeleriyle müzakere ederek sonuçlandırmayı ilke edinmiştir. Bunun yanında Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe; meselelere akılcı ve insan merkezli yaklaşımlarda bulunmuşlar ve bu yaklaşımlarının etkisiyle “re’y”, “kıyas”, “istihsan” ve “maslahat”ı sık sık kullanmışlardır.

Hz. Ömer’in, Ebû Hanîfe’nin fıkına olan etkisine gelince, hicri 17. yüzyılda Hz. Ömer’in emriyle kurulan, siyasi, sosyal ve kültürel hadiselerin merkezi konumunda olan Kûfe şehri, bu etkinin ilk basamağını oluşturmuştur. Hz. Ömer’in bazı sahabîleri göndererek ilim merkezi olmasına katkı sağladığı bu şehir, Ebû Hanîfe’nin ilmini elde ettiği ve ictihâd mantığının olduğu şehir olması yönüyle Ebû Hanîfe’nin fıkıh hayatında çok ayrı bir yere sahip olmuştur.

³⁷³ Bkz. Hamîdullah, Muhammed, “Ebû Hanîfe’nin İslâm Hukukunu Tedvin İçin Kurduğu Akademi”, çev. Kemal Kuşcu, *İslâm Hukuku Etüdleri (Makaleler Külliyyatı)*, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 178, 188, vd.

Hiz. Ömer ve Ebû Hanîfe, devirlerinin şartlarının da bir gereği olarak, Kitab'ı koruma, hadisi çelişkilerden arındırma amacıyla, hadislerin kabulü konusunda büyük titizlik göstermişlerdir. Hüküm kaynağı olacak hadis, Hiz. Ömer tarafından Kur'an'a arz edilmiş, Ebû Hanîfe tarafından da Kitab'a ve fakihlerce malûm olan sünnete arz edilmiştir. Fıkhi bir meseleyi çözüme kavuştururken, ana kaynaklardan sonra sıra ictihâd etmeye gelince, Hiz. Ömer ve Ebû Hanife "kıyas" ve "istihsan"a ayrı bir önem vermişlerdir. Hiz. Ömer kıyas ve istihsan kaidelerini ortaya koymuş, Ebû Hanîfe de bu kaideleri sistemleştirerek İslâm Hukuku'na kazandırmıştır.

Ebû Hanîfe'nin fikhî uygulamalarında ve ictihâd usulünde Hiz. Ömer'den ne derece etkilendiğinin ortaya çıkarılması amacıyla ele aldığımız örnekler, şüphesiz Hiz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin tüm uygulamaları incelenerek elde edilmiş değildir. Böyle bir inceleme özel ve kapsamlı bir çalışma gerektireceğinden, tezimizin sınırlılıkları ve amacı doğrultusunda bazı örnekler değerlendirilmiştir. Söz konusu örnekler incelendiğinde:

"Teyemmüm", "Teravih Namazı", "Makam-ı İbrahim'de İki Rekât Namaz Kılmanın Vacip Oluşu", "Ölen Kadının Cenaze Namazı", "Hristiyan Beni Tağlib Kabilesinden Zekât Alınıp, Alınmayacağı Konusu", "Haccın Farziyeti", "Evli Bir Adamın Gece Ve Gündüzleri İbadet Etmesi", "Gayrimüslim Birinin Karısının Müslüman Olmasının Neticeleri", "Zinâ Cürmünde Şahitlik İçin Adâlet (Doğruluk) Şartı", "Kıyas Hakkı Sahiplerinin Çokluğunda Bir Kişi Affa Yetkili Midir?", "Müdebber Kölenin Seçimi" ve "Davada Yemin Konusu" konularında Ebû Hanîfe, hükümlerini Hiz. Ömer'den ulaşan rivayetlere dayandırmıştır. *"Savaştan Elde Edilen Ganimetin Taksimi", "Zina Eden Erkek ve Kadının Bulundukları Yerden Sürgün Edilmeleri", "Kıtlık Zamanında Yapılan Hırsızlık" ve "Müellefe-i Kulûb'a Zekât Verilmesi"* örneklerinde ise Ebû Hanîfe; Hiz. Ömer'in insan unsurunu ön plana çıkardığı, Müslümanların maslahatını gözettiği uygulamalarını esas almıştır.

"İstiska Namazı", "Saime Atlardan Zekât Alınması Konusu", "Zimmîyi Öldüren Müslümana Kıyas Uygulanması" ve "Mirasçı Olmanın Sebepleri" örnekleri Ebû Hanîfe'nin Hiz. Ömer ile aynı doğrultuda çözümlediği uygulamalardır.

"Satıcının Görme Muhayyerliği" örneği ise Ebû Hanîfe'nin Hiz. Ömer'den dolayı, daha önce verdiği bir hükümden rücu ettiği bir uygulamadır. Ebû Hanîfe'nin

kırk iki meseledeki rüçû'u içinden yalnızca iki tanesinin rivayete dayanması ve bu iki rivayetten birinin Hz. Ömer'den ulaşmış olması oldukça dikkat çekicidir.

Sonuç olarak; Hz. Ömer ve Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbâtındaki metodlarını etkileyen ortak özelliklere sahip olduğu, Ebû Hanîfe'nin fıkıh silsilesi, fikhî uygulamaları ve fıkıh usulüyle Hz. Ömer'den büyük ölçüde etkilendiği görülmüştür.

KAYNAKLAR

- AHMED NAİM (ö. 1934) – KÂMİL MİRAS (ö. 1957), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- ALGÜL, Hüseyin- Şahin, Ahmed, *Dört Halife ve İslâm Büyükleri*, Tercüman İslâmî Eserler Serisi-3, İstanbul, 1986.
- ALTUN, İsmail, “Ehl-i Beyt’te Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Sevgisi”, *Atatürk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2013, S. 39, ss. 265-292.
- APAYDIN, H. Yunus, “İctihad”, *DİA*, 2000, XXI, ss. 432-445.
- _____, “Bir Muhafazakar Reycilik Teorisi: Ebû Hanîfe”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2002, c. 15, S. 1-2, ss. 143-147.
- AYDIN, Abdullah, *İslâm’ın İkinci Halifesi, Hz. Ömer*, Müjde Yayınevi, İstanbul, ts.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Alî (ö. 463/1071), *Şerefü Ashâbi’l-Hadîs*, thk. Mehmed Saîd Hatîboğlu, Ankara Üni. Basımevi, Ankara, 1971.
- BÂCÎ, Ebu’l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa’d b. Eyyub b. Vâris (ö. 474/1081), *Kitâbu’l-Müntekâ fî Şerhi Muvatta*, I-VII, Matbaatü’s-Saade, Mısır, h.1332.
- BAKKAL, Ali, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2012.
- _____, “Ebû Hanîfe’nin İstihsan Anlayışı”, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu*, Bursa, Türkiye, 13-14 Kasım 2005, c. I, ss. 273-304.
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892), *Futûhu’l-Buldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ’- Ömer Enîs et-Tabbâ’, Müessesetu’l-Meârif, Beyrut, 1407/1987.
- _____, *Ensâbu’l-Eşrâf*, I-XIII, Darü’l-Fikr, Beyrut, 1996.
- BEŞER, Faruk, “Ebû Hanîfe’nin Kur’ân Anlayışı”, *Usûl Dergisi*, 2004, S. 1, ss. 7-34.
- BİLMEN, Ö.Nasuhî (ö. 1971), *Hukuku İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, ts.
- BİLTACÎ, Muhammed, *Menhecu Ömer b. el-Hattâb Fî’t-Teşrî*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, y.y., 1970.
- BLANKINSHIP, Khalid Yahya, “Umar”, *EIMW*, II, 705-705, New York, 2004.
- BUHÂRÎ, Alaüddin Abdulaziz b. Ahmed (ö. 730/1330), *Keşfu’l-Esrar*, I-IV, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut, ts.

- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh b. İsmâil (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, Beyti'l-Efkârî'd-Devletîyye, Riyad, 1998.
- ÇAKIN, Kamil, "Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi", *Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1995, c. 34, S.1, ss. 237-262.
- ÇELİK, Ali, "Hz. Ömer'in Hadisçiliği", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995, S.2, ss. 253-275.
- DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud ed-Dîneverî (ö. 281/894), *el-Ahbârü't-Tivâl*, thk. Filâdimîr Circâs, Leyden, 1888.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.
- DUMAN, Soner, "Ebû Hanîfe'nin İctihadlarındaki Değişim (Kaynaklar-Sebepler-Analiz)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, S.19, ss. 441-465.
- EBÛ YÛSUF, Yakub b. İbrahim el-Ensârî (ö. 182/798), *Kitabu'l-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Âfganî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1355/1936.
- _____, *Kitâbü'l-Harâc*, Dâru'l- Maârifet, Beyrut, 1399/1979.
- _____, *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Matbaatü'l-Vefâ, Mısır 1357/1938.
- _____, *er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Âfganî, Lecnetü İhyâil-Maârifî'n-Numâniyye, Mısır, ts.
- EBÛ ZEHRÂ, Muhammed (ö. 1394/1974), *Ebû Hanîfe, Hayatuhu ve Asruhu, Ârâuhû ve Fıkhuhu*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, y.y., 1947.
- _____, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdulkadir Şener, Fecr Yayınları, Ankara, 1997.
- ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998.
- ERTEN, Hayri, "Hz. Ömer Döneminde Toplumsal Dönüşme", *Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1996, S.6, ss. 297-308.
- FAYDA, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1989.
- _____, "Ömer", *DİA*, 2007, XXXIV, ss. 44-51.
- GAZNEVÎ, Sirâcuddîn Ebû'l-Hafîs (ö. 773/1372), *el-Ğurrettü'l-Munîfe fî Tahkîkî'l-İmam Ebî Hanîfe*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut, 1406/1986.

- GEZGİN, A.Galip, *Özgün Bir Kur'an Yorumu - Hz. Ömer Örneği*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009.
- GOLDZİHER, Ignaz, *Die Zâhiriten (Ihr Lehrsystem Und Ihre Geschichte)*, Leibzig, 1884.
- HALLÂF, Abdulvehap (ö. 1375/1956), *Masâdiru't-Teşrî'i'l-İslamî Fîmâ Lâ Nassa Fîhi*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1994.
- _____, *Usûlü'l Fıkıh*, Resalah Publishers, Beyrut, 2004.
- HARİSÎ, Muhammed Kasım Abduh, *Mekânetü'l İmâm Ebû Hanîfe Beyne'l-Muhaddisin*, Câmîatu'd-Dirasati'l-İslamiyye, Pakistan, 1413/1993.
- HAMÎDULLAH, Muhammed (ö. 2002), "Ebû Hanîfe'nin İslâm Hukukunu Tedvin İçin Kurduğu Akademi", çev. Kemal Kuşcu, *İslâm Hukuku Etüdleri (Makaleler Külliyyatı)*, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984.
- _____, "Ebû Hanîfe ve Eseri", çev. Kemal Kuşcu, *İslâm Hukuku Etüdleri (Makaleler Külliyyatı)*, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984.
- HASSAN, Ahmed (ö. 1996), *İslâm Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu – Hüseyin Esen, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- İBN ABDİLBER, En-Nemerî (ö. 463/1071), *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi*, I-II, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zuheyri, Dâru İbni'l-Cevzi, Riyad, 1414/1994.
- İBN ABDÜRABBÎH, Ahmed b. Muhammed (ö. 328/940), *el-İ'kdu'l-Ferîd*, I-IX, thk. Müfid Muhammed Kamîha, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), *el-Musannef*, I-XXVI, thk. Muhammed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrut, 1427/2006.
- İBN'ÜL-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), *Menakıbu Emiri'l-Mü'minin Ömer b. El-Hattab*, Daru İbn Haldûn, İskenderiyye, ts.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasan (ö. 630/1232), *el-Kâmil fî't-Tarih*, I-X, thk. Ebû'l-Fida' Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.
- İBN HALDÛN, Veliyy ed-Dîn Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Mukaddimetu İbn Haldûn*, I-II, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dâru Ya'rib, Dimaşk, 2004.

- İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, I-VIII, el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emîriyye, Bulak-Mısır, h. 1315.
- İBN-İ KAYYİM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 751/1350), *İ'lâmü'l-Muvakkı'în an Rabbi'l-Âlemîn*, I-VII, Dar İbni'l-Cevzi, y.y., 1423.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fida' İsmail (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XX, thk. Muhammed Hassan Ubeyd, Dâr İbn Kesîr, Beyrut, 1431/2010.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *el-Ma'ârif*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İBN RÜŞD, Muhammed b. Ahmed (ö. 595/1199), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, I-II, thk. Mecdi Fethi es-Seyyid, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, Kahire, 1418/1997.
- İBN SA'D, Muhammed (ö. 230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l Hanci, Kahire, 2001.
- KÂFİYECÎ, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân (ö. 879/1474), *et-Teyisr Fî Kavaidi İlmi't-Tefsir*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin Zehebi, Mektebetü'l Kudsi, Kahire, 1998.
- KAL'ACÎ, Muhammed Revvâs, *Mevsû'atü fıkhi Ömer b. el-Hattâb*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1989.
- KAMALI, Mohammed Hashim, "İstihsân and the Renewal of Islamic Law", *Islamic Studies*, 2004, c. 43, S. 4, ss. 561-581.
- KANDEHLEVÎ, M.Yusuf (ö. 1384/1965), *Muhtasar Hayatü's-Sahabe*, çev. Mustafa Kasadar - Osman Kara - Rahmi Eyidenbilir, Ravza Yayınları, İstanbul, 1993.
- KARAMAN, Hayrettin, *İslâm Hukukunda İctihad*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- _____, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- _____, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- KESKİOĞLU, Osman (ö. 1989), *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- KEVSERÎ, M.Zahid (ö. 1951), *Hanefî Fıkının Esasları*, çev. Abdulkadir Şener – M.Cemal Sofuoğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

- KILIÇ, Yusuf, *İslâm Fıkıh Mezheplerinin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler*, Emre Matbaası, İstanbul, 1997.
- KILIÇER, M. Esat, “Ehl-i Re’y”, *DİA*, 1994, X, ss. 520-524.
- KOÇAK, Muhsin, “Hz. Ömer ve Fıkıhı”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 1982.
- _____, *İslâm Hukuku’nda Hükümlerin Değişmesi Açısından Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları*, Kardeşler Ofset ve Matbacılık, Samsun, 1997.
- _____, – Dalgın, Nihat - Şahin, Osman, *Fıkıh Usûlü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.
- KOÇYİĞİT, Talât (ö. 2011), *Hadîs Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1988.
- KÖSE, Saffet, “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, S.7, ss. 13-50.
- KUDÛRÎ, Ebû’l-Hasen Ahmed b. el-Kudûrî el-Bağdâdî, (ö. 428/1037), *Kudûrî Metin ve Tercümesi*, çev. Süleyman Fâhir, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- _____, *Kudûrî Metni Tercemesi*, çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul, ts.
- MÂLİK B. ENES, Ebû Abdullah el-Asbahi (ö. 93/179), *Muvatta’ bi Rivayeti Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, thk. Abdulvehhâb Abdullatif, Vezâretu’l-Evkâf el-Meclisu’l-Alâ Li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kahire, 1414/1994.
- MARTİN, Richard C., “Maslaha”, *EIMW*, II, 440-440, New York, 2004.
- MEKKÎ, el-Muvaffak b. Ahmed (ö. 568/1172), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, I-II, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut, 1981.
- MEMDUHOĞLU, Adnan, “Sahabenin İctihad Anlayışı”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2008.
- MÜSLİM, el-İmâm Ebu’l-Huseyn b. El-Haccâc (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, I-II, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Faryabi, Daru Taybe, Riyad, 2006.
- ÖMERÎ, Nâdiye Şerif, *İctihâdu’r-Resûl*, Müessesetü’r-Risâle, y.y., ts..
- ÖNDER, Muharrem, “Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2000.

- _____, “İstihsan Kavramının Ortaya Çıkışı”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, S.7, ss. 181-208.
- ÖZ, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, *DİA*, 1994, X, ss. 498-501.
- ÖZEL, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.
- ÖZKAN, Mehmet, “Hanefî Mezhebine Göre Uygulama Açısından İbadet Konularındaki İçtihatlar”, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2006.
- PEKCAN, Ali, “İmam A’zam Ebû Hanîfe’nin Kişisel ve Toplumsal Yaşamına Bir Bakış”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, S. 19, ss. 11-43.
- RÂMEHÜRMÜZÎ, Hasen b. Abdirrahman (ö. 360/971), *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Daru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984.
- SAYMERÎ, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Muhammed (ö. 436/1045), *Ahbaru Ebi Hanîfe ve Ashabuhu*, Alamü'l-Kütüb, Beyrut, 1985.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, I-XXXI, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1989.
- _____, *Usûlü's-Serahsî*, I-II, thk. Ebûl-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993.
- SCHACHT, Joseph, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford University Press, London, 1967.
- SHARON, Moshe, “Ahl Al-Bayt-People Of The House”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 1986, c. VIII, ss. 169-184.
- SYAMSUDDİN, Sahiren, “Ebû Hanîfe’nin Âhad Hadisi İslâm Hukuku’nun Bir Kaynağı Olarak Kullanması”, çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2003, c. VII/2, ss. 319-331.
- ŞA’BÂN, Zekiyyüddin, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslamî*, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, 1971.
- ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfîî (ö. 204/819), *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1357/1938.
- ŞA’RÂNÎ, Abdülvehhâb (ö. 973/1565), *Kitâbu'l-Mîzân*, I-III, thk. Abdurrahman Umeyre, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1989.
- ŞEHRÎSTÂNÎ, M.Abdulkerim (ö. 548/1153), *El-Milel ve'n-Nihal (İslâm Mezhepleri)*, çev. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

- ŞENER, Abdulkadir, *Kıyas İstihsan İstislah*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1971.
- ŞENER, Mehmet, *İslâm Hukukunda Örf*, y.y., İzmir, 1987.
- ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen (ö. 189/805), *el-Câmiu's-Sağîr*, [Abdülhayy el-Lüknevî (v. 1304.h) 'nin şerhi "en-Nâfiu'l-Kebîr" ile birlikte], İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi, 1411/1990.
- _____, *Kitâbu'l-Âsâr*, I-II, thk. Hâlid el-Avvâd, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt, 2008.
- _____, *el-Asl*, I-XII, thk. Muhammed Boynukalin, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2012.
- _____, *Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*, I-IV, thk. Mehdî Hassan Keylânî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ts.
- ŞİBLÎ, Mevlânâ (ö. 1914), *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, I-IV, çev. Ömer Rıza Doğrul, Eser Matbaacılık, İstanbul, 1974.
- ŞİMŞEK, Murat, "Ehl-i Re'y Fıkıh Ekolünün Temsilcisi Ebû Hanîfe", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, S. 19, ss. 45-67.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (ö. 310/923), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk – Târîhu't-Taberî*, nşr. Ebû Suhayb el-Keremî, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Ürdün, ts.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 2005.
- UDEH, Abdulkadir (ö. 1954), *et-Teşrî'u-Cinâiyyü'l-İslâmî Mukârenen bi'l-Kânûni'l-Vaz'î*, I-II, Dâru'l-Kâtib el-Arabî, Beyrut, ts.
- UZUNPOSTALCI, Mustafa, "Ebû Hanîfe", *DİA*, 1994, X, ss. 131-138.
- ÜNAL, İ.Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- WEISS, Bernard, "Interpretation in Islamic Law: The Theory of İjtihād", *The American Journal of Comparative Law*, 1977, c. 26, S. 2, ss. 199-212.
- WHEELER, Brannon M., "Abu Hanifa", *EIMW*, I, 8-9, New York, 2004.
- YAVUZ, Y.Vehbi, "Hanefî Müctehidlerinde İstihsan Metodu", *Uludağ Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1986, c. 1, S. 1, ss. 85-93.
- YILDIRIM, Mustafa, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, İzmir İlâhiyat Fak. Vakfı Yayınları, İzmir, 2009.

- YİĞİT, Metin, “İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe’nin Usûl Anlayışında Sünnet”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, S. 19, ss. 69-114.
- YÜKSEL, M.Mustafa, “Karizmatik Lider Örneği Olarak Hz. Ömer”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2006.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman(ö. 748/1348), *Menâkıbu’l-İmam Ebî Hanîfe ve Sâhibeyh Ebî Yusuf ve Muhammed b.el-Hasen*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî-Ebûl-Vefâ el-Afgânî, y.y., Beyrut, h.1408.
- ZEYDÂN, Abdülkerim, *el-Vecîz Fî Usûli’l-Fıkh*, Müessesütu Kurtuba, Bağdat, 1976.
- ZUHAYLÎ, Vehbe (ö. 1436/2015), *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletuhû*, I-VIII, Dâru’l-Fıkr, Dimaşk, 1404/1984.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Medine ŞEN
Doğum Yeri ve Yılı : Afyonkarahisar, 1985.
Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi

İş Denevimi :

10/02/2009 - ... : Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilgi Edinme Birimi Sorumlusu.